

— Irodalmi nyomozó —

SHERLOCK HOLMES ALKOTÓJÁNAK UTOLSÓ REJTÉLYE

Miért hitt Conan Doyle a szellemekben?

Háttérgyár

AI-val készült borító

SHERLOCK HOLMES ALKOTÓJÁNAK UTOLSÓ REJTÉLYE

Miért hitt Conan Doyle a szellemekben?

© Háttérgyár, 2026

Minden jog fenntartva.

Kiadó: Háttérgyár

Kiadás éve: 2026

hattergyar.hu

Ez a mű szerzői jogi védelem alatt áll. Részleteinek bármilyen formában való sokszorosítása, terjesztése vagy nyilvánosan elérhetővé tétele a kiadó előzetes írásbeli engedélye nélkül tilos.

A borító illusztrációja mesterséges intelligencia segítségével készült.

Tartalom

PROLÓGUS - A fejezet, amelyet senki sem olvashat	3
I. RÉSZ - A RACIONALISTA	10
1. Arthur, az orvos	10
2. Megszületik Sherlock Holmes	18
3. A világ, amelyben a halottak beszéltek	27
4. Az első szeánszok	35
5. A háború és a halottak nemzedéke	44
6. Az új kinyilatkoztatás	52
7. Le lehet fényképezni egy szellemet?	61
8. Két lány és öt tündérfotó	71
9. Sherlock Holmes és a tündérek	82
10. Miért nem vette észre?	94
11. A két leleplező	106
12. Lady Doyle üzenete a túlvilágról	114
13. A barátság vége	124
14. Professor Challenger megtérése	135
15. A sötétebb oldal	144
16. A spiritizmus történetírója	154
17. Conan Doyle, a misszionárius	164
18. Melyik Conan Doyle volt az igazi?	172
19. A halál utáni bizonyíték	181
EPILÓGUS - Holmes utolsó kérdése	195
KRONOLÓGIA - Arthur Conan Doyle, Sherlock Holmes és a spiritizmus	205
FONTOS SZEREPLŐK	215
Arthur Conan Doyle	215
Joseph Bell	215
Jean Conan Doyle	216
Harry Houdini	217
Elsie Wright	217
Frances Griffiths	218
Arthur Wright	218

Edward Gardner	219
William Hope	219
Harry Price	220
Estelle Roberts	220
Professor Challenger	221

FELHASZNÁLT ÉS AJÁNLOTT IRODALOM **222**

Arthur Conan Doyle elsődleges művei	222
Levelezés és életrajzok	223
Fényképezés, Cottingley és a vizuális bizonyíték	225
Houdini	225

ZÁRÓ MEGJEGYZÉS A FORRÁSOKRÓL **227**

PROLÓGUS

A fejezet, amelyet senki sem olvashat

Egy írói kézirat rendszerint azért izgalmas, mert megmutatja, hogyan született egy könyv. Áthúzott mondatok, betoldások, megváltoztatott nevek, félbehagyott gondolatok maradnak rajta, olyan nyomok, amelyeket a nyomtatott kötet már eltakar. Ritkábban azonban maga a kézirat válik rejtéllyé. Arthur Conan Doyle egyik utolsó nagy regényének történetében pontosan ez történt.

A londoni Christie's aukciósházban 2019 nyarán kilenc kézzel írt oldal került kalapács alá. A lapok Conan Doyle kézírását őrizték, és egy olyan szöveghez tartoztak, amelyet a szerző 1920-as évekbeli olvasói soha nem ismerhettek meg. A lapok fölött ez a cím állt: The Darker Side – A sötétebb oldal. Az elveszett rész a The Land of Mist, magyarul leginkább A köd földje címmel visszaadható regény egyik fejezete lett volna.

Már a körülmények is különösek. A fejezetszámot és a címet nem Conan Doyle írta a lapokra. A kézirathoz később egy megjegyzés került, amely szerint ez a fejezet valamilyen különös módon elveszett, és ezért sohasem jelent meg a könyvben. A fennmaradt lapok számozása

sem teljes: az egyik oldal hiányzik. A szöveg tehát nem egyszerűen kiadatlan, hanem töredékes is. Mintha valaki egy százéves bűnügy aktájából kivett volna néhány lapot, majd a dossziét úgy tette volna vissza a polcra, hogy az utókor észrevegye a hiányt, de ne tudja biztosan megmondani, mikor és miért történt.

Az eset különlegessége azonban nem pusztán bibliográfiai. Nem egy jelentéktelen, félbehagyott Conan Doyle-novella néhány oldaláról van szó. A *The Land of Mist* különleges helyet foglal el szerzője életművében. A könyv 1926-ban jelent meg, száz évvel e kötet születése előtt, és ugyanazt a *Professor Challenger* szerepeltette, akit az olvasók *Az elveszett világ* nagyhangú, kérlelhetetlenül materialista tudósaként ismerhettek. Conan Doyle azonban ezúttal másfajta expedícióra küldte hőseit. Nem dinoszauruszokkal benépesített fennsíkra, nem egy távoli földrész ismeretlen zugába, hanem egy olyan világ határára, amelynek létezésében maga az író egyre szilárdabban hitt.

A szellemek világába. A regény megjelenésekor Sherlock Holmes megteremtője már nem egyszerűen érdeklődött a spiritizmus iránt. Évek óta előadásokat tartott róla, könyveket írt a halál utáni életről, médiumokat védelmezett, szeánszokon vett részt, és

hírnevét, pénzét, társadalmi tekintélyét egyre nagyobb mértékben arra használta, hogy másokat is meggyőzzön. Ugyanabban az 1926-os évben, amikor A köd földje könyv alakban megjelent, kiadta kétkötetes munkáját, A spiritizmus történetét is. Conan Doyle szemében ez már nem irodalmi mellékút volt. Küldetéssé vált.

Pedig kevés huszadik századi íróról gondolnánk elsőként, hogy éppen ő lesz a természetfeletti jelenségek egyik leglelkesebb hirdetője. Conan Doyle alkotta meg Sherlock Holmest.

A Baker Street detektívje éppen azzal vált halhatatlanná, hogy semmit sem fogadott el pusztán azért, mert mások elhitték. A látszólag megmagyarázhatatlan jelenségeket részekre bontotta. A tanúk állításait ellenőrizte, a részletek között összefüggést keresett, és különösen gyanakvó lett, amikor valaki természetfeletti magyarázattal próbált lezárni egy ügyet. Holmes világában a csoda rendszerint addig csoda, amíg valaki meg nem vizsgálja elég közelről.

A sátán kutyája egész története erre az ellentétre épül. A lápvidéket rettegésben tartó démoni eb legendája egyszerre használja ki a babonát és a félelmet. Holmes

azonban nem azt kérdezi, létezhet-e természetfeletti kutya. Azt kérdezi, kinek áll érdekében, hogy az emberek elhiggyék: létezik.

Ezért olyan ellenállhatatlan a kérdés, amely Conan Doyle élete fölött lebeg. Mi történt akkor, amikor Sherlock Holmes alkotója maga találkozott olyan jelenségekkel, amelyekre mások azt mondták: nincs természetes magyarázat? Miért nem ugyanazt az eljárást alkalmazta, amelyet hősével alkalmaztatott?

Miért fogadott el hitelesnek olyan médiumokat és fényképeket, amelyek körül már saját korában is súlyos kétségek merültek fel? Miért hitt el egy sor olyan állítást, amelyet a modern olvasó könnyen a csalás, a tévedés vagy az önámítás körébe sorol? Hogyan fogadhatta el valódi bizonyítékként két yorkshire-i lány tündérfényképeit? Hogyan veszhett össze Harry Houdinivel, a világ egyik leghíresebb illuzionistájával azon, hogy valóban kapcsolatba lehet-e lépni a halottakkal?

A legegyszerűbb válasz egyben a legrosszabb is volna. Conan Doyle megöregedett, elvesztette szeretteit, és hiszékennyé vált. Ezzel néhány mondat alatt le lehetne zárni az ügyet. Csakhogy a bizonyítékok nem ezt

mutatják.

Conan Doyle már jóval az első világháború nagy személyes veszteségei előtt érdeklődött a pszichikai jelenségek iránt. Orvosi képzettsége volt. Ismerte a tudományos gondolkodás nyelvét. Nem egyszer maga leplezett le képtelen állításokat, valódi bűnügyekben pedig olyan igazságtalanságokra mutatott rá, amelyeket a rendőrség és a bíróság nem vett észre. George Edalji és Oscar Slater ügyében nem regényhősként, hanem hús-vér emberként végzett olyan munkát, amely méltó lett volna Sherlock Holmeshoz.

Ráadásul Conan Doyle nem állította, hogy minden médium őszinte. Tudta, hogy csalások történnek. Tudta, hogy a szeánszok világában működnek szélhámosok. Ismerte az ellenérveket. Éppen ezért az igazi kérdés nem az, hogyan tudott egy tájékozatlan ember hinni a szellemekben. Hanem az, hogy miként jutott egy intelligens, művelt, orvosi képzettségű, a bizonyíték jelentőségét pontosan ismerő ember arra a meggyőződésre, hogy a szellemek létezése maga is bizonyított tény.

Ehhez nem elég Conan Doyle utolsó éveit vizsgálnunk. Vissza kell mennünk Edinburgh-ba, az orvosi egyetem

bonctermeihez és kórházi folyosóihoz. Meg kell ismernünk Joseph Bellt, azt az orvost, aki néhány pillantásból képes volt következtetni betegek foglalkozására, származására és életének korábbi eseményeire. Meg kell néznünk, hogyan lett ebből az eljárásból irodalmi módszer, és hogyan született meg Sherlock Holmes.

Azután végig kell követnünk a másik utat is. A tizenkilencedik századi spiritizmust, a kopogó szellemeket, az asztaltáncoltatást, a hipnózist, a telepátiát, a szellemfényképezést és azokat a tudósokat, akik szerint mindez legalább annyira méltó volt a vizsgálatra, mint a természet más, még felderítetlen jelenségei. Conan Doyle ugyanis nem olyan világban kezdett érdeklődni a természetfeletti iránt, amelyben a tudomány és az okkultizmus között már meghúzták volna a ma ismert éles határvonalat.

Végül pedig magukat a bizonyítékokat is újra meg kell vizsgálnunk. Úgy, mintha egy Holmes-történet kellős közepén lennénk.

A fényképet. A tanút. A médiumot. A szeánsz résztvevőit. A papírból kivágott tündéreket. Houdini ellenvetéseit. Conan Doyle válaszait. És azt a kéziratot,

amelyből eltűnt egy fejezet.

A *The Darker Side* címe szinte túlságosan tökéletes ahhoz, hogy egy ilyen történet jelképe legyen. Conan Doyle életének valóban volt egy olyan oldala, amelyet az utókor nehezen tudott összeegyeztetni Sherlock Holmes alkotójával. De a „sötétebb oldal” talán nem ott van, ahol első pillantásra keresnénk. Nem feltétlenül a szellemekben való hitben, és nem is a tündérfényképek elfogadásában.

Lehet, hogy sokkal közelebb van hozzánk. Abban a különös emberi képességben, amellyel ugyanazt a bizonyítékot egészen más mércével vizsgáljuk, attól függően, hogy megerősíti vagy megkérdőjelezi azt, amiben hinni szeretnénk. Ha így van, Conan Doyle története nem egy nagy író különös tévedéséről szól. Hanem mindannyiunkról.

I. RÉSZ

A RACIONALISTA

1. Arthur, az orvos

Amikor Arthur Conan Doyle 1876 őszén megkezdte orvosi tanulmányait az Edinburgh-i Egyetemen, még semmi nem utalt arra, hogy egyszer a világ legismertebb detektívfigurájának megteremtője lesz. Tizenhét éves volt, családjá anyagi helyzete bizonytalan, apja egyre súlyosabb problémákkal küszködött, és az ifjú Arthur számára a pályaválasztás nem egyszerűen személyes érdeklődés kérdése volt. Olyan foglalkozásra volt szüksége, amelyből meg tud élni, és amellyel idővel a családján is segíthet.

Az Edinburgh-i Egyetem orvosi kara akkoriban Európa egyik legrangosabb képzőhelyének számított. A modern orvostudomány azonban még távolról sem hasonlított a huszonegyedik századi medicinára. A hallgatók olyan korban tanulták az emberi test működését, amikor a baktériumelmélet éppen átalakította a gyógyítást, az antiszepszis még újdonságnak számított, a diagnosztikai képalkotás ismeretlen volt, és a betegségek felismerésében rendkívüli jelentősége volt annak, amit az orvos saját szemével, fülével és kezével képes volt

megállapítani.

A jó orvos egyik legfontosabb műszere maga az orvos volt. Megfigyelni kellett a bőr színét, a járást, a kéz formáját, a légzés ritmusát, a beszédet, a ruházatot, a testtartást. Egy apró eltérés olyan betegségről árulkodhatott, amelyet sem laboreredmény, sem röntgenfelvétel nem leplezhetett le, mert ezek az eszközök még nem álltak rendelkezésre. A diagnózis ezért részben tudás, részben tapasztalat, részben pedig következtetés volt.

Conan Doyle edinburgh-i tanárai között több olyan különös személyiség akadt, aki később irodalmi alakjaiban is továbbélt. William Rutherford professzor hatalmas termete, mennydörgő hangja és ellentmondást alig tűrő modora évtizedek múltán Professor Challengerben köszönt vissza. Maga Conan Doyle sem titkolta ezt az összefüggést. Az ifjú orvostanhallgató tehát már egyetemi éveiben olyan embereket figyelt, akiket később szétszedett, átalakított, felnagyított és regényalakokká épített össze.

Mindenkinél nagyobb hatással volt rá azonban Joseph Bell. Conan Doyle emlékirataiban évtizedekkel később is rendkívüli részletességgel idézte fel alakját. Sovány, inas

emberként emlékezett rá, éles vonásokkal, szúrós szürke szemmel, szögletes vállal és különös, szaggatott járással. Hangja magas és kellemetlen volt. Kiváló sebésznek tartották, de igazi különlegessége nem a műtőben mutatkozott meg.

Bell diagnosztizált. Csakhogy gyakran jóval többet diagnosztizált, mint a betegséget.

Conan Doyle egy időre Bell járóbeteg-rendelésének segédje lett. Feladata az volt, hogy fogadja a betegeket, alapvető adatokat vegyen fel róluk, majd egyenként beengedje őket a professzorhoz. Ez kivételes megfigyelőhelyet biztosított számára. Fiatal hallgatóként kérdéseket tett fel egy-egy betegnek, gondosan lejegyezte válaszait, majd azt látta, hogy Bell néha néhány másodpercnyi szemrevételezés után többet mond el az illetőről, mint amennyit Conan Doyle hosszabb kikérdezéssel megtudott.

Az egyik leghíresebb történetet később maga az író örökítette meg. Egy civil ruhás férfi lépett Bell elé. A professzor szinte azonnal közölte vele, hogy katona volt, nemrég szerelt le, skót felföldi ezredben szolgált, altiszti rangban, és Barbadoson állomásozott. A férfi sorra megerősítette az állításokat. A hallgatók számára mindez

első pillanatban majdnem varázslatnak tűnhetett.

Bell azonban megmagyarázta a következtetést. A férfi tisztelettudóan viselkedett, mégsem vette le a sapkáját: katonai szokás maradhatott. Ha régebben szerelt volna le, vélhetően már újra elsajátította volna a civil viselkedés formáit. Tartása tekintélyt sugárzott, ami altiszti múltra utalt. Skót származását beszéde és megjelenése árulta el. Betegsége pedig Bell szerint olyan trópusi kórra mutatott, amelyből a korabeli katonai állomáshelyekre következtethetett.

A mutatóvány legfontosabb része nem az volt, hogy Bellnek minden következtetése tévedhetetlen lett volna. Nem volt az. Conan Doyle maga is megjegyezte, hogy professzora időnként hibázott. A lényeg az eljárás volt.

Amit a szemlélő csodának hitt, az a magyarázat után hétköznapi részletek láncolatává változott. Ez később Sherlock Holmes egyik alapelve lett.

Holmes tudását Watson és az olvasó rendszerint előbb látja eredményként, mint folyamatként. A detektív ránéz valakire, majd olyan adatot közöl róla, amelyet látszólag nem tudhat. Az érintett meghökken, Watson elámul, az olvasó pedig egy pillanatra ugyanabba a helyzetbe kerül, mint Bell edinburgh-i hallgatói. Csak ezután következik a

magyarázat. A kabát ujja, a cipőn lévő sár, a kéz bőrkeményedése, a zsebben hordott tárgy, egy megszokott mozdulat vagy a napbarnította bőr olyan információt hordozott, amelyet mindenki látott, de csak Holmes értelmezett.

A csoda ezzel megszűnik csodának lenni. Conan Doyle egyik legfontosabb írói felismerése éppen az volt, hogy a következtetés színházként is működik. Előbb meg kell mutatni a lehetetlent, és csak azután szabad megmutatni az egyszerű magyarázatot. Ha Bell azonnal felsorolta volna valamennyi megfigyelését, majd ezekből óvatosan következtet egy volt katonai szolgálatra, tanítványai aligha emlékeztek volna rá évtizedek múltán. Bell azonban előbb kimondta a meghökkentő eredményt, és csak utána fedte fel a módszert.

Sherlock Holmes később pontosan ezt teszi Watsonnal. A módszer mélyén ugyanakkor egy komolyabb felismerés húzódott. A világ tele van nyomokkal. A legtöbb ember azonban nem tudja, melyiket érdemes észrevennie. A megfigyelés és a látás nem ugyanaz.

Holmes ezt később szinte programként fogalmazza meg. Watson gyakran ugyanazokat a tárgyakat nézi,

ugyanazon a helyszínen jár, ugyanazokkal az emberekkel beszél, mint ő, mégsem jut el ugyanoda. Nem azért, mert feltétlenül kevesebbet lát, hanem mert nem tudja megfelelő sorrendbe rendezni az észleleteket.

A viktoriánus orvos számára ennek közvetlen gyakorlati jelentősége volt. Egy tünet önmagában kevés. A tünetek együttese, a beteg előéletével és életmódjával összekapcsolva viszont diagnózissá állhat össze. Conan Doyle később ugyanezt az elvet vitte át a bűnügyek világába.

Mindez azért fontos a történetünk szempontjából, mert könnyű lenne utólag két Conan Doyle-t elképzelni. Az egyik a fiatal, racionális orvos, aki megteremti Sherlock Holmest, a másik pedig az idős, hiszékeny ember, aki szellemeket és tündéreket keres. A valóság ennél jóval zavarba ejtőbb.

Az a gondolkodási mód, amelyet Conan Doyle Edinburgh-ban megismert, nem tűnt el később sem. Amikor spiritiszta jelenségeket kezdett vizsgálni, saját felfogása szerint ugyanazt tette, amit orvosként vagy bűnügyi ügyekben: adatokat gyűjtött, tanúkat hallgatott meg, beszámolókat hasonlított össze, és következtetéseket vont le.

A későbbi konfliktus ezért nem egyszerűen hit és tudomány konfliktusa lett. Sokkal inkább az a kérdés, hogy mikor válik egy megfigyelés bizonyítékká, és ki dönti el, melyik magyarázat a legvalószínűbb.

Joseph Bell számára a beteg sapkája, járása vagy keze azért számított nyomnak, mert mögötte olyan összefüggés állt, amelyet korábbi tapasztalataival ellenőrizni tudott. Conan Doyle később szellemfényképeken látható foltokat, médiumok által közvetített üzeneteket és szeánszokon hallott hangokat is ilyen nyomoknak tekintett.

A forma meglepően hasonló volt. A különbség az ellenőrzésben rejlett. De ehhez még hosszú út vezetett.

Az edinburgh-i évek Conan Doyle számára nemcsak tudományos képzést jelentettek. A család rossz anyagi helyzete miatt már hallgatóként munkát kellett vállalnia. Orvosok mellett dolgozott különböző városokban, megtapasztalta az ipari Nagy-Britannia szegénységét, és olyan emberekkel találkozott, akikkel társadalmi helyzetéből adódóan máskülönben aligha került volna kapcsolatba. Évekkel később regényeinek Londonja éppen ettől válhatott olyan sokrétegűvé. Holmes ajtaján arisztokraták, nevelőnők, kereskedők, hivatalnokok,

munkások és kétes alakok egyaránt beléphettek.

Conan Doyle közben olvasott és írt. Az orvosi pálya biztonságot ígért, az irodalom azonban egyre erősebben vonzotta. Első történetei még keresték a hangjukat. Kaland, gótikus rémtörténet, tengeri történet, fantasztikum és tudomány keveredett bennük. Már ekkor érdekelte a természetfeletti is, de ebből nem következett spiritizista meggyőződés. A tizenkilencedik századi fantasztikus irodalom tele volt szellemekkel és megmagyarázhatatlan jelenségekkel anélkül, hogy szerzői mind hittek volna bennük.

Conan Doyle különösen érdekes helyzetben volt. Katolikus családban nevelkedett, de fiatalemberként eltávolodott gyermekkorai vallási dogmáitól. A természettudomány, Darwin és a korszak materialista gondolkodása erősen hatott rá. A hagyományos hit elvesztésével azonban nem szűntek meg azok a kérdések, amelyekre a vallás választ kínált.

Mi történik az emberrel a halál után? Van-e a tudaton túl valami? A személyiség pusztán az agy működésének következménye? Lehetséges-e olyan jelenség, amelyet az ismert természeti törvények még nem magyaráznak?

Ezek a kérdések egy orvostanhallgató számára nem feltétlenül tűntek értelmetlennek. Éppen ellenkezőleg: a század második felének tudománya újra és újra olyan dolgokat tett láthatóvá, amelyek korábban elképzelhetetlenek voltak. Elektromosság, elektromágnesesség, evolúció, új fertőzéselméletek formálták át az ember világgképét. Ha a láthatatlan elektromos erő valóságos, miért volna eleve lehetetlen más, még ismeretlen erők létezése?

Ebben a gondolati környezetben Conan Doyle számára a természetfeletti vizsgálata eleinte nem a tudomány elutasítását jelentette. Éppen ellenkezőleg. Úgy hitte, a tudomány határterületére merészkedik.

Évtizedekkel később ez az önkép kulcsfontosságúvá válik. Conan Doyle soha nem úgy tekintett magára, mint aki Sherlock Holmes racionalizmusát felcserélte a vak hittel. Saját történetében ő továbbra is a nyomozó maradt. Csak egyre másabb nyomokat fogadott el bizonyítéknak.

2. Megszületik Sherlock Holmes

1886 márciusában egy fiatal orvos leült, hogy új történetet írjon. Arthur Conan Doyle ekkor Portsmouth Southsea nevű városrészében praktizált. Orvosi rendelője

nem adott annyi munkát, hogy minden idejét kitöltse. Ez anyagilag kellemetlen volt, az irodalom szempontjából viszont szerencsésnek bizonyult. A váróterem üres órái alkalmat teremtettek az írásra. Conan Doyle detektívtörténetet akart.

Nem ő találta fel a műfajt. Edgar Allan Poe már évtizedekkel korábban megalkotta C. Auguste Dupint, Émile Gaboriau pedig Monsieur Lecoq történeteivel mutatta meg, milyen lehet egy folytatásos bűnügyi regény nyomozóhőse. Conan Doyle olvasta mindkettőt. Szerette Poe történeteit, Gaboriau bonyolult cselekményeit is ismerte, de éppen ez jelentette a problémát.

Mi újat lehet még hozzátenni? Válaszért visszanyúlt Edinburgh-ba. Joseph Bellhez.

Mi történne, ha egy detektív úgy dolgozna, mint a legjobb diagnoszta? Ha nem pusztán kihallgatná a tanúkat és üldözné a bűnözőt, hanem tudományos problémaként kezelné a bűntettet? Ha apró fizikai nyomokból ugyanúgy következtetne egy ember múltjára, ahogy Bell a beteg megjelenéséből következtetett foglalkozására vagy katonai szolgálatára?

Ebből a gondolatból született Sherlock Holmes. A név nem azonnal alakult ki. Conan Doyle jegyzeteiben a nyomozó egy ideig Sherrinford Holmes néven szerepelt, Watson pedig más nevet viselt. A végleges figurát azonban már az első regény, az *A Study in Scarlet*, magyarul *A bíborvörös dolgozószo*ba lapjain felismerjük.

Watson első találkozása Holmessel kórházi környezetben történik. A detektív laboratóriumban dolgozik, vegyszerek és kémcsövek között. Izgatottan közli, hogy új eljárást talált a vér kimutatására. Még mielőtt Watson sokat mondhatna magáról, Holmes megállapítja, hogy Afganisztánban járt.

Pontosan olyan belépő ez, amelyet Joseph Bell produkált a betegeivel. Watson meghökken. Holmes pedig később elmagyarázza.

A módszer irodalmilag zseniálisnak bizonyult, mert az olvasó Watson oldalán áll. Ha maga Holmes mesélné el a történeteket, már a kezdetektől ismernénk megfigyeléseit, és a következtetés kevésbé hatna csodálatosnak. Watson azonban intelligens, művelt ember, orvos, mégsem látja azt, amit Holmes. Ez elegendő ahhoz, hogy az olvasó ne érezze ostobának magát. Ha Watson sem vette észre, nekünk sem kellett

észrevennünk.

Holmes először varázslónak látszik. Azután tudóssá változik. Éppen ez a fordulat ismétlődik újra és újra.

A módszer azonban többet jelentett látványos következtetéseknél. Conan Doyle tudatosan olyan detektívet próbált teremteni, aki nem a bűnöző ostobasága miatt oldja meg az ügyet. Ez fontos újítás volt. A nyomozó sikere nem azon múlik, hogy a tettes véletlenül elszólja magát, váratlanul vallomást tesz vagy nyilvánvaló hibát követ el. Holmesnak saját módszerével kell eljutnia hozzá.

A bűntett ennek megfelelően problémává válik. Vannak ismert adatok. Vannak ismeretlen adatok. Vannak lehetséges magyarázatok. A detektív feladata, hogy kizárja azokat, amelyek ellentmondanak a tényeknek.

Holmes egyik leghíresebb elve szerint, ha kizártuk a lehetetlent, ami megmarad, bármilyen valószínűtlen legyen is, az igazság. Logikailag a mondat kevésbé hibátlan, mint irodalmilag hangzik, de tökéletesen összefoglalja a Holmes-világ alapérzését: a valóságnak van megfejtése. Ha elegendő adat áll rendelkezésünkre, és helyesen gondolkodunk, eljuthatunk hozzá.

Ez az optimizmus a modern detektívtörténet egyik alapja. A gyilkosság első látásra káosz. Holmes rendet teremt benne. A rejtély első látásra természetfeletti. Holmes visszavezeti az emberi világba. Ez utóbbi különösen fontos Conan Doyle későbbi története szempontjából.

Holmes kalandjai között több olyan ügy akad, amelynek kezdetén a természetfeletti magyarázat legalább lehetőségként felmerül. A szereplők átkokról, szellemekről, démonokról vagy más titokzatos erőkről beszélnek. A detektív azonban rendszerint nem vitatkozik filozófiai alapon a természetfeletti létezéséről. Módszere ennél hatékonyabb: megkeresi azt a magyarázatot, amelyhez nincs szükség természetfeletti erőre.

A sátán kutya ennek klasszikus példája. A Baskerville család legendája szerint egy démoni kutya üldözi a család tagjait. Sir Charles Baskerville halála körül olyan jelek mutatkoznak, amelyek mintha igazolnák az ősi történetet. A lápvidék, a köd, az éjszakai hangok és a félelem mind a természetfeletti értelmezést erősítik.

Holmes azonban másként teszi fel a kérdést. Ha valaki azt akarja, hogy egy ember higgyen egy átokban, mire használhatja ezt a hitet? A babona így nem magyarázattá,

hanem bizonyítékká változik.

Nem az a lényeg, hogy létezik-e démoni kutya. Az a lényeg, hogy valakinek szüksége van a démoni kutya történetére. A különbség óriási.

A racionális nyomozó nem feltétlenül azt állítja, hogy minden szokatlan jelenség lehetetlen. Csupán megtagadja, hogy a rendkívüli magyarázatot addig fogadja el, amíg hétköznapiabb lehetőség is fennáll. A modern szkepticizmus később ezt az elvet más formában fogalmazza meg: rendkívüli állításhoz különösen erős bizonyítéokra van szükség.

Conan Doyle Holmes-történetei azonban ennél irodalmibb módon tanítják ugyanezt. A félelem könnyen kitölti az ismeretlen helyét. Aki pedig képes irányítani mások félelmét, gyakran irányítani tudja azt is, hogyan értelmezzék a valóságot.

Holmes ezért különösen jól működik olyan világban, amelyben az emberek hajlamosak elhamarkodott következtetésekre. A rendőrség túl korán kiválaszt egy gyanúsítottat. A tanú azt hiszi, azt látta, ami valójában csak következtetés volt. Az áldozat családja bizonyos tényt jelentéktelennek gondol. A tettes azt feltételezi, hogy senki sem veszi észre az apró ellentmondást.

Holmes viszont újra kinyitja a lezárt lehetőségeket.

Ebből a szempontból a detektívtörténet nem egyszerűen a logika ünnepe. A tévedés lélektanáról is szól.

Az emberek azt látják, amit látni várnak. Ez a mondat később különös jelentőséget kap Conan Doyle saját életében.

A Sherlock Holmes-történetek sikere nem azonnal érkezett. A bíborvörös dolgozószooba első megjelenéséért Conan Doyle szerény összeget kapott, és a történet nem tette egyik napról a másikra híressé. A második Holmes-regény, A négyek jele után azonban a detektív egyre ismertebbé vált, majd 1891-től a Strand Magazine-ban megjelenő rövid történetek valóságos kulturális jelenséget teremtettek.

A Holmes-láz gyorsan kinőtte szerzőjét. Olvasók leveleket írtak a detektívnek, mintha valós személy lenne. Tanácsot kértek tőle. Conan Doyle pedig fokozatosan olyan furcsa helyzetbe került, amely sok sikeres szerző életében ismerős: legismertebb teremtménye kezdte elfedni a többi munkáját.

Ő történelmi regényíróként is komoly elismerésre vágyott. Úgy gondolta, hogy olyan könyvei, mint A fehér sereg vagy Sir Nigel, irodalmilag jelentősebbek Holmes kalandjainál. Az olvasók azonban újra és újra a Baker Streetre akartak visszatérni.

Conan Doyle végül megpróbálta megölni hősét. 1893-ban Az utolsó eset című történetben Holmes és Moriarty professzor a reichenbach-i vízesésnél zuhan a mélybe. Az író felszabadulást remélt. Az olvasók felháborodtak.

Évekkel később Holmes visszatért. Az ironikus következmény az lett, hogy Conan Doyle egész életén végigkísérte egy olyan hős, aki fokozatosan a racionális intelligencia világszerte ismert jelképévé vált. Holmes azonban soha nem volt Conan Doyle egyszerű önarcképe.

Ez azért lényeges, mert túl könnyű volna a későbbi ellentmondást úgy megfogalmazni: az író nem élt saját hőse elvei szerint. Egy regényalak nem erkölcsi vagy filozófiai szerződés. Aki féltékeny Othellót ír, maga nem szükségképpen féltékeny; aki gyilkost teremt, nem lesz gyilkos.

Sherlock Holmes mégis más eset. A módszeréhez Conan Doyle saját tapasztalataiból adott alapanyagot.

Orvosi képzettségét, Joseph Bell következtetéseit, tudomány iránti érdeklődését építette bele. Sőt, amikor később valódi bűnügyeket vizsgált, maga is Holmeshoz hasonló szerepbe került.

Ezért a két történet között valódi kapcsolat van. Amikor Conan Doyle később médiumok bizonyítékait értékelte, nem egy olyan ember lépett a szeánszterembe, akinek semmilyen tapasztalata nem volt a következtetések ellenőrzéséről. A Sherlock Holmes megteremtéséhez szükséges gondolkodási rendszer már ott volt benne. Ez teszi a későbbi eseményeket sokkal érdekesebbé. Egy ember, aki tudta, hogy a látszat csalhat, elkezdett olyan fényképeket elfogadni, amelyeken tündéreket látott.

Egy ember, aki tudta, hogy a tanú tévedhet, meggyőző bizonyítéknak tekintett tanúvallomásokat a túlvilági élet mellett. Egy ember, aki megmutatta, hogy a természetfeletti történet mögött emberi érdek rejtőzhet, később maga is úgy vélte: vannak esetek, amelyek mögött valóban a természetfeletti áll. Valami megváltozott. A kérdés csak az, hogy mi.

Ehhez előbb azt a világot kell megismernünk, amelyben Conan Doyle felnőtt. Mert a tizenkilencedik

század végének spiritizmusa nem valamiféle távoli, elzárt babona volt.

A szellemek beköltöztek a modern nappalikba. És velük együtt megérkeztek a tudósok is.

3. A világ, amelyben a halottak beszéltek

1848 tavaszán különös kopogások kezdődtek egy egyszerű amerikai házban. A New York állambeli Hydesville-ben élő Fox család két fiatal lánya, Maggie és Kate azt állította, hogy kapcsolatba került egy láthatatlan lénnel. A hangok mintha válaszoltak volna a kérdéseikre. A kopogásokból hamarosan rendszer lett: meghatározott számú hang jelenthetett igent vagy nemet, később betűket is ki lehetett választani segítségükkel.

A történet gyorsan terjedt. A Fox nővérekből rövidesen hírességek lettek, a kopogó szellem pedig egy sokkal nagyobb kulturális jelenség jelképévé vált. Néhány év alatt médiumok százai jelentek meg az Egyesült Államokban, majd Európában. A halottakkal való kommunikáció nem új gondolat volt, a modern spiritizmus azonban új formát adott neki.

Ez már nem feltétlenül templomban történt. Hanem nappaliban. Egy asztal körül. Ismerősök társaságában.

A résztvevők kezüket az asztalra tették, amely megmozdult, billent vagy kopogott. Máskor egy médium transzba esett, és állítólag elhunyt személyek hangján beszélt. Később tárgyak mozdultak meg érintés nélkül, hangszerek szólaltak meg, fények jelentek meg a sötétben, és egyes médiumok azt állították, hogy a szellemek részben vagy teljesen látható alakot is ölthetnek.

A tizenkilencedik század második felének embere nem feltétlenül ugyanazzal a szemmel nézte mindezt, mint a mai olvasó. Mai tudásunkból kiindulva csábító volna azt mondani, hogy a spiritizmus a tudományos fejlődés ellenhatása, valamiféle menedék azok számára, akik képtelenek voltak elfogadni a modern világ racionalizmusát. A kép azonban ennél jóval bonyolultabb.

A modern spiritizmus éppen abban a korszakban virágzott fel, amikor a technika olyan dolgokat tett hétköznapivá, amelyek néhány nemzedékkel korábban varázslatnak tűntek volna. A távíró láthatatlan elektromos jeleket vitt hatalmas távolságokra. A fényképezés megőrizte olyan emberek arcát, akik már

nem voltak jelen. A telefon hangot továbbított két egymástól távoli hely között. Az elektromosság láthatatlan erőként működtetett gépeket.

Miért tűnt volna mindenki számára eleve abszurdnak az az elképzelés, hogy létezik egy másik, még ismeretlen közvetítő közeg is? A spiritisták gyakran éppen a modern technika nyelvét használták. A médium egyfajta vevőkészülék. A szellem üzenetet továbbít. A szeánsz kapcsolatot teremt két világ között.

A természetfeletti és a technikai modernség ezért sajátos módon nem mindig egymás ellenségei voltak. Sok ember számára ugyanannak az izgalmas kérdésnek két oldalát jelentették: milyen láthatatlan erők működhetnek még körülöttünk, amelyeket a tudomány nem ismert fel? A korszak vallási változásai tovább erősítették ezt az érdeklődést.

A bibliai teremtetéstörténet hagyományos értelmezését geológiai és evolúciós felfedezések kérdőjelezték meg. Charles Darwin munkássága nem egyszerűen biológiai elméletet adott, hanem sok ember számára az ember helyéről alkotott korábbi kép átalakulását is jelentette. A hagyományos egyházak tekintélye bizonyos társadalmi rétegekben csökkent, miközben a halál természetesen

továbbra is ugyanazt a kérdést tette fel mindenkinek.

Ha a régi vallási bizonyosság meggyengül, vajon szükségképpen eltűnik a túlvilág reménye is? A spiritizmus azt ígérte, hogy nem kell választani tudomány és túlélő lélek között. Sőt, ennél többet ígért. A túlvilág létezését nem egyszerűen hinni lehet. Bizonyítani lehet. Ez volt egyik legerősebb vonzereje.

A médium nem papként jelent meg, aki kinyilatkoztatást közvetít, hanem sokszor szinte kísérleti alanyként. A szeánsz résztvevői megpróbálhatták ellenőrizni, honnan érkezik a hang, ki mozgatja az asztalt, tudhatta-e a médium az elhangzó személyes adatokat. Lehetett jegyzőkönyvet készíteni. Tanúkat lehetett hívni. A jelenséget meg lehetett ismételni.

Legalábbis ez volt az ígéret. Éppen ezért a spiritizmus történetében kezdettől jelen volt két egymással ellentétes alak: a médium és a leleplező. Ahol valaki azt állította, hogy természetfeletti jelenséget hoz létre, hamar megjelent valaki más, aki azt mondta: trükk az egész.

A kétely nem később érkezett a mozgalomhoz. Vele együtt született.

A Fox nővérek történetét is végigkísérte a csalás gyanúja. Más médiumokat rajtakaptak, amikor lábukkal vagy kezükkel mozgattak tárgyakat, elrejtett segédeszközöket használtak, előzetesen információt gyűjtöttek vendégeikről, vagy egyszerű színpadi illúziót adtak elő természetfeletti jelenségeként.

Ennek ellenére a leleplezések nem szüntették meg a mozgalmat. A hívók egyik válasza logikailag önmagában helyesnek tűnt: abból, hogy tíz médium csaló, nem következik, hogy a tizenegyedik is az. Ez a gondolat később Conan Doyle érvelésében is kulcsszerepet kap.

Ő soha nem tagadta, hogy csalók működnek a spiritizmus körül. Sőt, úgy vélte, le kell őket leplezni, mert ártanak az ügynek. A csalás létezése számára azonban nem cáfolta a valódi médiumi képességet, ahogyan egy hamisított bankjegy létezése sem bizonyítja, hogy nincsen valódi pénz.

A hasonlat csábító. A nehézség ott kezdődött, hogyan lehet megbízhatóan megkülönböztetni a valódit a hamistól. Erre a kérdésre a korszak legkiválóbb elméi közül is meglepően sokan próbáltak választ találni.

Alfred Russel Wallace, aki Darwintól függetlenül jutott el a természetes kiválasztódás elméletéhez, komolyan

érdeklődött a spiritizmus iránt és hitt bizonyos jelenségek valódiságában. William Crookes, neves vegyész és fizikus szintén vizsgált médiumokat. Más tudósok viszont éppen ugyanilyen határozottan arra jutottak, hogy a bemutatók mögött csalás áll.

Daniel Dunglas Home a korszak egyik leghíresebb médiuma lett. Követői szerint tárgyakat mozgatott, különös jelenségeket idézett elő, sőt levitált. Kritikusai szerint ügyes előadó volt. Henry Slade állítólag szellemek üzeneteit kapta palatáblákon. Egy vizsgálat során azonban E. Ray Lankester zoológus olyan helyzetben kapta el, amely erős bizonyítékot szolgáltatott a manipulációra, és Slade ellen eljárás indult.

A spiritizmus így egyre kevésbé volt egyszerű vallási vagy társasági divat. Tudományos probléma lett.

1882-ben Nagy-Britanniában megalakult a Society for Psychical Research, a Pszichikai Kutatások Társasága. Alapítói között komoly tudósok és egyetemi emberek voltak. A szervezet célja nem az volt, hogy automatikusan igazolja a spiritizmust, hanem hogy módszeresen vizsgáljon olyan jelenségeket, amelyek az ismert tudomány határvidékén helyezkedtek el: telepátiát, látomásokat, kísértetjelenségeket, médiumi közléseket.

A megfogalmazás önmagában sokat elmond a korról. Az efféle kérdéseket nem feltétlenül tekintették eleve tudománytalannak. A kérdés inkább az volt, vajon megfelelő vizsgálattal található-e bennük valami valóságos. Conan Doyle fiatalemberként pontosan ebben a szellemi környezetben találkozott a természetfeletti kérdésével.

Katolikus neveltetésétől eltávolodott. A természettudomány nagy alakjai hatottak rá. Nem akart egyszerűen visszatérni a hagyományos dogmákhoz, de nem tudta lezárni azokat a kérdéseket sem, amelyek a vallás elvesztésével nyitva maradtak.

Érdeklődése eleinte óvatos volt. Ez a részlet később gyakran elveszett Conan Doyle élettörténetének leegyszerűsített változataiban. Mintha Sherlock Holmes szerzője egyszer csak egy családi tragédia hatására spiritisztává vált volna. Nem így történt.

Már az 1880-as évek elején foglalkoztatta a kérdés. Olvasott róla, előadást hallgatott, később saját kísérletekben is részt vett. Ez azonban még nem jelentett meggyőződéses hitet. A fiatal Conan Doyle számára a pszichikai jelenségek inkább vizsgálandó problémák voltak. Irodalmi műveiben is megjelentek.

A természetfeletti történet nagyszerű alapanyag volt egy fiatal írónak. Különös helyszín, megmagyarázhatatlan esemény, félelem és bizonytalanság – mindaz, amiből jó elbeszélés születhetett. De Conan Doyle korai történeteiben már az a feszültség is megjelenik, amely egész későbbi életét végigkíséri: hol húzódik a határ a még meg nem magyarázott és a megmagyarázhatatlan között?

Ez nem ugyanaz a kérdés. A tudomány története tele van olyan jelenségekkel, amelyek egy ideig megmagyarázatlanok voltak. Ebből azonban nem következik, hogy természetfeletti. A két kategória összeecsúsítása lesz később Conan Doyle egyik legfontosabb problémája.

Ha valamilyen jelenségre nincs ismert magyarázat, abból önmagában nem következik egy konkrét másik magyarázat igazsága. Ha egy szeánszon nem látjuk, hogyan mozdult meg az asztal, az még nem bizonyítja, hogy halott ember lelke mozdította meg. Ha egy fényképen ismeretlen alak jelenik meg, a fényképezési hiba vagy manipuláció kizárásának nehézsége önmagában nem teszi az alakot szellemmé.

Sherlock Holmes világa pontosan az ilyen ugrások ellen épült. Holmes újabb és újabb természetes magyarázatokat keresett. Conan Doyle viszont idővel azt kezdte gondolni, hogy bizonyos ügyekben már valamennyi ésszerű természetes lehetőséget kizárta. Ha így van, vélte, mi marad? Itt kezdődik az igazi történet. Mert Conan Doyle nem azért lépett be a spiritizmus világába, mert elutasította a bizonyítékokat. Azért lépett be, mert úgy gondolta, hogy megtalálta őket.

Egyelőre azonban még fiatal orvos volt, aki rendelt, történeteket írt, családot alapított és egyre nagyobb irodalmi sikereket ért el. Sherlock Holmes hamarosan világhíressé tette, a szellemek pedig még a háttérben maradtak.

Csak hogy nem tűntek el. Conan Doyle újra és újra visszatért hozzájuk. Először kíváncsiságból. Aztán vizsgálódóként. Végül hívőként. A fordulat lassú volt, és éppen ezért fontos minden állomása. A következő nyom nem egy temetéshez és nem az első világháborúhoz vezet. Sokkal korábban. Egy olyan Conan Doyle-hoz, aki még maga sem tudta biztosan, mit keres a szeánszasztal mellett.

4. Az első szeánszok

Ha Conan Doyle történetét a későbbi botrányok felől nézzük, könnyű úgy elképzelni, mintha két élet között kellene megtalálnunk a töréspontot. Az egyik oldalon állna a fiatal orvos, Joseph Bell tanítványa és Sherlock Holmes megteremtője, a másikon pedig az idős író, aki médiumokkal társalog, szellemfényképeket védelmez és tündérek létezésében hisz. Ebben a változatban valamikor a két korszak között történnie kellett valaminek, ami a racionalistát hívóvé változtatta.

Csak hogy ilyen egyetlen pillanatot hiába keresünk. Conan Doyle maga élete végén azt állította, hogy egyetlen más kérdésben sem gondolkodott olyan hosszan, mielőtt véleményt formált volna, mint a pszichikai jelenségekről. Ebben volt némi utólagos önismerés, de a kronológia alapvetően alátámasztja állítását. Első komolyabb kísérletei és nyilvános spiritizista hitvallása között nagyjából harminc év telt el.

A kezdet Southsea-hez vezet vissza, ahol a fiatal orvos az 1880-as években rendelőt nyitott. Pénze alig volt, betegek kezdetben kevés, szabadideje viszont annál több. Olvasott, írt, helyi értelmiségi társaságokba járt, és olyan emberekkel ismerkedett meg, akiknek érdeklődése jóval túlterjedt saját foglalkozásuk határain.

Ebben a közegben került közel Alfred Wilks Draysonhoz, a nyugalmazott katonatiszthez, aki csillagászáttal, matematikával és spiritizmussal egyaránt foglalkozott. Drayson nem egyszerűen hitt a szellemekben. Úgy vélte, a spiritisza jelenségek valóságos természeti folyamatok, amelyek mögött törvények állnak, csak ezeket a tudomány még nem ismeri megfelelően.

Ez a megközelítés fontos lehetett Conan Doyle számára. Nem kellett választania aközött, hogy valaki tudományos ember vagy természetfeletti jelenségek kutatója. Drayson példája azt sugallta, hogy a kettő összeegyeztethető, sőt a valódi tudományos kíváncsiság éppen azt követeli, hogy az ember ne utasítson el valamit pusztán azért, mert nem illeszkedik az elfogadott világképbe.

Conan Doyle ekkor már elfordult gyermekkorai katolicizmusától. Hitt valamilyen értelmes, a természet mögött álló erőben, de a személyes túlélés gondolatát fiatal orvosként nem tartotta meggyőzőnek. A test és az elme kapcsolatát inkább olyan rendszerként képzelte el, amelyben a testi működés megszűnésével a személyiség is eltűnik.

Később saját szavaival azt állította, hogy a spiritizmust ekkoriban a világ egyik legnagyobb ostobaságának tartotta. Tudott a csaló médiumokról, olvasott leleplezésekről, és semmiféle különös okot nem látott arra, hogy az emberi személyiségnek túl kellene élnie a test halálát. Ez a kiindulópont lényeges, mert később éppen arra hivatkozott: ő nem azért vált spiritisztává, mert eleve hinni akart benne.

Az első repedést ezen a bizonyosságon az asztalmazgató kísérletek okozták. 1885–1886 körül Conan Doyle olyan ismerősök társaságában vett részt szeánszokon, ahol a résztvevők kezüket egy asztalra helyezték, majd kérdéseket tettek fel. Az asztal billenései vagy koppanásai betűket jelöltek, a betűkből pedig állítólag értelmes üzenetek álltak össze. Conan Doyle szerint olyan összefüggő válaszokat is kaptak, amelyek létrejöttét nehéz volt pusztán véletlennel megmagyaráznia.

Ez még messze nem jelentett bizonyítékot a halottak létezésére. A kérdés először sokkal egyszerűbb volt: ki mozgatja az asztalt?

Ha valamelyik résztvevő tudatosan teszi, csalás történik. Ha tudattalanul, akkor érdekes pszichológiai

jelenségről lehet szó. Ha azonban senki sem mozgatja, akkor valóban szükségessé válhat valamilyen harmadik magyarázat.

A tizenkilencedik század már ismert olyan kísérleteket, amelyek szerint az asztalmozgatásban részt vevők öntudatlan izommozgásai elegendők lehetnek a jelenség létrehozásához. Az ember képes úgy kifejezni apró erőt, hogy közben őszintén meg van győződve saját mozdulatlanságáról. Később ezt az ideomotoros hatással magyarázták, és ugyanaz a mechanizmus az ingázás vagy a Ouija-tábla használata során is szerepet játszhat.

Conan Doyle ismerte az efféle ellenvetéseket. Eleinte éppen ezért nem mondta azt, hogy az asztalt szellem mozgatja. A jelenség azonban „zavarta és foglalkoztatta”, ahogyan később visszaemlékezett rá. Ez a megfogalmazás talán pontosabban írja le akkori helyzetét, mint akár a „hívó”, akár a „szkeptikus” szó.

1887-ben már levelet írt a spiritiszta Light című lapnak egyik tapasztalatáról. Harminc év múlva különös érzéssel találta meg ugyanezt a levelet a folyóirat visszatekintő rovatában. Akkor már úgy értelmezte, mint annak bizonyítékát, hogy nem hirtelen és nem gyász hatására fordult a spiritizmus felé. A következő években

azonban még többször visszalépett a bizonyosságtól.

Egyes szeánszokon meggyőző jelenségeket tapasztalt, más esetekben semmit. Olykor azt hitte, sikerült olyan információhoz jutniuk, amelyet a jelenlévők nem ismerhettek, máskor a válaszok jelentéktelenek vagy értelmetlenek voltak. A spiritisza kutatás egyik nagy nehézsége kezdettől éppen ez volt: a jelenséget nem lehetett megbízhatóan, azonos feltételek között újra és újra előállítani.

Egy fizikai kísérlet akkor igazán erős, ha más kutató megfelelő körülmények között megismételheti. A szeánszok világában azonban a sikertelenségre mindig akadt magyarázat. A médium fáradt volt, rossz volt a légkör, valamelyik jelenlévő kételkedése akadályozta a kapcsolatot, vagy a szellemek egyszerűen nem akartak megjeleni.

Ez olyan rendszert hozott létre, amelyet egyre nehezebb volt cáfolni. Ha történt valami, az bizonyíték lehetett. Ha nem történt semmi, az nem feltétlenül számított ellenbizonyítéknak.

Conan Doyle még hosszú ideig nem ment el ideig. Éppen ellenkezőleg, a pszichikai kutatást komoly vizsgálatra érdemes határterületnek tekintette. Olvasta

Frederick Myers, Edmund Gurney és társaik munkáit, és figyelemmel kísérte az 1882-ben megalakult Society for Psychical Research kutatásait.

1893 novemberében maga is belépett a társaságba. Ez az év személyesen is nehéz volt számára. Meghalt édesapja, Charles Altamont Doyle, aki hosszú ideje intézetben élt, és első feleségénél, Louise-nál súlyos tuberkulózist állapítottak meg. Conan Doyle Davosba költöztette a családot, mert a magashegyi klímától remélt javulást.

A halál kérdése tehát már ekkor sem volt számára pusztán elmélet. Mégsem vált azonnal spiritisztává. Louise betegsége több mint egy évtizeden át tartott, és Conan Doyle közben írt, utazott, politizált, sportolt, háborús tudósítóként dolgozott, valamint újabb és újabb alkalommal tért vissza a pszichikai jelenségek problémájához.

A Society for Psychical Research különösen megfelelő terepnek tűnhetett számára. Itt nem templomi hitvallást vártak tőle, hanem beszámolókat vizsgáltak. Telepátia, automatikus írás, hipnotikus állapot, halálközeli jelenések és médiumi jelenségek kerültek az asztalra. Conan Doyle olyan neves kutatók véleményével

találkozott, akik maguk sem ugyanarra a következtetésre jutottak.

Frederic Myers például az emberi tudat rejtett rétegeit vizsgálta. William Crookes és Oliver Lodge bizonyos spiritishta jelenségeket valóságosnak tartott, más kutatók jóval óvatosabbak voltak. A társaságban az a kérdés sem számított eldöntöttnek, hogy ha egy médium rendkívüli információhoz jut, abból következik-e egyáltalán halott személy közreműködése. Lehet-e telepátia? Tudattalan emlékezet? Olyan pszichológiai működés, amelyet még nem értünk?

Conan Doyle számára ezek a lehetőségek egy ideig versengő magyarázatok maradtak. Már ekkor látható azonban gondolkodásának egyik sajátossága. Erősen hatottak rá a felhalmozódó esetek. Egyetlen beszámoló tévedés lehetett, egy médium csaló lehetett, egy különös egybeesés lehetett véletlen. De ha száz vagy ezer beszámoló mutatott hasonló irányba, Conan Doyle szerint már nehezzé vált mindegyiket külön-külön félresöpörni.

Ez első hallásra ésszerű gondolat. Csakhogy az egymáshoz hasonló gyenge bizonyítékok nagy száma nem feltétlenül hoz létre erős bizonyítékot. Ha száz történet ugyanazt a módszertani hibát tartalmazza, a

századik nem javítja ki az első kilencvenkilencet. Conan Doyle később mégis egyre inkább úgy látta, hogy az esetek összessége önmagában teszi valószínűtlenné a tévedést.

Ez lesz majd spiritisza gondolkodásának egyik alapja. De az 1890-es és 1900-as évek Conan Doyle-ja még nem készült hittérítőnek. Érdeklődött, olvasott, kísérletezett és vitatkozott. A pszichikai kutatás számára egy volt a világ nagy, megoldatlan problémái közül, nem pedig élete központi feladata.

Ehhez valami másra is szükség volt: arra, hogy a tudományos kíváncsiságnak hitt kérdés hirtelen egészen más jelentést kapjon. A következő évtizedben Conan Doyle egy olyan Európában találta magát, ahol a halál többé nem egy-egy család magántragédiája volt, hanem milliók közös tapasztalata. A szeánszasztal mellett feltett kérdés ezért lassan megváltozott: nem pusztán az lett, vajon lehetséges-e kapcsolatba lépni a halottakkal, hanem az is, mit mondhat az ember azoknak, akik elvesztették a fiukat, férjüket, testvérüket.

Az első világháború erre a kérdésre Conan Doyle egész további életét meghatározó választ adott. Addigi kételyei nem tűntek el egyik napról a másikra, de a tét

összehasonlíthatatlanul nagyobb lett, és az író egyre kevésbé elégedett meg azzal, hogy kívülálló megfigyelő maradjon.

5. A háború és a halottak nemzedéke

1914 augusztusában Conan Doyle ötvenöt éves volt. Már nem lehetett abból a nemzedékből való katona, amely néhány héten belül elindult Franciaország felé, de a háborút rendkívüli intenzitással élte át. Cikkeket írt, hadtörténetet készített, javaslatokat fogalmazott meg a hadsereg számára, ellátogatott a front közelébe, és minden tekintélyét latba vetette Nagy-Britannia háborús erőfeszítése mellett.

Kezdetben osztozott abban a hitben, hogy a háborúnak világos erkölcsi jelentése van. Belgium lerohanása és a német militarizmusról kialakított képe számára igazolta a brit részvételt. A háború azonban hamar elvesztette mindazt a romantikát, amelyet a korábbi nemzedékek katonai kalandtörténetei még megőrizhettek. A táviratok egyre közelebb érkeztek hozzá.

Jean Conan Doyle öccse, Malcolm Leckie már a háború első heteiben elesett Mons térségében. Conan Doyle húgának, Lottie-nak a férje, Leslie Oldham szintén meghalt. Másik húga, Connie és az íróbarát E. W.

Hornung fia, Oscar Hornung is a háború áldozata lett. Lily Loder-Symonds, Jean közeli barátja és a Conan Doyle-ház gyakori lakója több fivérét veszítette el.

Nem egyszerűen nevekről volt szó egy veszteséglistán. Ezek az emberek családi ebédeknél ültek Conan Doyle mellett, sportoltak vele, leveleket írtak neki, beléptek a Windlesham ajtaján. A háború lassan betöltötte a család hétköznapijait a távol lévőkért érzett aggodalommal és a halálhírek ismétlődésével. És ugyanez történt egész Nagy-Britanniában.

Szinte minden településnek voltak halottai. Az újságok veszteséglistái olyan családokhoz vitték el a háborút, amelyek sohasem látták Franciaország vagy Belgium lövészárkait. Fiatal férfiak tűntek el egyik napról a másikra, és sok család még holttestet sem kapott vissza, amely mellett hagyományos módon elbúcsúozhatott volna.

Ebben a közegben a spiritizmus ígérete gyökeresen másként hangzott, mint egy békebeli nappali szórakozás. Ha igaz, hogy a halott tovább él, akkor a lövészárkokban elesett fiú nincs végleg elveszítve. Ha valóban kommunikálni lehet vele, akkor a temetés nem utolsó találkozás, csak átmeneti elválás. Ha a túlvilágról üzenet érkezhet, akkor a gyászban maradt szülő nem pusztá

hitet, hanem személyes bizonyosságot kaphat.

Ez volt az a pillanat, amikor Conan Doyle érdeklődésének erkölcsi tétje megváltozott. A fordulatban különösen fontos szerepet játszott Lily Loder-Symonds. Jean régi barátnője egy ideig a családdal élt, egészsége rossz volt, és automatikus írással kezdett kísérletezni. Az automatikus írás során a médium tollat tart a kezében, de azt állítja, hogy nem tudatosan ő fogalmazza a papírra kerülő mondatokat. A szöveget valamilyen rajta kívüli vagy a tudatos énjétől független erő irányítja.

Conan Doyle jól értette, miért különösen veszélyes bizonyítéktípus ez. Itt még csak rejtett zsinórra vagy ügyes kézmozdulatra sincs szükség. Az ember tudattalanul is létrehozhat szöveget, asszociációkat kapcsolhat össze, elfeledett emlékeket hozhat felszínre, miközben őszintén úgy érzi, hogy nem saját akaratából cselekszik. Conan Doyle maga is úgy vélte, az automatikus írást különösen szigorúan kell ellenőrizni, mert a tudatos csalásnál sokkal alattomosabb lehet az önámítás.

Lily írásaiban azonban olyan elemeket vélt felismerni, amelyek meggyőzték arról, hogy ennél többről van szó.

Az egyik döntő eset Jean elesett fivéréhez, Malcolm Leckie-hez kapcsolódott. Conan Doyle olyan korábbi beszélgetésről kérdezett, amelyet állítása szerint Lily nem ismerhetett. A kapott válasz mégis olyan részletet idézett fel, amelyet ő találónak és pontosnak érzett.

A források a döntő folyamat pontos időzítését nem minden részletében ugyanúgy rekonstruálják. Egyes visszaemlékezések 1915 végére helyezik Lily automatikus írásának legfontosabb epizódjait, mások 1916 folyamán hangsúlyozzák a meggyőződés megszilárdulását. Abban azonban nincs valódi ellentmondás, hogy 1916-ra Conan Doyle már messze túlhaladt az 1880-as évek kíváncsi asztalmozgató kísérletein.

Ekkor már nem pusztán azt mondta: vannak különös jelenségek, amelyeket nem tudok megmagyarázni. Egyre határozottabban azt mondta: a személyiség túléli a testi halált, és erről bizonyítékaink vannak.

1916 tavaszán a Light hasábjain olyan testen kívüli tapasztalatokról írt, amelyeket szerinte a rendelkezésre álló esetek száma és minősége miatt nem lehetett véletlennel elintézni. Ugyanebben az évben gondolkodása már vallási irányba fordult. A spiritizmus

számára nem érdekes rendellenességek gyűjteménye volt, hanem egy új világkép körvonalazódása.

Ezért különösen fontos helyretenni azt a később gyakran ismételt történetet, amely szerint Conan Doyle fia elvesztése után fordult a spiritizmushoz. Kingsley Conan Doyle ekkor még élt.

Sőt 1917 októberében is élt, amikor apja Londonban, a London Spiritualist Alliance rendezvényén megtette egyik legfontosabb nyilvános spiritisza hitvallását. Conan Doyle október 25-én Sir Oliver Lodge elnökle mellett tartott előadást, és végigvette azt a harmincéves utat, amely Southsea első kísérleteitől az akkori meggyőződéséhez vezetett.

Ez volt a nyilvános átlépés pillanata. Egy világhírű író, Sherlock Holmes megteremtője immár nem egyszerűen azt jelentette be, hogy érdeklődik a pszichikai kutatás iránt. Azt mondta közönségének, hogy a bizonyítékok meggyőzték, és hogy a spiritizmusban az emberiség számára rendkívüli jelentőségű vallási felismerést lát.

A változás saját leírása szerint azért következett be, mert a háború új értelmet adott a kutatásnak. Korábban izgalmas tudományos kérdést látott benne; most az elesettek családjai számára reményt és bizonyosságot.

Úgy érezte, erkölcsileg sem maradhat hallgató, ha egyszer valóban tud valamit, amit milliók kétségbeesetten szeretnének tudni.

Ebben a pontban Conan Doyle érvelése egyszerre válik emberileg érthetőbbé és módszertanilag veszélyesebbé. A kutató számára ugyanis a kérdés addig az volt: igaz-e? A misszionárius számára már az is: milyen vigaszt adhat? A két szempont pedig nem feltétlenül ugyanabba az irányba visz.

Conan Doyle később maga is leírta, hogy amikor egyszer meggyőződött a jelenségek valóságáról, azok pusztán fizikai oldala egyre kevésbé érdekelte. A telefoncsengő hasonlatával élt: maga a csengő jelentéktelen szerkezet, a fontos dolog az üzenet, amelyet jelez. A spiritishta jelenségek bizonyítása ugyanilyen bevezető lépcsővé vált számára; ha egyszer elfogadta a kapcsolat lehetőségét, a további feladat már a másik oldal üzenetének megértése volt.

Csakhogy ezzel éppen az az ellenőrzési folyamat gyengült meg, amelyre korábban oly büszke volt. 1918 őszén tragikus módon saját családján kellett kipróbálnia azt a vigaszt, amelyet addig másoknak kínált.

Fia, Kingsley a hadseregben szolgált, és a somme-i harcok idején megsérült. Túlélte a frontot, de szervezete megviselt maradt. 1918 őszén, amikor az influenzajárvány Európában és a világ más részein milliókat betegített meg, Kingsley is megbetegedett, majd tüdőgyulladás következtében meghalt.

Mindössze néhány héttel voltunk az első világháború befejezése előtt. A hír akkor érte Conan Doyle-t, amikor előadást tartani indult. Megtehetette volna, hogy lemondja a programot és hazatér. Ehelyett színpadra állt.

Később azt mondta, spiritiszta hite nélkül képtelen lett volna erre. Meggyőződése szerint fia nem szűnt meg létezni; csak olyan állapotba került, ahonnan később ismét kapcsolatba léphet vele. Conan Doyle számára tehát a hit most már nem elméleti filozófia volt, hanem saját gyászának tartószerkezete. Négy hónappal később újabb csapás érte.

Szeretett öccse, Innes Doyle, aki gyermekként Southsea-ben együtt lakott vele, katonai pályán magas rangig jutott, de 1919 februárjában ő is meghalt tüdőgyulladásban. Conan Doyle néhány év leforgása alatt elveszítette Jean öccsét, több közeli rokont, saját fiát, majd öccsét is. 1920 végén édesanyja, Mary Doyle halála

újabb veszteséggel egészítette ki a sort.

Mindezek miatt csábító volna mégis a gyásszal magyarázni spiritizmusát. De pontosabban kell fogalmaznunk.

A háború és a családi halálesetek nem teremtték meg Conan Doyle spiritizsma hitét. A gyökerek három évtizeddel korábbra nyúltak, nyilvános elköteleződése pedig Kingsley és Innes halála előtt megtörtént. A veszteségek azonban rendkívüli erővel megerősítették a meggyőződését, és olyasmit adtak neki, amit a puszt pszichikai kutatás nem adhatott: személyes bizonyosságot arról, hogy élete legfontosabb feladata mások megvigasztalása.

Ettől kezdve egyre kevésbé volt hajlandó a spiritizmust egy lehetséges hipotézisnek tekinteni. Saját szemében már tudással rendelkezett, és ha ezt a tudást megtartotta volna magának, cserbenhagyta volna mindazokat, akik ugyanazzal a fájdalommal küzdöttek, amelyet ő is ismert.

A nyomozó ezzel lassan misszionáriussá változott, de a két szerep Conan Doyle fejében sohasem vált teljesen külön. Továbbra is azt gondolta, hogy bizonyítékokra alapozza állításait, miközben egyre kevésbé érezte

szükségét annak, hogy az alapvető kérdést újra meg újra megnyissa. A túlélés ténye számára eldőlt; most már azt akarta elmondani a világnak, mit jelent ez.

Ennek a fordulatnak első nagy könyve 1918 tavaszán jelent meg. Címe tökéletesen kifejezte Conan Doyle új önértelmezését: *The New Revelation* – Az új kinyilatkoztatás.

6. Az új kinyilatkoztatás

A cím önmagában is jelzi, milyen messzre jutott Conan Doyle az első southsea-i asztalmazgató kísérletektől. Harminc évvel korábban még azt próbálta eldönteni, vajon öntudatlan emberi mozgás vagy valamilyen ismeretlen erő billenti-e meg az asztalt. 1918-ban már „kinyilatkoztatásról” beszélt.

A *The New Revelation* azonban érdekes módon nem úgy kezdődik, mint egy vallási prédikáció. Conan Doyle először saját nyomozásának történetét meséli el. Felidézi materialista fiatalkorát, korai kételyeit, az 1887-es levelet, a szeánszokat, az olvasmányokat és a hosszú időt, amely alatt a különböző beszámolókat mérlegelte.

Ez tudatos retorikai választás volt. Conan Doyle nem azt kívánta mondani olvasójának: higgy nekem, mert én

hiszek. Azt akarta mondani: kövess végig ugyanazon az úton, amelyen én mentem, és látni fogod, hogy a végén más következtetés aligha marad. Ezzel saját életét bizonyítási eljárássá alakította.

A történetben a fiatal Conan Doyle először elutasító. Azután találkozik néhány nehezen magyarázható jelenséggel. Olvasni kezd. Megismeri komoly tudósok vizsgálatait. Újabb eseteket lát. Kétkedik. Megint bizonyítékot talál. Végül a felhalmozódó adatok súlya legyőzi korábbi materializmusát.

Ez szinte detektívtörténeti szerkezet. Az olvasó előtt egymás után jelennek meg a nyomok, míg végül csak egy megoldás marad.

Conan Doyle legfontosabb érve ugyanis nem egyetlen tökéletes szeánsz vagy cáfolhatatlan fénykép volt. Az összhang győzte meg. Különböző országokban, egymást nem ismerő médiumok állítólag hasonló dolgokról számoltak be. A halottak tovább élnek, személyiségük megmarad, egy ideig pihenhetnek, majd fejlődésük folytatódik. A túlvilág nem merev, végleges állapot, hanem további erkölcsi és szellemi fejlődés színtere.

Conan Doyle számára különösen nagy súlya volt annak, ha két egymástól független beszámoló ugyanazt a

részletet tartalmazta. A probléma itt ismét a függetlenség fogalma.

A spiritisza irodalom már évtizedek óta forgalmazott bizonyos képeket a túlvilágról. Médiumok olvastak könyveket, hallottak előadásokat, szeánszok résztvevőivel beszéltek. Egy kultúrán belül egymástól látszólag független emberek is ugyanabból a gondolati készletből meríthetnek. Conan Doyle ezt a lehetőséget nem hagyta teljesen figyelmen kívül, de sokkal kisebb súlyt adott neki, mint az egyezéseknek.

A *The New Revelation* másik fontos vonása, hogy Conan Doyle világképe nem egyszerűen visszatérés a hagyományos kereszténységhez. Éppen ellenkezőleg.

Gyermekkora katolicizmusának számos tanítását továbbra is elutasította. Nem tudta elfogadni az örök kárhozat gondolatát, a merev dogmákat, és különösen azt a képet, amelyben az ember földi életének néhány évtizede egyszer s mindenkorra eldönti örök sorsát. A spiritizmusban sokkal igazságosabbnak érzett rendszert talált: a halál után az ember ugyanaz a személy marad, aki addig volt, és fejlődése folytatódik.

Nincs hirtelen átváltozás angyallá vagy démonná. A személyiség továbbviszi hibáit és erényeit. A túlvilág

ebben a felfogásban nem annyira bíróság, mint következő életszakasz.

Ez a gondolat Conan Doyle számára egyszerre oldott meg vallási és erkölcsi problémákat. Lehetségessé tette, hogy higgyen az emberi személyiség fennmaradásában anélkül, hogy vissza kellene térnie azokhoz a hittételekhez, amelyeket fiatalon elvetett. Az új kinyilatkoztatás ezért valóban új vallásként kezdett működni számára.

Mégsem akarta kezdetben új egyházzá alakítani. Úgy vélte, a spiritizma bizonyítékok inkább megtisztíthatják és megerősíthetik a kereszténységet. Ha ugyanis a halál utáni élet immár nem hit kérdése, hanem bizonyított tény, akkor szerinte a vallás legerősebb állítása tudományos alapot kaphat.

Itt különösen élesen látszik Conan Doyle sajátos viszonya a „bizonyíték” szóhoz. Nem elégedett meg azzal, hogy azt mondja: a spiritizmus vigaszt nyújt. Azt mondta: igaz. Nem azt mondta, hogy reméli fia túlélését. Azt mondta: tudja, hogy az ember túléli a halált.

Ez a bizonyosság adta egész későbbi tevékenységének erejét, ugyanakkor ebből származott legsúlyosabb gyengesége is. Aki ugyanis egyszer úgy érzi, hogy a fő

kérdést már végleg eldöntötte, annak minden további ügyet ugyanennek az igazságnak a keretében kell értelmeznie.

Ha egy médiumot csaláson kapnak, akkor hamis médium volt. Ha egy médium látszólag valódi információt ad, akkor ez megerősíti a spiritizmust. Ha egy hitelesnek tartott médium néha csal, Conan Doyle még erre is talált magyarázatot: egy valódi képességgel rendelkező ember időnként becsaphatja közönségét, ahogyan egy ember, aki egyszer hamisít egy aláírást, ettől még máskor a saját nevét írja. Logikailag ez valóban lehetséges. Bizonyítási szempontból azonban rendkívül veszélyes.

Ha a lebukás nem cáfolat, a sikeresnek látszó produkció viszont bizonyíték, akkor a rendszer egyre inkább csak egy irányban képes mozogni. Szinte minden új esemény megerősíti a meggyőződést, és egyre kevesebb esemény alkalmas arra, hogy meggyengítse. Conan Doyle közben egyre nagyobb közönséghez fordult.

A *The New Revelation* rövid könyv volt, nem tudományos monográfia. Éppen ez adta erejét. Olvasói között nem kizárólag pszichikai kutatók voltak, hanem gyászoló szülők, özvegyek és olyan emberek, akik a világháború után választ kerestek arra, mi maradt az

elvesztett életből.

Conan Doyle híres neve különleges hitelességet kölcsönzött az üzenetnek. Nem egy ismeretlen médium írta a könyvet. Sherlock Holmes alkotója írta. Az az ember, akinek irodalmi hőse világszerte a logika jelképévé vált, most azt állította, hogy évtizedes vizsgálódás után ugyanazzal a komolysággal jutott el a túlvilág bizonyosságához. A kritikusok pontosan ezért reagáltak olyan élesen.

Voltak, akik egyszerűen kinevették. Mások tiszteletben tartották őszinteségét, de gyengének találták kritikai ítélőképességét. A Times recenzense naivitással vádolta, és különösen ironikusnak találta, hogy Conan Doyle arra buzdította olvasóit: ismerjék meg a szakirodalmat. A kritikus szerint ezt valóban meg kellett volna tenniük – csak nem kizárólag a spiritiszta oldalt olvasva.

Conan Doyle azonban már nem egyszerű könyvvitának tekintette a kérdést. 1919-ben megjelentette a The Vital Message-et, amelyet címében A létfontosságú üzenetnek vagy Az életbevágó üzenetnek lehetne visszaadni. A könyv továbbment az előző kötetnél. Conan Doyle már nem csupán azt mutatta be, hogyan jutott el saját

meggyőződéséhez, hanem azt is, milyen következményekkel kellene ennek járnia az emberiség vallási életére nézve.

A könyv 1919 júliusában írt előszava szinte programnyilatkozat. A háborút Conan Doyle nem pusztán geopolitikai katasztrófának látta. Úgy gondolta, az emberiséget lelki értelemben is felrázta. Milliók szenvedése nem maradhat pusztán értelmetlen pusztítás; valamiféle nagy erkölcsi tanulságnak kell születnie belőle.

Mai szemmel ez a gondolat különösen nehéz. Conan Doyle olykor úgy írt a háborúról, mintha az emberiség vallási megújulását előkészítő megrázkódtatás lett volna. Nem azért, mert érzéketlen volt a szenvedésre. Éppen ellenkezőleg: annyira nehéz volt számára elfogadni a tömeges halál értelmetlenségét, hogy kozmikus jelentést keresett benne.

A The Vital Message szerint a hagyományos kereszténység meggyengült, dogmái elveszítették sok modern ember bizalmát, miközben a materializmus sem adott választ a halál kérdésére. Conan Doyle úgy vélte, a spiritizmus képes összekötni a két világot: a vallás erkölcsi tanítását a tudományos bizonyítás eszményével.

Ez lett küldetésének lényege. Nem egyszerűen hinni akart a túlvilágban. Meg akarta szüntetni a hit szükségességét.

Ha a halál utáni élet tapasztalati tényként bizonyítható, akkor szerinte az emberiség vallási történetében új korszak kezdődik. A halálfélelem csökkenhet, az erkölcsi felelősség erősödhet, és az emberek úgy tekinthetnek földi életükre, mint egy sokkal hosszabb fejlődési folyamat első szakaszára.

Ez magyarázza Conan Doyle elképesztő aktivitását a következő években. Előadásokat tartott Nagy-Britanniában, majd külföldön. Leveleket írt újságoknak. Médiumokat keresett fel. Vitákban vett részt. Könyveket és cikkeket publikált. Saját vagyonából jelentős összegeket fordított a spiritizista ügyre, és sok fellépéséért nem saját maga számára kért honoráriumot.

Ha mindezt pusztán különcségnek tekintjük, nem értjük meg a történetet. Conan Doyle áldozatot hozott érte.

Tudta, hogy nevetségessé válhat. Tudta, hogy irodalmi tekintélyét kockára teszi. Láta a gúnyrajzokat és olvasta a bírálatokat. Mégsem hátrált meg, mert saját nézőpontjából nem valamilyen kétes hobbit védelmezett, hanem az emberiség egyik legfontosabb felfedezését. Ez

az őszinteség azonban semmit sem mond arról, hogy igaza volt-e.

Valaki lehet tökéletesen becsületes, mélyen elkötelezett és teljes mértékben tévedésben. Sőt, az erős erkölcsi meggyőződés néha éppen nehezebbé teszi a tévedés felismerését, mert a kétely immár nem pusztán intellektuális kérdésnek tűnik. Aki kételkedik, az mintha nemcsak egy hipotézist vitatna, hanem a gyászolók reményét, a halottak továbbélését és egy egész erkölcsi világképet.

Conan Doyle esetében pontosan ez kezdett történni. A nyomozás első harminc éve alatt azt kérdezte: mit bizonyítanak a jelenségek? Most már egyre gyakrabban azt kérdezte: hogyan tudom másoknak is megmutatni azt, amit ezek a jelenségek bizonyítanak?

A két mondat között mindössze néhány szó különbség van, mégis egész gondolkodásmód választja el őket egymástól. Az első kérdés nyitva hagyja a végeredményt; a második már ismeri. És amikor a nyomozó előre tudja, mi lesz a megfejtés, különösen nagy veszélybe kerül.

Conan Doyle következő ügyeiben éppen ezt kell megvizsgálnunk. A bizonyíték most már nem csupán asztalbillenés vagy automatikus írás lesz, hanem valami,

amit a modern ember sokkal megbízhatóbb tanúnak gondolt: a fénykép. Ha egy szellem valóban megjelenik a fényképezőlemezen, akkor látszólag már nem csupán médiumok elbeszélésére vagy sötét szobában hallott hangokra kell hagyatkoznunk.

A kamera nem hisz és nem kételkedik. Elvileg egyszerűen rögzíti azt, ami előtte van.

Éppen ezért a szellemfényképezés kínálta Conan Doyle számára azt, amire évtizedek óta vágyott: kézzelfoghatónak látszó bizonyítékot. Csakhogy a fényképezőgép története kezdettől nemcsak a valóság rögzítésének, hanem a valóság manipulálásának története is volt, és Conan Doyle hamarosan egy olyan ügy közepén találta magát, ahol Sherlock Holmes módszerére talán nagyobb szüksége lett volna, mint valaha.

7. Le lehet fényképezni egy szellemet?

A fényképezőgép különös tekintélyre tett szert a tizenkilencedik század második felében. A festő tévedhetett, szépíthetett, elhagyhatott részleteket vagy hozzátehetett olyasmit, ami sohasem volt előtte, a kamera azonban mintha más természetű tanú lett volna. Nem emlékezett rosszul, nem változtatta meg

vallomását, nem befolyásolta félelem vagy érdek. A fényérzékeny lemez egyszerűen rögzítette azt, ami a lencse előtt megjelent. Legalábbis ezt szerették volna hinni róla.

A fényképezés valójában szinte születése pillanatától alkalmas volt manipulációra. Többszörös expozícióval, retusálással, háttérképekkel, különféle optikai eljárásokkal már jóval Conan Doyle kora előtt olyan képeket lehetett készíteni, amelyek valójában sohasem létező jelenetet mutattak. A közönség azonban lassabban tanulta meg kételkedve olvasni a fényképet, mint az írott szöveget. Amit lefényképeztek, annak látszólag ott kellett lennie.

Ez a hit rendkívüli jelentőséget kapott a spiritizmusban. A szeánsz tanúja tévedhetett. A sötét szobában elmozduló tárgyat valaki észrevétlenül meglökhette, a falból érkező kopogást előidézhetett egy ügyes médium, az automatikus írást létrehozhatta a résztvevő saját tudatalattija. A fényképezőlemez azonban mintha független tanút jelentett volna. Ha a kamera megörökített egy szellemet, akkor a szellemnek valamilyen értelemben jelen kellett lennie.

A szellemfotózás egyik első nagy alakja az amerikai William H. Mumler volt, aki az 1860-as években kezdett olyan portrékat készíteni, amelyeken a lefényképezett személy mellett vagy mögött áttetsző emberalak jelent meg. Mumler szerint ezek a halottak képmásai voltak. Hamarosan gyászoló özvegyek és szülők keresték fel műtermét abban a reményben, hogy egy fényképen újra megláthatják elveszített hozzátartozójukat.

A módszer már akkor is gyanút keltett. A fotográfusnak technikailag nem volt szüksége szellemekre ahhoz, hogy hasonló eredményt hozzon létre. Egy korábban exponált lemez, kettős expozíció vagy más egyszerű manipuláció elegendő lehetett egy áttetsző alak megjelenítéséhez.

Mumler ellen végül csalás miatt eljárás indult, bár nem sikerült jogilag bizonyítani, pontosan hogyan készítette valamennyi felvételét. A szellemfotózás ettől nem tűnt el. Éppen ellenkezőleg: népszerűsége nőtt, és az Atlanti-óceán túloldalán is újabb művelői jelentek meg.

A francia Édouard Isidore Buguet története különösen tanulságos volt. Buguet olyan szellemfényképeket készített, amelyek ügyfelei szerint gyakran feltűnően

hasonlítottak elhunyt hozzátartozóikra. Amikor azonban 1875-ben letartóztatták, műtermében olyan eszközöket találtak, amelyek nagyon földi magyarázatot kínáltak az apparíciókra: többek között különböző fejekkel ellátható bábút és előkészített fényképezési kellékeket.

Az ügy egyik legkülönösebb mozzanata az volt, hogy több korábbi ügyfél még a leleplezés után is ragaszkodott ahhoz: saját felvételén valóban felismerte halott hozzátartozóját. Ez a jelenség később Conan Doyle gondolkodásában is fontos szerepet játszott. Ha valaki egy homályos arcon felismeri a fiát, anyját vagy testvérét, maga az őszinte felismerés még nem bizonyítja, hogy valóban az illető látható a képen. Az emberi agy rendkívüli képességgel keresi az ismerős mintákat, különösen akkor, amikor érzelmileg erősen kötődik az eredményhez.

Conan Doyle ezt elvileg tudta. A gyakorlatban azonban hamarosan maga is hasonló helyzetbe került.

A brit szellemfotózás egyik legismertebb alakja William Hope lett. Hope eredetileg ácsként dolgozott, és az észak-angliai Crewe környékén vált ismertté. Köré szerveződött az úgynevezett Crewe Circle, amelynek tagjai spiritiszta fényképezéssel foglalkoztak. Hope

felvételein a lefényképezett személyek mellett gyakran elmosódott arcok, áttetsző alakok vagy különös fényfoltok jelentek meg. Conan Doyle mélyen megbízott benne.

Nem pusztán azért, mert tetszettek neki az eredmények. Számára Hope személyisége is bizonyíték volt. Egyszerű embernek látta, aki nem élt fényűzően, nem próbált meggazdagodni képességéből, szegényeket ugyanúgy lefényképezett, mint tehetősebb érdeklődőket, és régimódi felszereléssel dolgozott. Conan Doyle úgy érezte, ez nehezen egyeztethető össze egy hosszú éveken át működő, tudatos csaló képével.

Ez azonban másfajta bizonyíték volt. Egy ember szerény életmódja nem bizonyítja fényképeinek eredetét. Ahogyan Sherlock Holmes sem abból próbálta eldönteni, történt-e gyilkosság, hogy a gyanúsított rokonszenves vagy ellenszenves ember, a spiritisza fénykép hitelességét sem a fotográfus jellemének kellett volna eldöntenie. Conan Doyle mégis újra és újra összekapcsolta a kettőt.

Hope mellett szóltak szerinte az ellenőrzések is. A szeánszokra érkező kutatók saját lemezeket vihetek, megjelölhették őket, figyelhették a kamerát, és jelen

lehettek az előhívásnál. Conan Doyle több ilyen alkalom beszámolóját tanulmányozta, és maga is részt vett Hope ülésein. Meggyőződésévé vált, hogy az alkalmazott óvintézkedések mellett egyszerű csalás nem magyarázhatja a képeket.

Az egyik felvétel személyesen is rendkívüli jelentőségű lett számára. Conan Doyle egy fényképen saját elhunyt fiát, Kingsley-t vélte felismerni. A kép nem volt éles, és maga az író is elismerte, hogy az arc nem tökéletesen hasonlított fiára. Úgy érezte azonban, hogy egy korábbi, fiatalabb Kingsley vonásait látja rajta. Éppen ez az eset mutatja meg a szellemfényképek egyik legnagyobb problémáját.

Az alakok gyakran homályosak voltak. Arcukból kevés részlet látszott, a kép szélei elmosódtak, és az „extra” – ahogyan a spiritiszta fényképezés nyelvén a váratlanul megjelenő alakot nevezték – nem feltétlenül mutatott egyértelmű hasonlóságot senkihez. Minél bizonytalanabb azonban egy kép, annál nagyobb szerepet kap értelmezésében a néző.

A fénykép így furcsa módon egyszerre működhetett bizonyítékként és üres felületként. Conan Doyle számára a fiú arca volt rajta. Más ember számára egy ismeretlen

fiatalember. A két értelmezés között maga a fénykép nem tudott dönteni.

Az 1920-as évek elejére William Hope körül egyre súlyosabb kétségek merültek fel. James Douglas újságíró és más kritikusok olyan lehetőségeket mutattak be, amelyek segítségével a fényképlemezek manipulálhatók voltak az ellenőrzés ellenére is. Egyes kísérletek során csalás nélkül működő spiritishta jelenség helyett azt demonstrálták, hogyan lehet a megfigyelők figyelmének elterelésével vagy a lemezek kicserélésével hasonló eredményt előállítani.

Conan Doyle számára azonban ezek a demonstrációk sem jelentettek döntő cáfolatot. A nagy összecsapás 1922-ben következett.

A Society for Psychical Research megbízásából Harry Price vizsgálta meg Hope működését. Price később a huszadik századi pszichikai kutatás egyik legismertebb alakja lett, bár saját pályája sem mentes a vitáktól. Ebben az esetben azonban viszonylag egyszerű tervet alkalmazott.

A fényképlemezeket titokban megjelölte. Olyan jelet kellett hagyni rajtuk, amelyet Hope nem láthat, de az előhívás után azonosíthatóvá teszi a lemezt. Ha ugyanaz

a lemez kerül vissza, amelyet a kísérlet kezdetén átadtak, a jelnek meg kell maradnia.

A felvétel elkészült. Megjelent rajta az „extra”. A titkos jel azonban hiányzott.

Ez rendkívül súlyos eredmény volt. A legegyszerűbb magyarázat szerint az eredeti lemezt valamikor kicserélték egy másikra, amelyen már előkészített kép szerepelt.

Egy Sherlock Holmes-történetben valószínűleg itt kezdődött volna az ügy megoldása. Conan Doyle számára viszont itt kezdődött William Hope védelme.

Úgy vélte, Price vizsgálata nem volt tisztességes. Felvetette, hogy valójában a vizsgálók manipulálták az eljárást, és Hope ellen csapdát állítottak. A vita egyre bonyolultabb technikai részletekbe fulladt: milyen vastagságúak voltak a lemezek, mikor ki tarthatta őket a kezében, melyik csomagból származtak, és kinek volt lehetősége cserére.

A történet különös tükörképpé vált. Mindkét oldal ugyanazzal vádolta a másikat. Lemezcsérével.

Price szerint Hope cserélte ki a megjelölt lemezt, hogy spiritisza „extrát” állítson elő. Conan Doyle szerint

viszont a vizsgálók alkalmaztak tisztességtelen módszert annak érdekében, hogy Hope-ot csalónak tüntessék fel.

Az a kérdés, amelyet Conan Doyle Holmes esetében biztosan feltenne, itt feltűnően háttérbe szorult: melyik magyarázat igényel kevesebb további feltételezést? Ha Hope csaló volt, a megjelölt lemez eltűnése könnyen érthető. Ha Hope ártatlan volt, akkor összehangolt manipulációt kellett feltételezni a vizsgálók részéről. Conan Doyle az utóbbit tartotta valószínűbbnek.

1923-ban egész könyvet adott ki William Hope és általában a spiritiszta fényképezés védelmében, *The Case for Spirit Photography* címmel. Nem csupán a Price-vizsgálatot támadta, hanem újabb tanúvallomások, fényképeket és kísérleteket sorakoztatott fel annak bizonyítására, hogy Hope ellenfelei egy-egy vitatott esetből próbálják semmissé tenni az évtizedek alatt felhalmozódott bizonyítékot.

Érvelésében ismét megjelent a mennyiség ereje. Lehetséges, hogy egy kép csalás. Lehetséges, hogy két kísérlet hibás. De vajon hihető-e, hogy valamennyi eset ugyanilyen módon magyarázható? Conan Doyle szerint nem.

Ezzel azonban újra ugyanahhoz a módszertani problémához jutunk, amely már korábban is megjelent. Ha egy bizonyítási eljárásnak közös gyengesége van, a sok hasonló eset nem feltétlenül szünteti meg ezt a gyengeséget. Ha például a fényképlemezek kezelése minden ülésen lehetőséget adott cserére, akkor száz fénykép nem szükségképpen száz egymástól független bizonyíték.

Az író mégis egyre inkább fordítva gondolkodott. A bizonyítékok tömege számára olyan alapot alkotott, amelyet egyetlen lebukás sem dönthetett össze. Ha egy eset gyanússá vált, az egész ügy ettől még szerinte érintetlen maradt. Ha pedig újabb pozitívnak látszó eset jelent meg, az hozzáadódott az addigi bizonyítéktömeghez. A mérleg tehát könnyebben billent az egyik irányba, mint a másikba.

Különös módon a fénykép Conan Doyle számára éppen azért vált megbízhatóvá, mert gép készítette. A kamera nem rendelkezett előítélettel, nem gyászolt, nem akart hinni semmiben. Csakhogy a fényképezőgép önmagában sohasem dolgozott: valakinek be kellett tenni a lemezt, beállítani a kamerát, exponálni, előhívni és értelmezni a kész képet. Minden lépésnél emberi kéz és emberi várakozás lépett be a folyamatba.

A szellemfotó ezért végül nem bizonyult olyan független tanúnak, amilyennek Conan Doyle szeretne volna látni. De számára hamarosan megjelent egy még erősebbnek tűnő bizonyíték. Az új képeket nem ismert spiritiszta fotográfus készítette, akiről feltételezhető lett volna, hogy technikai trükköket használ. Nem sötét műteremben készültek, hanem napsütéses yorkshire-i tájban, és nem halott emberek homályos arca jelent meg rajtuk.

Két fiatal lány fényképezett. A képeken pedig apró, szárnyas lények táncoltak.

Conan Doyle számára a fényképek azt ígérték, hogy a kamera ezúttal nem a túlvilágba, hanem egy velünk párhuzamos, eddig észrevétlenül létező földi világba enged bepillantást. A William Hope körüli viták után ez az ügy még különösebb próbája lett annak, mennyire képes elválasztani egymástól a látványt, a bizonyítékot és azt, amit már korábban is hinni szeretett volna.

8. Két lány és öt tündérfotó

Cottingley nem olyan hely, amelyet egy világra szóló rejtély természetes színhelyének gondolnánk. A yorkshire-i település Bradford közelében fekszik, patakkal, fákkal, kertekkel és olyan zöld területekkel,

amelyek a huszadik század elején különösen alkalmasak lehetnek arra, hogy két gyerek órákra eltűnjön a felnőttek szeme elől.

1917 nyarán Elsie Wright és unokatestvére, Frances Griffiths rendszeresen a közeli pataknál játszott. Frances családja Dél-Afrikából érkezett Angliába. A kislány számára Yorkshire új világot jelentett, és a Cottingley Beck környéke különösen vonzotta. A két lány időnként későn vagy vizes ruhában tért haza, amire egyszerű magyarázatot adtak: a tündérekkel játszottak.

A felnőttek természetesen nem vették komolyan őket. A tündér a brit kultúrában nem volt ismeretlen figura. Népmesék, gyermekkönyvek és illusztrációk egész világa népesült be apró lényekkel, manókkal és szárnyas teremtményekkel. A gyerekek állítása éppen ezért nem tűnt különösen aggasztónak; inkább fantáziadús mentségnek arra, miért töltöttek annyi időt a patak mellett.

Elsie apja, Arthur Wright végül fényképezőgépet adott a lányoknak. Ha valóban látják a tündéreket, fényképezzék le őket.

Néhány órával később a lányok visszatértek. A lemez előhívása után különös kép jelent meg. Frances a kamera

felé nézett, előtte négy apró, szárnyas alak táncolt.

A fénykép első pillantásra meghökkentő lehetett. A lány teljesen valóságos volt, a táj is valóságos, és ugyanazon a lemezen a tündérfigurák is ott álltak. Nem áttetsző szellemként, nem halvány foltként, hanem felismerhető testtel és szárnyakkal.

Arthur Wright reakciója sokat elmond az ügyről. Nem rohant a helyi újsághoz. Nem gondolta, hogy lánya történelmi felfedezést tett. Csalásra gyanakodott.

A helyszínen papírdarabokat keresett, mert úgy vélte, a képen látható figurák valamilyen kivágások lehetnek. Elsie szobáját is átnézte, ám nem talált semmit, ami megmagyarázta volna a fényképet.

Később egy második kép is készült. Ezen Elsie szerepelt, mellette különös, szárnyas manószerű alak.

Arthur Wright ezt sem fogadta el tündérbizonyítékként. A képek családi különlegességek maradtak, majd hosszabb időre szinte feledésbe merültek. Ez a történet egyik legfontosabb részlete.

A csalás lehetőségét nem évtizedekkel később találták ki cinikus kritikusok. Elsie saját apja az első pillanattól erre gyanakodott. Conan Doyle később is tudott erről,

mégsem tekintette döntő ellenérvnek. A képek útja csak évekkel később indult el a világhír felé.

Elsie anyja, Polly Wright érdeklődött a teozófia iránt. A Teozófiai Társaság követői olyan világképet vallottak, amelyben a látható valóság mellett különböző szellemi síkok és lények is létezhetnek. A tündérek gondolata ebben a környezetben jóval komolyabb jelentést kapott, mint egy gyermekmesében.

Polly egy teozófiai előadáson megemlítette a fényképeket. A hír végül Edward Gardnerhez jutott.

Gardner a brit teozófiai mozgalom aktív tagja volt, és eleve komolyan vette az úgynevezett elementálok, természetlénnyek és tündérek létezésének lehetőségét. Amikor meglátta a képeket, nem úgy közelített hozzájuk, mint Arthur Wright. Nem azt kérdezte elsőként, milyen trükköt alkalmazhattak a lányok, hanem azt, vajon valóban sikerült-e fényképi bizonyítékot szerezni valamire, aminek létezését saját világnézete már korábban is elképzelhetőnek tartotta.

Ezzel a Cottingley-ügy kilépett a családi tréfák világából. Gardner másolatokat készíttetett a fényképekről, szakértőkhöz fordult és kapcsolatba lépett a családdal. Vizsgálatai során egy Harold Snelling nevű

fotográfiai szakember azt állította, hogy a negatívokon nem látja kettős expozíció vagy hagyományos fotómontázs nyomát. A képek szerint egyetlen expozícióval készültek.

Ez fontos megállapítás volt. De nem ugyanazt jelentette, amit Gardner és később Conan Doyle hajlamos volt beleolvasni.

Egy kép lehetett egyetlen expozícióval készült, miközben maga a lefényképezett jelenet mesterséges volt. Ha valaki egy papírból készült tárgyat helyez a kamera elé, a fénykép technikailag tökéletesen „valódi” marad. Nincs szükség kettős expozícióra, retusálásra vagy sötétkamrai manipulációra.

A kérdés tehát nem csupán az volt, manipulálták-e a negatívot. Hanem az is, mi állt a kamera előtt. Conan Doyle 1920-ban került kapcsolatba az üggyel.

A Strand Magazine szerkesztősége arra kérte, írjon cikket a tündérekbe vetett hitről. A téma első pillantásra könnyednek tűnhetett, de Conan Doyle ekkor már elkötelezett spiritiszta volt, és a természet láthatatlan világának lehetősége komolyan érdekelte.

Gardner megmutatta neki a Cottingley-fényképeket. Conan Doyle lelkesedése szinte azonnali volt.

Harry Houdininek írt levelében arról számolt be, hogy valami rendkívül értékes került a kezébe: két yorkshire-i fénykép, az egyiken négy tündér, a másikon egy manószerű lény. Már ekkor számolt Houdini várható reakciójával. Tudta, hogy barátja elsőként csalásra gyanakodna, de azt írta: ő maga nem hiszi, hogy hamisítványról van szó.

Ez a levél különösen érdekes. Conan Doyle még nem fejezte be saját vizsgálatát, de érzelmileg már erősen elköteleződött egy értelmezés mellett. A képeket „kinyilatkoztatásként” kezelte. Az a szó tért vissza, amelyet spiritizta hitvallásának címében is használt.

Mindez nem jelenti azt, hogy Conan Doyle minden ellenőrzés nélkül publikált volna. Ellenkezőleg, több szakember véleményét kérte, Gardner pedig további vizsgálatokat szervezett. A Kodak londoni szakemberei sem találták a negatívokon a szokásos fénykép-manipuláció nyomát, bár azt is megjegyezték, hogy ügyes ember képes lehet hasonló képet előállítani.

Conan Doyle ezt a fenntartást is ismertette. Ez későbbi védekezésének fontos eleme lett: nem titkolta a

kételyeket, tehát saját megítélése szerint tisztességesen mutatta be az ügyet. A probléma nem az információ elhallgatása volt. A probléma az információk súlyozása.

Az a szakértői állítás, hogy egy negatívon nincs kettős expozíció, Conan Doyle számára erősen a hitelesség mellett szólt. Az a megjegyzés viszont, hogy megfelelő előkészítéssel hasonló jelenet egyetlen expozícióval is létrehozható, jóval kisebb jelentőséget kapott.

A két állítás pedig valójában ugyanannak a vizsgálatnak két oldala volt. Conan Doyle más érvet is fontosnak tartott. A lányok nem kértek pénzt. Nem próbáltak híressé válni. A család, különösen Arthur Wright, nem akarta kihasználni a történetet.

Ez valóban megkülönböztette őket számos hivatásos médiumtól. Nehéz volt olyan klasszikus csalási motivációt találni, mint a pénz vagy a közvetlen társadalmi előny.

Csakhogy egy gyerekcsínyhez nincs szükség nagy pénzügyi motivációra. A kérdés ezért ismét másként is megfogalmazható lett volna: vajon két lány képes lehetett-e egy tréfát egyre tovább fenntartani, miután tekintélyes felnőttek váratlanul komolyan vették? Ezt a lehetőséget Conan Doyle sohasem mérlegelte olyan

súllyal, mint kellett volna.

Gardner 1920-ban új fényképezőgépeket és gondosan megjelölt lemezeket adott a lányoknak. Az elképzelés egyszerű volt: ha újabb tündérfotók készülnek olyan lemezekre, amelyek manipulációját ellenőrizni lehet, az nagyban megerősítheti az első képek hitelességét.

Három új fénykép készült. Az egyiken Frances mellett ugró tündér jelent meg. A másikon Elsie közelében virágot nyújtó apró alak. A harmadik valamilyen fűben vagy növényzetben fekvő, nehezebben értelmezhető tündércsoportot mutatott, amely később a sorozat legkülönösebb darabja lett. Conan Doyle számára ezzel az ügy szinte eldőlt. A lányok másik kamerát használtak. A lemezeket megjelölték. Mégis megjelentek a tündérek. Nem egyszer, hanem újra.

Egy klasszikus kísérlet logikája szerint ez valóban meggyőzőbbnek látszott az első alkalomnál. A jelenséget sikerült új körülmények között megismételni.

Csak hogy a kísérlet nem ellenőrizte azt az egyetlen lehetőséget, amely végül valóban fontosnak bizonyult. Senki sem figyelte folyamatosan, mit helyeznek a lányok a kamera elé.

Conan Doyle ennek ellenére úgy vélte, a bizonyítékok együtt már erősek. 1920 decemberében a Strand Magazine közölte első nagy írását a tündérfotókról. A helyzet önmagában szinte irodalmi iróniának tűnt: ugyanaz a folyóirat, amely Sherlock Holmest világhírűvé tette, most olyan fényképeket mutatott be Conan Doyle támogatásával, amelyek a tündérek létezését voltak hivatottak bizonyítani.

A reakciók megoszlottak. Akadtak lelkes olvasók, akik saját tündérelményeikről számoltak be. Akadtak teozófusok és spiritisták, akik történelmi bizonyítékot láttak a képekben. És akadtak sokan, akik egyszerűen nevettek rajtuk.

Kritikusok már ekkor felvetették a papírfigurák lehetőségét. A tündérek ruhája és frizurája feltűnően hasonlított a korabeli könyvillusztrációkhoz. Alakjuk síkszerűnek tűnt, mozgásuk merev volt, és a környezethez viszonyított élességük is kérdéseket vetett fel.

Conan Doyle azonban mindezt másképpen értelmezte. A tündérek számára nem szükségképpen ugyanolyan anyagi lények voltak, mint az emberek. Feltételezte, hogy testük finomabb anyagból állhat, rezgésszámuk eltérhet

a miénktől, és csak bizonyos érzékeny személyek képesek észlelni őket.

Ez a magyarázat újabb problémát teremtett. Ha a tündér túl éles volt a képen, annak lehetett különleges fizikai oka. Ha túl homályos volt, annak is. Ha árnyékot vetett, az az anyagi jelenlét mellett szólt. Ha nem megfelelő árnyékot vetett, azt különleges természetével lehetett értelmezni. Minél több rendkívüli tulajdonságot tulajdonítottak a lényeknek, annál nehezebb lett olyan fényképi eltérést találni, amely valódi cáfolatként működhetett volna.

Conan Doyle 1922-ben könyvvé bővítette az ügy anyagát. A *The Coming of the Fairies* elején hangsúlyozta, hogy nem egyszerű védőbeszédet akar írni. Dokumentumokat, leveleket, szakértői véleményeket és ellenérveket tár az olvasó elé, aki maga hozhatja meg ítéletét.

Ez megint Sherlock Holmes módszerére emlékeztetett. Minden nyom az asztalon van. Az olvasó legyen a detektív. Csakhogy a dosszié összeállítója már tudta, milyen ítéletet tart helyesnek.

Conan Doyle egy helyen szinte történelmi léptékű eseményként beszélt a tündérfotókról. Ha hitelesek,

érvelt, akkor nem egyszerően néhány apró lény létét bizonyítják. Azt mutatják, hogy az ember által ismert világ csak része egy sokkal nagyobb valóságnak, amelyben másfajta intelligens lények is élnek.

A tét ettől ismét hatalmasra nőtt. Egy gyerekfénykép már nem maradhatott gyerekfénykép. Az egész materialista huszadik század bizonyítékává vagy cáfolatává vált.

Conan Doyle úgy vélte, a tudomány túlságosan szűk képet alkotott a világról. Szerinte a biztos tudás kis fénykörén kívül még óriási ismeretlen terület húzódott, és a tündérek talán éppen ennek első látható lakói.

Ebben a gondolatban volt valami mélyen romantikus. A világ újra varázslatossá válhatott.

A patakpart, az erdő, a mező többé nem csupán anyagi dolgok összessége. Láthatatlan élet vehet körül bennünket, amely időnként egy gyermek vagy egy kamera segítségével átlépi a határt.

Ez azonban már nem ugyanaz a Conan Doyle volt, aki Joseph Bell módszerét Sherlock Holmesban örököltette meg. Holmes számára az ismeretlen kihívás volt, amelyből le kellett faragni a felesleges magyarázatokat.

Conan Doyle számára az ismeretlen egyre inkább lehetőség lett, amelyet meg akart őrizni a modern világ túlzott racionalizmusával szemben.

A két gondolkodás közötti különbséget talán éppen a Cottingley-fotók mutatják meg a legtisztábban. A képek ugyanis valóban nem hagyományos fényképhamisítással készültek. Nem kellett hozzájuk kettős expozíció, bonyolult retusálás vagy sötétkamrai trükk.

A megfelelő kérdés ezért nem az volt, hogy hamisították-e a fényképet. Hanem az, hogy a fényképezőgép valódi tündéreket fényképezett-e.

A kettő nem ugyanaz, és a különbség végül az egész ügyet eldöntötte. A nyom végig ott volt Conan Doyle előtt, de ahhoz, hogy észrevegyük, ezúttal valóban úgy kell megvizsgálnunk a képeket, ahogyan Sherlock Holmes vizsgálta meg egy látszólag természetfeletti bűnügyet.

9. Sherlock Holmes és a tündérek

Tegyük félre egy időre mindazt, amit ma a Cottingley-fotókról tudunk. Képzeljük magunkat 1920-ba.

Öt fénykép áll előttünk. Az első kettő néhány évvel korábban készült, a további három olyan lemezekre,

amelyeket a vizsgálók külön erre a célra adtak a lányoknak. A negatívokon nem mutatható ki kettős expozíció, a képek nem retusált montázsok, és a család nem gazdagodott meg belőlük.

Mit mondana Sherlock Holmes? Valószínűleg először nem a tündérekről beszélne. A szereplőket vizsgálná. Ki használta a fényképezőgépet? Ki volt jelen a felvétel elkészítésekor? Ki látta a tündéreket saját szemével? Ki látta csak a fényképet? Ki ellenőrizte a helyszínt? Milyen lehetőségek maradtak nyitva az exponálás előtt? Ez a kérdéssor gyorsan feltárná az ügy első nagy gyengeségét. A tündéreket a fényképezéskor lényegében csak Elsie és Frances látta.

A későbbi szakértők a kész negatívokat vizsgálták. Ez óriási különbség.

A fotográfiai szakértő meg tudta állapítani, hogy a lemezen nincs kettős expozíció. Megvizsgálhatta a szemcsézettséget, az expozíciót, a retusálás nyomait. Azt azonban a negatív alapján már jóval nehezebben tudta eldönteni, hogy a fényképezőgép előtt álló tárgy élőlény volt-e vagy mesterséges figura.

Holmes ezután valószínűleg magukat a tündéreket vizsgálta volna. Miért ilyenek?

A négy táncoló alak feltűnően ismerős esztétikát mutatott. Nem olyannak néztek ki, mint egy ismeretlen biológiai faj első dokumentumai, hanem olyannak, amilyenek a korabeli illusztrátorok tündéreket rajzoltak. Ez önmagában természetesen nem bizonyíték.

Lehetne azt mondani, hogy a művészek azért rajzoltak hasonló tündéreket, mert valamilyen régi, valódi tapasztalatot őriztek meg. Conan Doyle gondolkodásában az efféle kulturális párhuzamok éppen a képek hitelességét erősíthették.

Holmes azonban egy másik irányba indulna. Hol találhatott két lány hasonló képeket? A válasz közelebb volt, mint bárki gondolta. Az első világháború idején jelent meg Princess Mary's Gift Book, egy gazdagon illusztrált jótékonyági kiadvány, amelyhez a brit irodalmi és művészeti élet számos ismert alakja járult hozzá. Arthur Conan Doyle is. A könyv egyik illusztrációján táncoló nőalakok szerepeltek, amelyek feltűnő hasonlóságot mutattak a Cottingley-fotón látható tündérekkel. Ez lett volna az egyik legfontosabb tárgyi nyom.

A figurák nem egyszerűen általánosságban emlékeztettek korabeli tündérrajzokra. Mozdulataikban,

testtartásukban és elrendezésükben is felismerhető volt az illusztráció hatása.

Conan Doyle mégsem ismerte fel. A történet iróniája szinte túl tökéletes: olyan könyv szolgált a tündérek egyik vizuális forrásául, amelyben maga Conan Doyle is közreműködött. A következő kérdés a technika. Hogyan lehetne ilyen fényképet készíteni?

Ha az ember abból indul ki, hogy bonyolult fotográfiai hamisítvány szükséges, a feladat nehéznek látszik. Kettős expozíciót kell létrehozni, sötétkamrát használni, negatívot manipulálni, majd úgy eltüntetni a nyomokat, hogy szakértők se vegyék észre.

Csakhogyminderre nincs szükség. Elég lerajzolni vagy lemásolni a figurákat. Ki kell vágni őket. Aztán valamilyen vékony tartóeszközzel a növényzethez erősíteni. Végül le kell fényképezni a jelenetet. Az eredmény egyetlen expozíció lesz. A negatív valódi. A táj valódi. A lány valódi. A tündér alakja is valóban ott állt a kamera előtt. Csak éppen nem élt. Ez a magyarázat azért rendkívül erős, mert egyszerre old meg több problémát.

Nem szükséges feltételezni, hogy a lányok értettek a professzionális fotóhamisításhoz. Nem szükséges, hogy apjuk sötétkamrájában titokban manipulálják a

negatívokat. Nem kell Gardner lemezeinek jelöléseit kijátszaniuk. És nem kell megvesztegetniük egyetlen szakértőt sem. A szakértők ugyanis részben igazat mondtak. A képek valóban egyszeri expozíciók voltak. Csak rossz kérdést kaptak.

A kriminalisztika történetében számtalan ügy mutatja, milyen veszélyes lehet egy szakértői véleményt tágabban értelmezni annál, amit a szakértő valójában állított. Ha egy laboratórium szerint egy dokumentum papírja korabeli, abból még nem következik, hogy maga a dokumentum korabeli. Ha egy fényképen nincs retusálás, abból nem következik, hogy amit lefényképeztek, valóban az, aminek mondják.

Conan Doyle ezt az alapvető különbséget nem kezelte kellő szigorral. Sőt érvelése egy ponton éppen a legegyszerűbb magyarázatot tette valószínűtlenné.

Elismerte, hogy Elsie elvileg készíthetett volna kivágott figurákat, de túl nagy feladatnak tartotta. Több szép modellt kellett volna létrehoznia, titokban tartania őket, majd úgy fényképeznie, hogy mozgás benyomását keltsék.

De vajon valóban nagyobb feladat volt ez, mint annak feltételezése, hogy Yorkshire-ben egy ismeretlen, apró

humanoid faj él, amelyet felnőttek szinte sohasem látnak, két lány azonban rendszeresen találkozik vele? Itt válik különösen fontossá a valószínűség.

Holmes gyakran találkozott olyan magyarázattal, amely önmagában lehetséges volt, de túl sok rendkívüli feltételezést követelt. Ilyenkor a hétköznapiabb magyarázatot kereste.

A Cottingley-ügyben Conan Doyle fordítva járt el. A papírfigurák elmélete számára túl bonyolultnak tűnt. A tündérek létezése viszont elfogadhatónak. Ez nem azért történt, mert ne értette volna a logikát.

Hanem azért, mert az előzetes valószínűségeket egészen másként értékelte, mint egy szkeptikus. Conan Doyle számára 1920-ra már bizonyított tény volt, hogy az ismert anyagi világ nem teljes. Szellemek léteznek, a tudat túléli a halált, médiumok képesek kapcsolatba lépni egy másik valósággal. Ha mindez igaz, akkor egy addig ismeretlen természeti lény létezése már nem tűnt olyan hatalmas ugrásnak.

A tündérek nem áttörték világképét. Beleillettek. Ez az egyik legfontosabb felismerés az egész történetben.

Az ember ritkán vizsgál egy új bizonyítékot teljesen üres elmével. Mindannyian rendelkezünk korábbi tapasztalatokkal és meggyőződésekkel, amelyek meghatározzák, melyik magyarázatot tartjuk eleve hihetőnek. Ez önmagában nem hiba; gondolkodni másképpen aligha tudnánk. A probléma akkor kezdődik, amikor a korábbi meggyőződés nemcsak kiindulópont, hanem szűrő is lesz.

Conan Doyle a Cottingley-képeken olyan bizonyítékot látott, amely megerősítette már kialakult világképét. Ezért minden hitelességet támogató körülmény nagy súlyt kapott: a lányok jó híre, a család szerénysége, a negatívok technikai tisztasága, a megismételt fényképezés.

Az ellenérvek viszont külön magyarázatot kaptak. A tündérek furcsa élessége sajátos fizikai természetükből következhet. A merev testtartás szintén nem döntő. A figurák könyvillusztrációkra emlékeztetnek, de talán az illusztrátorok is valódi hagyományból merítettek. A lányok készíthettek volna papírfigurát, de ez túl összetett terv lett volna. Minden kifogást külön-külön el lehetett hárítani. Csakhogy Holmes valószínűleg nem külön-külön nézte volna őket.

Egymás mellé rakta volna valamennyit. Két fiatal lány, akik szeretnek rajzolni. Tündérmesék és illusztrációk. Egy kamera. Papírfigurára emlékeztető alakok. Olyan szakértői vizsgálat, amely csak a negatív manipulációját zárja ki. Olyan megismételt kísérlet, amely során a lányokat senki sem figyeli folyamatosan. És egy apa, aki az első pillanatban papírdarabokat keresett a patakparton. Ebből már más kép áll össze. A teljes megfejtésre azonban több mint hatvan évet kellett várni. Elsie és Frances felnőtt.

Conan Doyle 1930-ban meghalt, továbbra is meg volt győződve a fényképek hitelességéről. A tündérfotók közben a huszadik század egyik legismertebb természetfeletti rejtélyévé váltak. Időről időre új elemzések jelentek meg, fotográfusok és újságírók vizsgálták őket, de a történet főszereplői hosszú ideig nem mondták ki nyilvánosan, hogyan készültek.

Az 1980-as évek elején a brit fotográfiai szakíró, Geoffrey Crawley újra alaposan megvizsgálta az ügyet. Nem csupán azt kérdezte, manipulálták-e a lemezeket. A képek geometriáját, a figurák formáját, a fényképezés körülményeit és a lehetséges vizuális forrásokat is összevetette. A papírfigurák elmélete egyre erősebb lett. Végül Elsie elmondta az igazat. A tündéreket rajzok

alapján készítették.

Kivágták a figurákat, majd vékony rögzítéssel, többek között kalaptűkkel helyezték őket a növényzetbe. Ezután egyszerűen lefényképezték a jelenetet.

Nem volt kifinomult fotografiai csalás. Nem volt titkos sötétkamra. Nem volt kettős expozíció. A trükk olyan egyszerű volt, hogy éppen azok a szakértők kerestek rossz helyen, akik technikailag bonyolult hamisításra számítottak. A történet azonban itt sem zárult le teljesen.

Az ötödik fénykép különös kivétel maradt. A fűben látható, nehezen értelmezhető alakokat mutató képről Frances később is azt állította, hogy valódi. Elsie viszont valamennyi felvételt hamisítványnak tekintette.

Ez az apró nézetkülönbség különös utóéletet adott a történetnek. A négy egyértelműen elkészített papírtündér után vajon lehetett-e mégis egy valódi ötödik kép? A bizonyítás logikája itt újra próbára tesz bennünket.

Attól, hogy négy fénykép hamis, logikailag valóban nem következik automatikusan, hogy az ötödik is az. Ez ugyanaz az érvelési forma, amelyet Conan Doyle a csaló médiumokkal kapcsolatban használt: egy hamis eset nem

cáfol minden más esetet. De a valószínűségek megváltoznak.

Ha kiderül, hogy ugyanazok az emberek ugyanabban a sorozatban többször tudatosan hamis fényképet készítettek, az ötödik kép vizsgálatánál már nem indulhatunk ugyanarról a bizalmi szintről. A korábbi csalások önmagukban nem matematikai bizonyítékok, de erősen befolyásolják azt, melyik magyarázat tekinthető ésszerűnek.

Ez volt az a különbség, amelyet Conan Doyle sok spiritiszta ügyben nehezen fogadott el. Egyetlen leleplezett csalás számára nem cáfolta a jelenség egészét, ami logikailag helyes. Ám hajlamos volt alábecsülni, mennyire csökkenti egy új állítás megbízhatóságát, ha ugyanaz a szereplő korábban már megtévesztette a vizsgálókat. Cottingley esetében a végső irónia különösen kegyetlen. A lányok eredetileg nem Conan Doyle-t akarták becsapni.

A történet sokkal inkább gyerekcsínyként kezdődött. A két lány meg akarta mutatni a felnőtteknek, hogy tündérekkel játszanak, és elkészítette a hozzá szükséges fényképet. Csak később lépett be a történetbe Gardner, majd Conan Doyle, és adott a képeknek világméretű

jelentőséget. Ettől kezdve a helyzet megváltozott.

Két fiatal lánnyal szemben világhírű, tekintélyes felnőttek álltak, akik nyilvánosan kijelentették, hogy hisznek nekik. A gyerekcsíny bevallása már nem egyszerűen azt jelentette volna, hogy otthon megkapják érte a büntetést. Azt jelentette volna, hogy nevetségessé teszik azokat az embereket, akik saját hírnevüket kötötték a fényképekhez.

A hazugság ezért önálló életre kelt. Minél tovább tartott, annál nehezebb lett bevallani.

Ez a Cottingley-történet egyik emberileg legérdekesebb része. A csalás nem feltétlenül előre megtervezett, hatalmas megtévesztési akcióként indult. Egy apró játékból olyan történet lett, amelyet a felnőttek saját reményeikkel, félelmeikkel és világnézetükkel nagyítottak fel.

Conan Doyle nem azért tévedett, mert két lány mindenkinél zseniálisabb csaló volt. Azért tévedett, mert olyan bizonyíték került elé, amely pontosan azt mutatta, amit egyre inkább látni szeretett volna. A világ nem zárul le a látható anyagnál. A modern tudomány nem tud mindent. A természetnek vannak még titkos lakói. A kamera pedig időnként megmutathatja őket.

E gondolatok egyike sem volt önmagában logikailag lehetetlen. Conan Doyle hibája nem az volt, hogy feltette a kérdést, létezik-e ismeretlen jelenség. Egy tudós számára valóban nem szabad csak azért elutasítani egy állítást, mert szokatlan.

A hiba ott kezdődött, amikor nem ugyanakkora erővel próbálta cáfolni a számára kedves magyarázatot, mint amekkora erővel az ellenérveket cáfolta. Sherlock Holmes módszerének mélyén ugyanis nem pusztán a megfigyelés állt. Hanem az önfegyelem.

A nyomozónak el kell fogadnia, hogy első feltevése téves lehet. Újra kell rendeznie a tényeket, ha azok nem illenek az elmélethez, és nem az elmélethez kell igazítani a tényeket. Conan Doyle maga is megfogalmazta ezt Holmes történeteiben, ám Cottingley-ben nem tudta következetesen alkalmazni. A legnagyobb paradoxon ezért talán nem az, hogy Sherlock Holmes alkotója hitt a tündérekben.

Hanem az, hogy a fényképek ügyében szinte valamennyi szükséges nyom a rendelkezésére állt. Tudott a papírfigurák lehetőségéről, tudott Elsie apjának kétélyeiről, ismerte a fényképezés manipulálhatóságát, és maga is tisztában volt azzal, hogy a szakértői

vélemény nem bizonyítja a tündérek létezését.

Mégsem jutott el a helyes megoldáshoz. A következő kérdés ezért már nem az, hogyan készültek a Cottingley-képek. Ezt most már tudjuk. Sokkal nehezebb annak megértése, miért nem volt elegendő Conan Doyle számára az a bizonyíték, amely egy másik ügyben talán már rég meggyőzte volna.

Ehhez túl kell lépnünk a tündéreken. Meg kell vizsgálnunk azt a különös folyamatot, amelyben az intelligencia, a tapasztalat és a bizonyítékok ismerete sem feltétlenül véd meg a tévedéstől, ha a vizsgáló már érzelmileg és világnézetileg is részévé vált annak az ügynek, amelyben ítéletet kellene mondania.

10. Miért nem vette észre?

A Cottingley-ügy könnyen válhatna Conan Doyle történetének komikus betétjévé. Sherlock Holmes megteremtője, a világ egyik legismertebb detektívírója két fiatal lány papírtündéreit valódi természetlényekként fogadta el – már önmagában van ebben valami olyan ironia, amely szinte kínálja a gúnyt. A történet azonban sokkal érdekesebb, ha ellenállunk ennek a csábításnak.

Conan Doyle nem volt ostoba ember. Nem volt tájékozatlan. Nem volt képtelen a logikus következtetésre. Nem volt olyan ember sem, aki minden természetfeletti állítást automatikusan elfogadott volna.

Ha pusztán hiszékenységről volna szó, az egész könyv rejtélye megszűnne. Sokkal nehezebb kérdés azonban az, hogyan juthat rossz következtetésre olyan ember, aki bizonyos területeken kifejezetten jól tud gondolkodni, és aki maga is tisztában van a csalás, az önámítás és a hibás tanúvallomás veszélyével.

Erre a kérdésre nem létezik egyetlen egyszerű válasz. Conan Doyle esetében több különböző tényező kapcsolódott össze. Mindegyik önmagában érthető, együtt azonban olyan gondolkodási rendszert hoztak létre, amelyben egyre nehezebbé vált az eredeti spiritiszta alaptétel valódi újravizsgálata.

Az első tényező az volt, hogy Conan Doyle saját szemében nem hitt, hanem tudott. A különbség döntő.

Ha valaki azt mondja: „hiszem, hogy a személyiség túléli a halált”, akkor elvileg nyitva hagyja annak lehetőségét, hogy hite téves. Ha viszont azt mondja: „harminc évig vizsgáltam a kérdést, és a bizonyítékok alapján tudom, hogy a személyiség túléli a halált”, akkor

minden új esetet már egy korábban eldöntött világképbe illeszt.

Conan Doyle számára az 1910-es évek végére a túlélés kérdése ebbe a második kategóriába került. Nem azt vizsgálta többé minden egyes médiumi eseménynél, hogy létezik-e kapcsolat a halottakkal. Ezt már eldöntött ténynek tekintette. A kérdés inkább az lett, hogy az adott eset valóban példája-e annak a jelenségnek, amelynek általános létezésében már biztos volt.

Ez első pillantásra nem tűnik nagy különbségnek, pedig módszertanilag hatalmas. Képzeljünk el egy nyomozót, aki meg van győződve arról, hogy a gyilkosságot X követte el. Ezután minden új bizonyítékot úgy vizsgál, hogy vajon összekapcsolható-e X-szel. Ha talál kapcsolatot, elmélete erősödik. Ha nem talál, az adott bizonyítékot jelentéktelennek tarthatja, vagy külön magyarázatot kereshet rá.

A jó nyomozónak azonban időnként a másik kérdést is fel kell tennie: mi bizonyítaná, hogy X nem a gyilkos? Conan Doyle spiritiszta kutatásában ez a második kérdés egyre kevésbé kapott szerepet.

A modern pszichológia az ilyen folyamat egyik elemét megerősítési torzításnak nevezi. Az ember hajlamos

könnyebben észrevenni, megjegyezni és értékesebbnek tekinteni azokat az információkat, amelyek összhangban állnak már meglévő meggyőződésével, miközben sokkal szigorúbban vizsgálja azokat, amelyek ellentmondanak neki.

Ez nem ritka rendellenesség. Nem az ostobák betegsége. Az emberi gondolkodás egyik alapvető veszélye.

Sőt, az intelligencia bizonyos esetekben még segíthet is a már kialakult meggyőződés megvédésében. Egy jó érvelő több ellenérvre tud választ találni. Több alternatív magyarázatot képes kidolgozni arra, miért nem döntő egy látszólagos cáfolat. Minél ügyesebben érvel valaki, annál könnyebben alkothat rendkívül kifinomult védelmet saját tévedése köré.

Conan Doyle ebből a szempontból különösen veszélyes helyzetben volt. Hivatásos történetmesélő volt.

Évtizedeken át abból élt, hogy elszórt tényekből összefüggő történetet épített. Tudta, hogyan kell a jelentéktelennek látszó részletet egy nagyobb egészbe illeszteni. Tudta, hogyan lehet több különálló esemény között kapcsolatot teremteni.

A szépirodalomban ez erény. Egy vizsgálatban azonban kockázat.

A világban ugyanis nem minden részlet alkot történetet. Nem minden egyezés jelent kapcsolatot, és nem minden különös esemény része ugyanannak a jelenségnek.

Conan Doyle a spiritiszta eseteket gyakran kumulatív bizonyítékként kezelte. Egy médiumi beszámoló önmagában gyenge lehet. Egy fénykép is vitatható. Egy szeánszon történhet tévedés. De ha mindet egymás mellé tesszük, szerinte olyan tömegű anyag keletkezik, amelyet már nem lehet véletlennel vagy csalással magyarázni.

Ez a gondolat első pillantásra rendkívül erősnek látszik. Bizonyos területeken valóban az is. Sok egymástól független, jó minőségű bizonyíték együtt olyan meggyőző eredményt adhat, amelyre egyik sem volna képes külön-külön. A kulcsszó azonban az, hogy független.

A spiritiszta kultúra szereplői olvasták egymás könyveit, jártak egymás előadásaira, ismerték a másik világra vonatkozó közkeletű elképzeléseket. A médiumok hasonló elvárásokkal találkoztak, a résztvevők hasonló kérdéseket tettek fel, a beszámolókat pedig olyan

emberek írták és olvasták, akik ugyanabban a kulturális közegben éltek.

Az egyezések ezért nem feltétlenül voltak annyira függetlenek, mint Conan Doyle feltételezte. Hasonló problémát jelentett a tanúk megbízhatóságának értékelése.

Conan Doyle rendkívül nagy jelentőséget tulajdonított annak, ha egy különös eseményről tiszteletre méltó ember számolt be. Orvos, katonatiszt, ügyvéd, tudós vagy magas társadalmi státusú személy vallomása nála erősítette egy eset hitelességét.

Az érvelés érthető. Egy tekintélyes embernek látszólag több veszítenivalója van, ha nyilvánosan hazudik. De Conan Doyle itt két különböző kérdést hajlamos volt összekeverni. Az első: hazudik-e a tanú? A második: helyesen értelmezte-e, amit látott? Egy becsületes ember is tévedhet.

Sőt, teljesen őszintén számolhat be valamiről, ami sohasem úgy történt, ahogyan emlékszik rá. Rosszul érzékelheti a távolságot, nem veheti észre a csalás technikáját, összekeverheti az események sorrendjét, vagy utólag hozzáigazíthatja emlékeit ahhoz a történethez, amelyet később hallott.

A bűnügyi nyomozásban ez közismert probléma. Sherlock Holmes történeteiben is újra és újra előfordul, hogy valaki őszintén mond valótlan, mert nem azt látta, amit gondolt. Conan Doyle ennek ellenére spiritiszta ügyekben sokszor úgy kezelte a tanú becsületességét, mintha az esemény helyes értelmezését is garantálná.

William Hope esetében ugyanez történt. Hope szerény életmódja, kedves személyisége és követőinek ragaszkodása Conan Doyle számára valódi súllyal esett latba. Azt kérdezte: vajon ez az ember évtizedeken keresztül tudatosan becsapná jóhiszemű látogatóit?

Ez emberileg fontos kérdés. Technikailag azonban nem az. A fényképlemez eredetét nem a fotográfus rokonszenvessége dönti el.

Cottingley-ben ugyanez a gondolkodási minta tért vissza. Conan Doyle számára nehezen volt elképzelhető, hogy két tisztességesnek látszó fiatal lány ilyen csalást tartson fenn.

Csak hogy Elsie és Frances nem hivatásos szélhámosok voltak. Éppen ez tette lehetővé, hogy Conan Doyle rossz kategóriában keresse a motivációt. Pénzt keresett. Hírnévvágyat keresett. Szervezett csalási szándékot keresett. Egy gyerekcsínyhez azonban egyik sem

szükséges.

Az események később olyan messzire jutottak, hogy a beismerés ára egyre magasabb lett. Amikor Conan Doyle és más tekintélyes felnőttek már nyilvánosan vállalták a képeket, a lányoknak nem egyszerűen azt kellett volna bevallaniuk, hogy tréfát űztek szüleikkel. Azt is el kellett volna ismerniük, hogy a világ egyik legismertebb írója az ő játéka miatt vált nevetség tárgyává.

Az emberi viselkedés szempontjából ez nagyon is érthető ok a hallgatásra. Conan Doyle azonban éppen azért nem vette észre, mert túl nagy csalást keresett egy kicsi helyett. Egy további tényező saját morális küldetéstudata volt.

A spiritizmus 1918 után Conan Doyle számára nem pusztán tudományos hipotézis maradt. Vigaszt kínált a gyászolóknak, erkölcsi rendet adott a világnak, és összekapcsolta a modern tudományt egy új vallási reménnyel.

Ha valaki megtámadott egy médiumot, Conan Doyle ezt időnként nem egyszerű módszertani vitának érzékelte. Úgy látta, az egész ügyet támadják. És ha a spiritizmus az emberiség számára fontos igazság, akkor védelme erkölcsi kötelességgé válik. Ezzel a tét óriásira

nőtt.

William Hope már nem csupán egy fényképész volt, akinek egy adott lemezét ellenőrizni kellett. A spiritiszta fényképezés képviselője lett.

A Cottingley-képek sem egyszerűen öt furcsa gyerekefelvételnek számítottak. Egy láthatatlan természeti világ lehetséges bizonyítékaivá váltak.

Minél nagyobb jelentést kapott egy eset, annál nehezebbé vált nyugodtan azt mondani: tévedtünk. Conan Doyle ráadásul rendkívül erős lojalitással viszonyult azokhoz, akiket igazságtalanul üldözöttnek tartott. Ez személyiségének egyik legrokonszenvesebb tulajdonsága volt.

George Edalji ügyében éppen ez készítette arra, hogy szembeforduljon a hatóságokkal. Edaljit állatkínzással és névtelen levelek írásával vádolták, Conan Doyle azonban átvizsgálta az ügyet, felismerte a bizonyítékok hibáit, és nyilvánosan harcolt az elítélt férfi rehabilitációjáért.

Oscar Slater esetében hasonló energiával küzdött egy szerinte súlyos téves ítélet ellen. Conan Doyle tehát életének más területein is hajlamos volt az üldözött ember oldalára állni. Ez bátorságot adott neki. De

spiritishta ügyekben olykor csapdává vált. Ha egy médium ellen támadás indult, Conan Doyle könnyen ugyanazt a mintát ismerte fel, mint Edalji vagy Slater esetében: a közvélemény és a hivatalos intézmények előítéletből vagy arroganciából elítélnék valakit, akinek igazsága mellett csak kevés ember mer kiállni.

A helyzetek azonban nem voltak azonosak. Edalji ügyében Conan Doyle a vád bizonyítékait bontotta szét. Hope esetében sokszor a médiumot védte a terhelő bizonyítékokkal szemben. A különbség finom, de alapvető. Mindezek mögött még egy mélyebb probléma húzódott. Conan Doyle egyre inkább úgy látta, hogy a hivatalos tudomány eleve ellenséges a spiritizmussal szemben. Ebben részben igaza is lehetett.

Voltak tudósok és újságírók, akik a bizonyítékok megvizsgálása nélkül nevetségesnek tekintettek minden pszichikai állítást. A dogmatikus elutasítás valóban nem tudományosabb, mint a dogmatikus elfogadás. Conan Doyle azonban ebből időnként túl messzire ment.

Ha egy vizsgálat negatív eredményre jutott, hajlamos volt a vizsgáló előítéleteit is keresni. Harry Price Hope-vizsgálatánál például nemcsak a kísérlet technikai hibáit mérlegelte, hanem azt is feltételezte, hogy a

vizsgálók tudatosan vagy tisztességtelenül a médium megbuktatására törekedtek.

Ezzel olyan helyzet alakult ki, amelyből nehéz volt kilépni. A pozitív eredmény a spiritizmust igazolta. A negatív eredmény lehetett a rossz kísérleti körülmény következménye. A lebukás lehetett félreértés. A leleplező lehetett elfogult. A médium esetleges csalása pedig nem bizonyította, hogy máskor nincs valódi képessége. Egy elmélet akkor kerül igazán veszélyes helyzetbe, amikor szinte minden lehetséges eredmény mellett fenn tud maradni.

Nem azért, mert feltétlenül hamis. Hanem azért, mert egyre nehezebb elképzelni olyan vizsgálatot, amelynek eredményét hívei valódi cáfolatként elfogadnák. Sherlock Holmes módszere éppen ennek ellenkezőjére épült. Egy jó hipotézis kockáztat. Ha ezt az ajtót belülről zárták, az elméletem igaz lehet. Ha kívülről, új elmélet kell. Ha a lábnyom ide vezet, az egyik gyanúsított jöhet szóba. Ha nem vezet ide, el kell engedni.

A hipotézisnek tehát meg kell engednie saját vereségét. Conan Doyle spiritiszta világképe idővel egyre kevésbé engedte meg. Mindezekből azonban még mindig nem következik, hogy Conan Doyle tudatosan becsapta

önmagát vagy másokat. Éppen ellenkezőleg. Valószínűleg teljes őszintesége tette történetét ennyire tanulságossá. Ő valóban azt hitte, hogy bizonyítékokat követ. Valóban úgy érezte, hogy ellenfelei sokszor előítéletesek.

Valóban találkozott csaló médiumokkal, és valóban elismerte a csalások létezését. Valóban próbált különbséget tenni a gyenge és az erős esetek között. A probléma nem ott volt, hogy ne alkalmazott volna kritériumokat. Hanem abban, hogy nem mindig ugyanazokat a kritériumokat alkalmazta a számára kedvező és kedvezőtlen bizonyítékokra. Ezt pedig kívülről sokkal könnyebb észrevenni, mint belülről.

Talán éppen ezért nem igazságos egyszerűen kinevetni Conan Doyle-t. Ugyanez a gondolkodási mechanizmus megjelenhet politikában, vallásban, tudományos vitákban, személyes kapcsolatokban és hétköznapi döntésekben. A saját álláspontunk mellett szóló gyenge bizonyítékot erősnek látjuk, míg az ellenkező oldalon olyan módszertani hibát is észreveszünk, amely mellett saját oldalunkon könnyedén elsiklunk.

Conan Doyle csak szokatlanul látványos példája lett ennek, mert az általa teremtetett Sherlock Holmes a

tökéletes ellenpontot kínálta. A történet következő szereplője pedig még kegyetlenebb tükröt tartott elé. Harry Houdini ugyanis szintén hitt a bizonyítékban. Ő is járt médiumokhoz. Ő is szeretne volna megtudni, túléli-e az ember a halált. És ő is gyászolta az édesanyját.

A különbség nem az volt, hogy egyikük érző ember, a másik pedig hideg racionalista lett volna. Houdini éppen azért kereste olyan megszállottan a túlvilági kapcsolatot, mert személyesen rendkívül fontos lett volna számára, ha valóban megtalálja. Mégis egészen más következtetésre jutott.

Conan Doyle és Houdini barátsága ezért nem egyszerű történet egy hívő és egy szkeptikus vitájáról. Két olyan ember találkozása volt, akik ugyanazt a rejtélyt vizsgálták, de teljesen másképpen határozták meg azt a pillanatot, amikor egy bizonyíték már elegendő. Ez a különbség végül a barátságukat is szétrombolta.

11. A két leleplező

Harry Houdini egész pályája a megtévesztésre épült. Ez a mondat azonban könnyen félreérthető.

Houdini nem közönséges csaló volt, hanem illuzionista. A néző jegyet váltott arra, hogy

megté vesszék, miközben pontosan tudta, hogy amit lát, mutatvány. A közönség és az előadó között hallgatólagos szerződés működött: Houdini megpróbálja elhíttetni a lehetetlent, a néző pedig élvezi, hogy nem tudja megfejteti a módszert.

Ez rendkívül különleges tapasztalatot adott neki. Houdini egész életében azt tanulmányozta, mennyire könnyű félrevezetni az emberi érzékelést. Tudta, hogy egy mozdulat lehet nyíltan a szemünk előtt, mégsem vesszük észre. Tudta, hogyan lehet a néző figyelmét arra irányítani, ami nem fontos. Tudta, hogyan lehet látszólag ellenőrzött körülmények között olyan műveletet végrehajtani, amelyet a jelenlévők lehetetlennek gondolnak.

És mindenekelőtt tudta, hogy a közönség gyakran teljes bizonyossággal emlékszik valamire, ami valójában nem úgy történt. A bűvész számára az emberi tanúvallomás természetes módon gyanús. Nem azért, mert minden tanú hazudik. Hanem azért, mert egy jól megtervezett illúzió éppen az őszinte tanú érzékelését használja ki. Houdini ezért egészen más szemmel nézte a médiumokat, mint Conan Doyle.

A spiritisza szeánszokon használt módszerek közül sokat ismert a színpadról. Kötélből szabadulás, elrejtett eszközök, tárgyak mozgatása, hasbeszélés, figyelemelterelés, titkos információszerzés – mind olyan technika volt, amelyet egy képzett illuzionista könnyebben észrevett, mint egy tudós.

Ez fontos különbség. Egy fizikus kiválóan megvizsgálhatta egy különös jelenség mechanikai feltételeit, miközben nem feltétlenül ismerte azt a trükköt, amelyet egy vásári bűvész gyermekkorától gyakorolt. Houdini különös helyzete éppen abból adódott, hogy a tudományos ellenőrzés és a színpadi csalás világa között állt. A médium számára gyakran veszélyesebb ellenfél volt, mint egy professzor.

Conan Doyle és Houdini az 1920-as évek elején került közelebb egymáshoz. Első látásra meglepő barátság született.

Az egyik világhírű brit író, lovagi címmel, viktoriánus erkölcsi komolysággal és egyre mélyebb spiritisza elköteleződéssel. A másik magyar származású bevándorlócsaládból induló amerikai showman, aki bilincsekből, lezárt ládákból és vízzel teli tartályokból szabadult ki a közönség elképedésére. Mégis több közös

vonásuk volt, mint első pillantásra látszik. Mindketten rendkívüli energiával dolgoztak. Mindketten szerették a nyilvános vitát.

Mindketten erős igazságérzettel rendelkeztek. Mindketten érdeklődtek a természetfeletti állítások iránt. És mindketten úgy érezték, hogy a csaló médiumok ellen fel kell lépni. Ez utóbbi kezdetben összekötötte őket.

Conan Doyle sem védett automatikusan minden spiritisztát. Elfogadta, hogy számos csaló működik a területen, és úgy vélte, ezek leleplezése éppen a valódi médiumok érdekét szolgálja.

Houdini ugyanezt mondta. Csakhogy más következtetést vont le a leleplezésekből. Conan Doyle szerint a csalók létezése nem cáfolta a hiteles jelenségeket. Houdini szerint pedig mindaddig nem szabad természetfeletti magyarázatot elfogadni, amíg egy képzett illuzionista képes természetes módon előállítani ugyanazt a jelenséget. Ez már elegendő volt a későbbi konfliktushoz. Houdini spiritizmusához fűződő viszonyát gyakran leegyszerűsítik, mintha kezdettől cinikus ellensége lett volna minden túlvilági hitnek. Valójában személyesen is nagyon szeretett volna bizonyítékot találni.

Édesanyjához, Ceciliához rendkívül erős érzelmi kapcsolat fűzte. Amikor az asszony 1913-ban meghalt, Houdinit mély gyász érte. A gondolat, hogy valamilyen módon kapcsolatba léphetne vele, nem taszította, hanem vonzotta.

Éppen ezért keresett fel médiumokat. Csakhogy újra és újra olyan technikákat ismert fel náluk, amelyeket maga is ismert. A médium „titkos” személyes adatot közölt, de Houdini látta, hogyan lehetett előzetesen megszerezni. Valaki szellemi hangokat hallatott, ő pedig felismerte a hasbeszélést vagy rejtett eszközt. Megkötözött médium produkált jelenségeket, de Houdini, a szabadulóművész pontosan tudta, mennyire keveset jelent egy látszólag biztonságos kötözés.

Egy-egy leleplezés után mégsem feltétlenül mondta azt, hogy a túlvilági kapcsolat lehetetlen. Azt mondta: ez nem az volt. Ebben különös módon közelebb állt a tudományos módszerhez, mint sok tudós. Nem próbálta bizonyítani, hogy szellem nem létezhet. A negatív állítás túlságosan nagy lett volna. Azt vizsgálta, hogy az elé kerülő konkrét jelenség bizonyítja-e a szellemek jelenlétét. És újra meg újra arra jutott, hogy nem.

Conan Doyle ezt eleinte nem tekintette kibékíthetetlen különbségnek. Sőt, bizonyos értelemben úgy gondolta, Houdini maga is rendkívüli pszichikai képességekkel rendelkezhet. A gondolat ma komikusnak tűnhet, de Conan Doyle szemszögéből következetes volt.

Houdini olyan mutatványokat hajtott végre, amelyek mások számára fizikailag lehetetlennek látszottak. Bilincsekből szabadult, zárt helyekről menekült ki, megdöbbentő körülmények között teljesített olyan feladatokat, amelyekhez látszólag emberfeletti képesség kellett.

Houdini azt mondta: trükk. Conan Doyle időnként azt gyanította: talán maga Houdini sem érti teljesen saját képességeit. Ez különösen bosszantotta az illuzionistát. Egy bűvész számára aligha létezik furcsább helyzet, mint amikor valaki nem hiszi el neki, hogy trükköt használ.

Houdini egész művészete éppen arról szólt, hogy természetes módszerrel kelt természetfeletti hatást. Conan Doyle azonban olykor még akkor is valamilyen pszichikai erőt sejtett mögötte, amikor maga az előadó mondta el, hogy nincs szó ilyesmiről.

Az egyik legismertebb konfliktus Houdini úgynevezett gondolatolvasási és palatáblás bemutatói körül alakult ki.

Conan Doyle olyan jelenséget látott, amelynek mechanizmusát nem ismerte, és nem elégedett meg azzal a magyarázattal, hogy bűvésztrükk.

Houdini ezzel szemben nagyon világosan látta az alapvető problémát. Attól, hogy Conan Doyle nem tudja, hogyan csinálta, még nem következik, hogy természetfeletti erővel csinálta. Ez az egyszerű mondat szinte az egész vitájukat összefoglalja. A „nem tudom, hogyan történt” és a „szellem okozta” között hatalmas logikai tér húzódik. Conan Doyle ezt Sherlock Holmes történeteiben tökéletesen értette.

A valóságban azonban olyan sok pszichikai esetet tekintett már bizonyítottnak, hogy egy újabb megmagyarázhatatlan jelenség számára nem üres kérdésként jelent meg. Már létező kategóriába helyezhette.

Houdini számára viszont a megmagyarázhatatlan csak átmeneti állapot volt. Ha ma nem tudja a trükköt, talán holnap megtudja. Nem kellett addig természetfeletti magyarázatot elfogadnia. A két férfi mégis őszintén kedvelte egymást.

Leveleztek, találkoztak, családjaik is megismerték egymást. Houdini tisztelte Conan Doyle irodalmi

munkásságát, Conan Doyle pedig csodálta Houdini energiáját és képességeit.

A barátság éppen ezért válik később szomorúvá. Nem két eleve ellenséges ember vezett össze. Két olyan ember távolodott el egymástól, akik egy ideig valóban azt remélték, hogy a másik majd megérti az ő álláspontját. Conan Doyle úgy gondolta, ha Houdini egyszer valóban hiteles médiumi jelenséget tapasztal, kénytelen lesz elfogadni a spiritizmust. Houdini pedig remélte, hogy ha Conan Doyle elég közelről látja a csalások módszereit, óvatosabb lesz.

Mindketten a másik megtérésére vártak. És egyikük sem kapta meg.

A köztük lévő nézetkülönbség 1922-ben különösen személyes formát öltött. Conan Doyle amerikai útján Houdinivel és feleségével, Bess-szel töltött időt Atlantic Cityben. Jean Conan Doyle is jelen volt.

A társaságban szóba került Houdini édesanyja. A halott asszony, akinek hiánya Houdini életének egyik legmélyebb fájdalma maradt.

Jean Conan Doyle automatikus írással foglalkozott, és férje hitte, hogy valódi médiumi képességgel rendelkezik.

Felvetődött a lehetőség, hogy rajta keresztül Cecilia Houdini üzenetet küldhet fiának.

Egyetlen szeánszban összesűrűsödött mindaz, ami addig még csak elméleti különbség volt. Conan Doyle számára lehetőség nyílt arra, hogy barátja végre személyesen is megtapasztalja a bizonyítékot. Houdini számára pedig éppen az történt, amitől legjobban félt: valaki olyan ember nevében adott üzenetet, akit ő sokkal jobban ismert, mint a médium. A kísérlet után többé nem lehetett egyszerűen arról vitatkozniuk, hiteles-e William Hope egyik fényképe.

A bizonyíték Houdini saját anyját szólaltatta meg. És ezzel a vita személyessé vált.

12. Lady Doyle üzenete a túlvilágról

június 17-én Atlantic Cityben különös jelenet játszódott le egy hotelszobában. Arthur Conan Doyle és felesége, Jean az Egyesült Államokban tartózkodott spiritiszta előadókörúton. Harry Houdini, aki éppen ugyanott dolgozott, találkozott velük. A két férfi kapcsolata ekkor még baráti volt, bár nézeteik közötti különbség már nyilvánvalóvá vált.

A beszélgetés során előkerült Cecilia Houdini emléke. Houdini édesanyja közel kilenc éve halott volt, de fia gyásza nem enyhült teljesen. Houdini nyilvánosan és magánemberként is beszélt arról, mennyire fontos volt számára anyja, és a spiritishta médiumokkal való találkozásainak egyik valódi személyes motivációja éppen az volt, hogy szeretett volna tőle hiteles üzenetet kapni.

Conan Doyle tudta ezt. Jean Doyle pedig automatikus írással próbált kapcsolatot teremteni a túlvilággal. A lehetőség szinte magát kínálta. Lady Doyle egy papírlaphoz ült, ceruzát vett a kezébe, majd megkezdődött a folyamat.

Az automatikus írás hívei szerint ilyenkor a médium nem saját tudatos gondolatait írja. Kezét valamilyen külső intelligencia vagy másik személyiség irányítja, ezért a papírra kerülő mondatok olyan információt is tartalmazhatnak, amelyet a médium maga nem ismer.

Ha ez valóban így működik, a módszer nagyszerű lehetőséget kínál az ellenőrzésre. A legjobb üzenet olyan adatot tartalmazna, amelyet kizárólag a halott és a címzett ismert. Egy közös titkot. Egy sajátos kifejezést. Egy régi családi esemény pontos részletét. Valamit, amit Lady Doyle nem tudhatott. A szeánsz azonban

másképpen alakult. Jean Doyle írása előtt keresztet rajzolt a lap tetejére. Azután hosszú üzenet következett angol nyelven.

A szöveg szeretetről, túlélésről és arról biztosította Houdinit, hogy anyja továbbra is jelen van. A lapok egymás után teltek meg, az üzenet végül jelentős terjedelmű lett.

Conan Doyle számára az esemény meggyőző volt. Úgy érezte, felesége valóban Cecilia Houdinit közvetítette. Houdini azonban egészen más szemmel olvasta a lapokat. Az első problémát már a kereszt jelentette.

Cecilia Houdini egy rabbi felesége volt, zsidó vallási háttérrel. Houdini számára különösnek tűnt, hogy anyja túlvilági üzenete éppen egy nagy kereszt jelével kezdődne. Ez önmagában természetesen nem döntő cáfolat.

Lehetne azt mondani, hogy a túlvilágon a földi vallási különbségek elveszítik jelentőségüket. Conan Doyle spiritiszta világképe kifejezetten hajlott erre az értelmezésre. Szerinte a halál után az ember magasabb rendű igazsággal találkozik, amely meghaladja a felekezeti határokat.

Csakhogy ezzel megint ugyanahhoz a problémához jutunk. Egy különös részlet lehet egyszerre cáfolat és újabb spiritisza tanítás alapja. Ha Cecilia keresztet használ, az nem feltétlenül bizonyítja, hogy nem ő kommunikál; talán éppen azt bizonyítja, hogy a túlvilágon már másképpen gondolkodik. Ezzel a próba veszít ellenőrző erejéből. Houdini számára a nyelv még súlyosabb kérdés volt.

Édesanyja közép-európai bevándorlóként nem az angolt használta természetes, bensőséges nyelvként. A fiával való kapcsolatban más nyelvi közeg élt. Az automatikus írással érkező hosszú, folyékony angol szöveg ezért nem úgy hangzott Houdini számára, mint az az asszony, akit ismert.

Conan Doyle erre is tudott lehetséges választ. A spiritisza felfogás szerint a médium közvetít. Nem szükségképpen mechanikusan másolja a halott nyelvét, hanem saját mentális eszközein keresztül adja át az üzenetet. Ebben az esetben tehát Jean Doyle angolja nem cáfolja Cecilia jelenlétét.

Ez logikailag ismét lehetséges. De újra felmerül a kérdés: milyen eredmény cáfolná akkor az elméletet? Ha az üzenet Cecilia saját nyelvén érkezik, az bizonyíték

lehet. Ha Lady Doyle nyelvén érkezik, az is megmagyarázható. Ha vallási jelképei megfelelnek Cecilia földi hitének, az személyazonosságát támasztja alá. Ha nem felelnek meg, az túlvilági fejlődésével magyarázható. A rendszer ismét mindkét eredményt képes befogadni.

Houdini számára azonban a legfontosabb hiány ennél is egyszerűbb volt. Nem kapott olyan személyes bizonyítékot, amelyet valóban csak édesanyja adhatott volna. Ez volt számára a döntő. A szeretetteljes általánosságok nem elegendők. Az az állítás, hogy egy halott anya szereti a fiát, várható. Az, hogy továbbra is közel érzi magát hozzá, szintén. Ezek emberileg megható mondatok, de bizonyítási értékük csekély. Houdini valami mást keresett.

Egy ujjenyomatot. Nem szó szerint, hanem abban az értelemben, ahogyan Sherlock Holmes keresett volna egy olyan részletet, amelyet nem lehet másképpen megmagyarázni. A szeánsz ebből a szempontból kudarcot vallott. Houdini helyzete azonban rendkívül kényes volt.

Barátja felesége jóhiszeműen ült előtte. Conan Doyle őszintén hitt abban, hogy fontos és vigasztaló esemény történt. Houdini pedig tudta, hogy ha azonnal azt

mondja, az egész értéktelen, nem egyszerűen egy médiumot kritizál, hanem vendéglátói érzéseit sérti meg.

Ezért kezdetben nem támadta nyíltan Lady Doyle-t. Későbbi beszámolóí és nyilatkozatai alapján világos, hogy Jean Conan Doyle-t nem feltétlenül tekintette tudatos csalónak. Éppen ez különböztette meg számára az esetet a hivatásos médiumok számos produkciójától.

Lehetséges, hogy Lady Doyle teljesen őszintén hitte: kezét külső erő vezeti. Houdini ettől még nem tartotta az üzenetet édesanyja kommunikációjának. Ez a különbség rendkívül fontos. A spiritiszta viták gyakran hamis választás köré rendeződtek. Vagy valódi szellem. Vagy csaló médium. Csakhogy létezett harmadik lehetőség is. Őszinte médium, aki saját belső folyamatait külső kommunikációként értelmezi.

Az automatikus írás különösen alkalmas erre. A gondolatok folyamatosan keletkeznek az emberi elmében anélkül, hogy pontosan érzékelnénk eredetüket. Egy szó asszociációt indít el, a következő mondat szinte „magától” következik, és erősen fókuszált állapotban valóban idegennek tűnhet saját szellemi termékünk.

Ez nem csalás. De nem is bizonyíték a halottakra. Conan Doyle azonban más értelmezést alkalmazott. Ő

személyesen ismerte feleségét, teljesen megbízott benne, és biztos volt abban, hogy Jean nem színlelte az automatikus írást. Ebből helyesen következett, hogy Lady Doyle tudatos csalása nagyon valószínűtlen. Conan Doyle azonban ennél tovább ment. Ha nincs csalás, akkor valódi kommunikáció lehetett. Houdini éppen ezt az ugrást nem fogadta el.

Lehetett őszinte tévedés. A szeánsz után kialakult vita azért lett egyre keserűbb, mert mindkét fél úgy érezte, a másik valami nyilvánvalót nem hajlandó meglátni.

Conan Doyle szemében Houdini különös helyzetbe került. Évek óta azt állította, hogy valódi bizonyítékot keres. Most végre személyesen, ellenőrzött körülmények között olyan ember közvetített számára, akinek becsületességéhez nem férhetett kétség.

Miért nem fogadja el? Conan Doyle szerint azért, mert Houdini már túlságosan elkötelezte magát a szkepticizmus mellett. Ez érdekes tükörkép. Conan Doyle pontosan azzal vádolta Houdinit, amivel kritikusai őt. Előre kialakított meggyőződéssel. Houdini pedig ugyanezt gondolta Conan Doyle-ról. A vita így már nem pusztán egy szeánsz értékeléséről szólt, hanem arról, ki az elfogult megfigyelő. A kérdés különösen nehéz, mert

teljes elfogulatlanság egyik oldalon sem létezett.

Houdini szeretne volna megtalálni anyját, de közben évek óta leplezett le médiumokat, és szakmai identitásának részévé vált a csalások felismerése. Conan Doyle pedig mélyen hitt a túlélésben, és saját felesége médiumi képességét is elfogadta. Mindkettőjüknek volt előzetes álláspontja. A különbséget ezért nem az dönti el, kinek volt előítélete. Hanem az, melyikük módszere adott nagyobb lehetőséget saját álláspontjának cáfolatára.

Houdini elvileg megmondta, milyen bizonyíték győzné meg. Olyan információ, amelyhez a médium nem juthatott hozzá, és amely egyértelműen azonosítja a halottat.

Conan Doyle ezzel szemben sokkal tágabban értékelte a pozitív jeleket. A médium őszintesége, a szeánsz érzelmi hatása, az automatikus írás folyamata és saját évtizedes tapasztalatainak összessége együtt elegendőnek látszott számára.

A két bizonyítási küszöb radikálisan eltért. És itt ismét Sherlock Holmes alakja kerül közénk. Mit követelt volna Holmes egy ismeretlen személyazonosságának bizonyításához? Nem azt, hogy az üzenet „hitelesnek érződik”. Nem azt, hogy a közvetítő becsületes ember.

Nem is azt, hogy az üzenetben több helyes általánosság szerepel. Egy olyan részletet keresett volna, amely kizárja az alternatív magyarázatot. Pontosan ezt várta Houdini is.

Az Atlantic City-i szeánsz után kapcsolatuk még nem szakadt meg azonnal. Továbbra is leveleztek, és a kölcsönös személyes tisztelet egy ideig túlélte a nézetkülönbséget. De valami alapvetően megváltozott.

Houdini ettől kezdve egyre nyilvánosabban beszélt a médiumok csalásairól. Conan Doyle pedig egyre kevésbé tudta úgy tekinteni barátja tevékenységét, mint amely csupán a spiritizmust megtisztító hasznos munka.

Houdini ugyanis újra és újra olyan embereket leplezett le, akiket mások valódi médiumnak tartottak. Minden leleplezés újabb kérdést vetett fel. Hány csaló kell ahhoz, hogy magát a rendszert is újra megvizsgáljuk? Conan Doyle válasza továbbra is az volt: akárhány csaló létezhet, ettől egyetlen valódi médium lehetősége sem szűnik meg. Logikailag igaza volt. Houdini viszont másként kérdezett: ha minden eddig megfelelően ellenőrzött esetben természetes magyarázatot találunk, miért kellene éppen a következőnél természetfeletti magyarázattal kezdenünk? Ez a két álláspont egyre

kevésbé fért meg ugyanabban a barátságban.

A személyes konfliktushoz ráadásul hamarosan nyilvános vita társult. Houdini már nem csupán titokban ellenőrzött médiumokat, hanem előadásain demonstrálta módszereiket, újságokban támadta a spiritiszta csalókat, és könyvre készült, amelyben egész addigi kutatásának eredményét összegezte.

Conan Doyle pedig azt látta, hogy egykori barátja olyan mozgalmat tesz nevetségessé, amelyet ő élete legfontosabb ügyének tekint. A két férfi útja ezért elkerülhetetlenül szétvált.

Mégsem egyszerűen azért, mert egyikük hitt a szellemekben, a másik pedig nem. A valódi konfliktus mélyebben feküdt: abban, mikor szabad kimondani, hogy a rendkívüli állítás bizonyítást nyert.

Conan Doyle szerint ő harminc évnyi bizonyíték után már régen átlépte ezt a határt. Houdini szerint még egyetlen eset sem jutott el odáig. Ezért ugyanaz a szeánsz egyikük számára bizonyíték, a másik számára pedig éppen annak példája lett, milyen könnyen válhat egy őszinte ember belső élménye kívülről érkező üzenetté.

A barátság ettől kezdve már csak idő kérdése volt. A következő években Houdini nyilvános médiumleleplező hadjárata és Conan Doyle egyre elszántabb spiritisza küldetése olyan irányba vitte őket, ahol az egykori kölcsönös csodálatot fokozatosan sértettség és csalódás váltotta fel. A végső szakítás azonban nem egyetlen veszekedésben történt: levelek, nyilatkozatok, könyvek és nyilvános viták sorozatában kopott el az a barátság, amely egykor éppen közös érdeklődésük miatt született.

13. A barátság vége

Harry Houdini 1924-ben könyvet jelentetett meg *A Magician Among the Spirits* címmel. A cím szándékosan többértelmű volt. A szerző maga volt a bűvész, aki éveken át járta a szellemek világát, de közben azt is állította: éppen azért képes felismerni a médiumok módszereit, mert ugyanazokat az emberi gyengeségeket és technikai lehetőségeket ismeri, amelyekből saját színpadi sikerei születtek. A könyv nem egyszerűen a spiritizmus filozófiai cáfolata volt. Houdini eseteket, módszereket, történeti előzményeket sorakoztatott fel, és azt próbálta megmutatni, hogy a természetfelettinek látszó jelenségek igen nagy részét mindenféle természetfeletti erő nélkül elő lehet állítani.

Conan Doyle számára ez önmagában még nem feltétlenül jelentett volna szakítást. Ő is elfogadta, hogy vannak csaló médiumok, és több írásában hangsúlyozta, hogy leleplezésük a spiritizmus érdeke. A problémát az jelentette, hogy Houdini vizsgálatai után egyre kevesebb olyan eset maradt, amelyet az illuzionista hajlandó lett volna valódi bizonyítéknak tekinteni. Conan Doyle szerint barátja fokozatosan nem a csaló spiritiszták, hanem maga a spiritizmus ellen fordult.

A két férfi vitája ekkorra már a sajtóban is láthatóvá vált. Levelek, nyilatkozatok és előadások követték egymást, amelyekben még sokáig megmaradt a személyes tisztelet hangja, de a türelem egyre fogyott. Conan Doyle úgy érezte, Houdini képtelen elfogadni azokat a jelenségeket, amelyek nem illenek korábbi véleményéhez. Houdini viszont egyre inkább azt látta, hogy barátja olyan embereket is védelmez, akiknek módszereit ő jól ismert bűvészfogásokként azonosította.

A vita egyik legérdekesebb pontja abból fakadt, hogy Houdini nem csupán elméletben beszélt a médiumi csalásokról. Megmutatta őket.

Előadásain a közönség előtt reprodukált olyan jelenségeket, amelyek szeánszokon a természetfeletti

bizonyítékként szolgáltak. Titokzatos üzenetek jelentek meg palatáblán, tárgyak mozdultak meg, kötözésekből lehetett kiszabadulni, információk kerültek elő látszólag lehetetlen módon. Houdini ezután közölte, hogy semmiféle szellemi erőt nem használt.

Az ilyen bemutató önmagában nem bizonyította, hogy minden médium ugyanezzel a módszerrel dolgozik. Ebben Conan Doyle-nak igaza volt. Ha Houdini képes természetes módon megismételni egy jelenséget, abból még nem következik, hogy egy másik ember egy másik alkalommal szintén természetes módon hozta létre. A bizonyítási helyzet azonban ettől jelentősen megváltozott.

Ha valaki azt állítja, hogy egy jelenség azért bizonyítja a természetfelettit, mert természetes módon lehetetlen előállítani, akkor egy sikeres bűvészreprodukció megszünteti éppen ezt az érvet. Attól kezdve már nem lehet egyszerűen azt mondani, hogy „ilyen emberi eszközökkel nem történhet”. Meg kell mutatni, miért nem alkalmazható a bemutatott természetes módszer az adott konkrét esetben.

Houdini ezt a bizonyítási terhet akarta áthelyezni. Conan Doyle viszont sokszor úgy érezte, barátja eleve a

csalás hipotéziséből indul ki, és addig kutat, amíg valamilyen lehetséges trükköt nem talál. Ha nem tudja pontosan reprodukálni az adott médium módszerét, akkor is feltételez valamiféle ismeretlen fogást. Conan Doyle szemében ez semmivel sem volt kevésbé dogmatikus, mint amivel ellenfelei a spiritisztákat vádolták.

A vita tehát egyre inkább a bizonyítás filozófiájáról szólt. Mit jelent az, hogy valamit megmagyaráztunk? Elég megmutatni, hogy lehetséges természetes magyarázat? Vagy pontosan bizonyítani kell, hogyan történt az adott esetben? Ha a természetes magyarázat csak feltételezés, miért volna eleve jobb, mint a spiritiszta értelmezés?

Conan Doyle rendszeresen ezen a ponton támadta a szkeptikusokat. Szerinte az ellenfelek gyakran nem bizonyították a csalást, hanem pusztán kijelentették, hogy annak kellett történnie. Ha egy médiumot nem sikerült rajtakapni, de produkciója megmagyarázhatatlan volt, a szkeptikusok sokszor egyszerűen azt mondták: bizonyára nagyon ügyes csaló.

E kifogás nem volt alaptalan. A kételkedés önmagában valóban nem bizonyíték.

Houdini azonban másképpen húzta meg a határt. Nem állította, hogy minden megmagyarázatlan médiumi jelenségről tudja, miként történt. Azt állította, hogy a magyarázat hiánya nem jogosít fel egy konkrét természetfeletti magyarázat elfogadására.

A kettő között nagy különbség van. Ha egy bezárt szobában különös zajt hallunk, és nem találjuk meg az eredetét, joggal mondhatjuk: nem tudjuk, mi okozta. Abból azonban még nem következik, hogy halott ember szelleme kopogott. Ehhez külön bizonyíték szükséges.

Houdini számára a „nem tudom” elfogadható végállomás volt. Conan Doyle számára egy idő után egyre kevésbé.

Ő már rendelkezett egy általános magyarázó rendszerrel, amelybe a jelenségek beilleszthetők voltak. Ha a személyiség túléli a halált, és bizonyos emberek közvetíteni tudják, akkor egy megmagyarázatlan üzenet vagy tárgymozgás nem légtüres térben jelenik meg. Egy már bizonyítottnak tekintett jelenség újabb példája lehet.

Ezért beszéltek el egymás mellett. Houdini minden médiumi produkciónál szinte nulláról akart indulni. Conan Doyle viszont az előző évtizedek bizonyítéktömegét is magával vitte minden új szeánszra.

A helyzetet tovább súlyosbította, hogy Houdini egyre aktívabban lépett fel olyan törvények és szabályozási törekvések mellett, amelyek a jövőmondók és fizetett médiumok tevékenységét korlátozták volna. Az Egyesült Államokban nyilvános meghallgatásokon is szerepelt, és indulatos vitákba keveredett spiritisztákkal. Conan Doyle szemében ez már nem csupán tudományos kritika volt. Úgy látta, egykori barátja olyan emberek üldözéséhez járul hozzá, akik között valódi médiumok is lehetnek.

Houdini álláspontja ugyanilyen erkölcsi meggyőződésből fakadt. Ő a gyászolók kihasználását látta.

Egy özvegy vagy gyermekét elvesztő anya különösen sebezhető. Ha valaki pénzért azt állítja, hogy kapcsolatba hozza halott szerettével, Houdini szemében nem egyszerűen ártalmatlan szórakozást nyújt. Olyan ember reményét használhatja ki, aki éppen képtelen hideg fejjel ellenőrizni a kapott információt.

Houdini saját gyászából pontosan ismerte ezt a sebezhetőséget. Ezért különösen dühítette, amikor médiumok azt állították, hogy édesanyját közvetítik, majd általános mondatokat vagy nyilvánosan hozzáférhető adatokat adtak elő rendkívüli információként. Ha ezek az

emberek csalók, gondolta, nem egyszerű trükköt mutatnak be. Érzelmi csalást követnek el.

Conan Doyle ugyanazokat az embereket gyakran éppen ellenkező módon látta. Számára a valódi médium vigaszt közvetített.

Ha egy elhunyt személy hiteles üzenetet küldhet családjának, kevés nagyobb szolgálat létezhet annál, mint ezt a kapcsolatot lehetővé tenni. Conan Doyle találkozott olyan gyászolókkal, akik szeánsz után valóban megnyugodtak, és ezeknek a tapasztalatoknak jelentős erkölcsi súlyt tulajdonított.

A két férfi tehát ugyanazt a gyászolót akarta megvédeni. Csak az egyik a csaló médiumtól, a másik a materialista reménytelenségtől.

Éppen ezért vált a konfliktus egyre keserűbbé. Egy technikai vita még megenged kompromisszumot. Lehet arról vitatkozni, milyen fényképlemezt kell használni, hogyan kell megkötni a médiumot vagy melyik szobában kell megtartani a kísérletet. Ha azonban mindkét fél erkölcsi veszélyt lát a másik álláspontjában, a kompromisszum jóval nehezebb.

Houdini 1924-es könyve ennek a távolodásnak egyik mérföldköve lett. Conan Doyle neve természetesen megjelent benne. Houdini nem tagadta az író becsületességét, sőt személyesen sokáig nagyra becsülte. Éppen ezért tartotta tragikusnak, hogy valaki, akit intelligensnek és tisztességesnek látott, szerinte ennyire könnyen elfogadott gyenge bizonyítékokat.

Conan Doyle számára ez lekezelő álláspontnak tűnhetett. Ő harminc év vizsgálódása után jutott el meggyőződéséhez. Bejárta a spiritisza világot, könyvtárnyi beszámolót olvasott, médiumokkal találkozott, tudósokkal beszélt, személyes tapasztalatokat szerzett. Houdini ezzel szemben sokkal rövidebb idő alatt úgy beszélt róla, mint akit becsaptak.

Ki volt hát a tapasztaltabb? A bűvész, aki ismerte a megtévesztés módszereit? Vagy az író, aki évtizedeken át gyűjtötte a jelenségekről szóló eseteket? A kérdést nem lehet pusztán a vizsgálatok számával eldönteni.

A tapasztalat ugyanis nem automatikusan javítja az ítéletet. Ha valaki ugyanazzal a hibás módszerrel száz esetet vizsgál meg, a századik vizsgálat után sokkal tapasztaltabb lehet anélkül, hogy közelebb jutott volna az igazsághoz. Ugyanakkor a folyamatos szkepticizmus is

merev dogmává válhat, ha valaki eleve kizár minden olyan magyarázatot, amely nem fér bele világképébe.

Ezért Conan Doyle és Houdini történetében nincs teljesen kényelmes szereposztás. Houdini jóval szigorúbb bizonyítási mércét alkalmazott, és a későbbi leleplezések számos esetben őt igazolták. De ő sem volt érzelemmentes megfigyelő, és médiumellenes kampánya idővel személyes küldetéssé vált. Conan Doyle viszont sok esetben valóban túlságosan könnyen hitt, miközben egyáltalán nem volt az a naiv bolond, akit a róla készült karikatúrák sugalltak.

Talán éppen az teszi barátságukat ennyire érdekes történetté, hogy mindketten azt gondolták: a másik nem veszi észre saját elfogultságát. A kapcsolat az 1920-as évek közepére gyakorlatilag szétesett.

Már nem két barát vitatta meg levélben ugyanazt a problémát. A sajtóban egymás nézeteire válaszoltak, Houdini médiumokat leplezett le, Conan Doyle pedig spiritiszta előadásokon és könyvekben védelmezte azt a világot, amelyet barátja egyre határozottabban támadott.

A történet 1926-ban különös fordulatot vett. Houdini október 31-én, Halloween napján meghalt Detroitban. A férfi, aki éveken át azt mondta, hogy egyetlen valódi

túlvilági üzenetet sem sikerült bizonyítania, maga került arra az oldalra, ahonnan a spiritiszták szerint üzenetek érkezhettek. Halála után természetesen médiumok jelentkeztek. Egyesek azt állították, kapcsolatba kerültek vele.

Ez különösen kényes próbája lett Houdini egész életművének, mert a bűvész előre gondolt erre a lehetőségre. Bess Houdinivel olyan titkos jelrendszerről is megállapodott, amelynek segítségével elvileg felismerhető lett volna egy valódi üzenet. A későbbi Houdini-szeánszok ezért nem pusztán gyászszerartások voltak. Kísérletek arra, hogy a leghíresebb médiumleleplező maga szolgáltatson bizonyítékot a halál utáni életre.

Meggyőző bizonyíték nem érkezett. A történet iróniája azonban Conan Doyle számára másként jelentkezett. Ő nem úgy látta Houdini halálát, mint egy szkeptikus végső győzelmét. Meggyőződése szerint egykori barátja most már maga is megtapasztalta azt a valóságot, amelyet földi életében nem volt hajlandó elfogadni.

Ezzel a vita különös módon lezárhatatlanná vált. Houdini többé nem válaszolhatott Conan Doyle-nak. Conan Doyle viszont továbbra is értelmezhetette Houdini

túlvilági hallgatását vagy az állítólagos médiumi üzeneteket saját világképében.

A két férfi közötti konfliktus végül tehát nem vezetett közös ítélethez. Nem volt az a pillanat, amikor az egyik elővette volna a döntő bizonyítékot, a másik pedig belátta volna tévedését. Inkább két párhuzamos nyomozás maradt, amelyek ugyanabból a kérdésből indultak, de ellenkező irányba haladtak.

1926 Conan Doyle számára ugyanakkor nem a kétely éve lett. Éppen ellenkezőleg.

Ebben az évben spiritiszta küldetésének két legfontosabb művét is az olvasók elé vitte. Az egyik történelmi bizonyítást ígért: A spiritizmus története. A másik regény formájában próbálta megmutatni, hogyan jut el egy kérlelhetetlen materialista a hithez.

Conan Doyle ehhez nem Sherlock Holmest választotta. Talán nem is választhatta.

Holmes túlságosan erős szimbóluma volt annak a fajta racionális kételynek, amelyet Conan Doyle immár korlátozottnak érzett. Ehelyett egy másik régi hősét hívta vissza: Professor Challengert, a tudóst, aki korábban már őskori szörnyekkel találkozott egy elveszett világban.

Ezúttal azonban nem dél-amerikai fennsíkra kellett eljutnia. Hanem oda, ahová Conan Doyle szerint az egész modern emberiségnek követnie kellett őt: a köd földjére.

14. Professor Challenger megtérése

Ha Sherlock Holmes Conan Doyle leghíresebb teremtménye, Professor George Edward Challenger talán a legszemélyesebben szeretett figurái közé tartozott. A két férfi azonban aligha lehetne különbözőbb.

Holmes sovány, fegyelmezett és hűvös. Challenger hatalmas termetű, hangos, indulatos és gyakran elviselhetetlen. Holmes érvel. Challenger ordít. Holmes ellenfelét legfeljebb intellektuálisan alázza meg. Challenger időnként fizikailag is nekiront annak, akivel nem ért egyet.

Mégis közös bennük valami. Mindketten rendkívüli bizalommal hisznek saját értelmükben, és egyikük sem fogadja el könnyen a többség véleményét pusztán azért, mert többségi vélemény. Az elveszett világban ez erénynek bizonyult.

Challenger azt állította, hogy Dél-Amerika egy elszigetelt fennsíkján őskori állatok maradtak fenn. Tudóstársai kinevették. A professzor azonban végül

expedíciót vezetett oda, és bebizonyította, hogy igaza van. Ez a történet fontos előzménye A köd földjének.

Challenger már egyszer olyan emberként jelent meg, aki szembeszáll a tudományos közvéleménnyel, mert személyes tapasztalata szerint valami létezik, amit kollégái lehetetlennek tartanak. A későbbi spiritiszta regényben Conan Doyle ugyanennek a mintának érdekes fordítottját használhatta fel.

Ezúttal Challenger a kételkedő tudomány. És mások próbálják rávenni, hogy vizsgálja meg azt, amit ő lehetetlennek tart.

A köd földje nem egyszerűen új Challenger-kaland. Conan Doyle egy egész spiritiszta megtérés történetét építette bele.

A regény elején nem maga Challenger indul vizsgálódni. Lánya, Enid és Edward Malone, az Az elveszett világ fiatal újságírója kerül közel a spiritiszta közeghez. Malone szerkesztőségi megbízásból foglalkozik a témával, vagyis ideális közvetítő az olvasó számára: nincs eleve elkötelezve egyik oldal mellett sem, és riporterként látszólag ugyanazt a feladatot kapja, amit Conan Doyle évtizedekkel korábban saját magára vállalt.

Nézze meg. Figyeljen. Beszéljen az emberekkel. És csak azután ítéljen. A történet ezen a ponton szinte programja Conan Doyle saját spiritiszta módszerének.

A regény spiritisztái nem mind makulátlan hősök. Conan Doyle szándékosan mutat csalást, emberi gyengeséget és kétes alakokat is. Ez fontos, mert saját érvelésének egyik alapját építi bele a fikcióba: a csalók jelenléte nem cáfolja a valódi jelenséget.

Malone különböző spiritiszta összejöveteleken vesz részt. Találkozik olyan emberekkel, akiket komolyan vehet, és olyanokkal is, akik taszítják. A jelenségek fokozatosan válnak egyre erősebbé, miközben Conan Doyle gondosan vezeti olvasóját ugyanazon az úton, amelyet saját életrajzában is leírt.

Előbb kíváncsiság. Azután néhány különös tapasztalat. Majd a felismerés, hogy nem minden magyarázható csalással. Végül a túlvilági kommunikáció elfogadása. Ez irodalmilag is érdekes stratégia. Ha Conan Doyle már az első fejezetben megjelenít egy szellemet, és közli, hogy az minden kétséget kizáróan valódi, az olvasónak csak két lehetősége marad: elfogadja a regény világának szabályát, vagy elutasítja az egészet propagandaként.

A fokozatosság viszont nyomozássá alakítja a megtérést. A probléma éppen az, hogy Conan Doyle ekkorra már maga ismeri a végső megfejtést.

A regény világa nem semleges kísérleti tér. Az író eldöntötte, hogy a spiritizmus igaz. Ezért bármennyire nyomozásként indul a történet, a vizsgálat végeredménye előre meghatározott. A leghangosabb ellenálló természetesen Challenger.

A professzor materialista, és a spiritualistákat kezdetben olyan indulattal kezeli, amely szinte karikatúrává teszi. Nem pusztán kételkedik. Megveti az egész jelenséget. Tudománytalannak, ostobának és méltatlannak tartja.

Ez a túlzás dramaturgiai célt szolgál. Minél erősebb a kezdeti ellenállás, annál látványosabb lehet a későbbi megtérés.

Conan Doyle azonban ezzel érdekes módon saját kritikusairól is képet alkotott. Challenger nem a legjobb szkeptikus, hanem a rossz szkeptikus: az, aki vizsgálat nélkül nevet, ordít és elutasít.

Ebből a szempontból a regény egyik rejtett érve nem az, hogy „a spiritizmus igaz”, hanem az, hogy „a

tudományosnak nevezett ellenállás sokszor nem is vizsgálja meg az adatokat”. Conan Doyle ezt saját életében is újra és újra panaszolta.

Úgy érezte, kritikusai nagy része sohasem vett részt komoly szeánszon, nem olvasta végig a szakirodalmat, mégis teljes bizonyossággal kijelentette, hogy mindez képtelenség. Ezt ugyanolyan dogmatikusnak látta, mint a vallási fanatizmust.

Ebben volt igazság. A probléma azonban az, hogy a nyitottság önmagában még nem mondja meg, milyen bizonyítási mércét kell alkalmazni. Challenger a regényben végül személyes tapasztalatot kap. Ez lesz megtérésének fordulópontja.

Egy szeánsz során olyan információ kerül elő, amely saját múltjának egyik titkos, nyomasztó eseményére vonatkozik. Challenger úgy gondolja, az adatot a jelenlévők nem ismerhették. Ha valóban kizárható minden hétköznapi információforrás, az eset számára rendkívül erős.

Itt Conan Doyle nagyon tudatosan választja ki a bizonyíték típusát. Nem általános túlvilági üzenet érkezik. Nem olyan állítás hangzik el, amely sok emberre igaz lehet. Személyes titok kerül elő. Pontosan az, amit

Houdini is követelt volna Lady Doyle Atlantic City-i szeánszán. Ez az egyik legérdekesebb ellentmondás a könyvben. Conan Doyle pontosan értette, milyen volna egy igazán erős médiumi bizonyíték. A regényben képes volt megadni. A valóságban viszont sokszor ennél jóval gyengébb eseteket is elfogadott.

A fikció előnye természetesen az, hogy a szerző maga szabályozza az információáramlást. Ha Conan Doyle azt írja, hogy Challenger titkát rajta kívül senki sem ismerte, akkor a regény világában valóban senki sem ismerte. Nem kell ellenőrizni a régi leveleket, nem lehet megkérdezni a szolgákat, nem kell kideríteni, elmondta-e valakinek húsz évvel korábban.

A valóságban az ilyen kizárás szinte mindig sokkal nehezebb. Ez Sherlock Holmes sikerének egyik titka is. Conan Doyle detektívtörténeteiben a szerző biztos lehet abban, hogy egy lábnyom valóban csak egy bizonyos embertől származhat, mert ő alkotta meg a világ minden körülményét. A valós bűnügyben mindig fennállhat olyan lehetőség, amelyre a nyomozó nem gondolt.

A köd földje ezért különös dokumentuma Conan Doyle gondolkodásának. Megmutatja, milyen bizonyítékot tartana tökéletesnek. De azt is, hogyan képzei el a

kétkedő ember megtérését.

Challenger nem lassan változtat statisztikai valószínűségeket. Nem azt mondja: eddig öt százalék esélyt adtam a spiritizmusnak, most ötvenegyet. A személyes bizonyíték megtöri ellenállását, majd egész világképe átrendeződik.

A megtérés vallási szerkezetet kap. Van egy korábbi hitetlenség. Van találkozás. Van felismerés. És van új élet.

Ez azért különösen érdekes, mert Conan Doyle maga is azt állította, hogy saját útja ennél sokkal lassabb volt. Harminc évet emlegetett, amely alatt esetek tömegét vizsgálta, mielőtt nyilvánosan elköteleződött. Challenger útja ennek sűrített irodalmi változata.

A regényben Conan Doyle a spiritizmus társadalmi konfliktusait is feldolgozza. Médiumok kerülnek szembe törvénnyel, szkeptikusok és hívők vitatkoznak, újságírás, tudomány és vallás találkozik ugyanazon kérdés körül. A szöveg időnként már alig rejti el, hogy szerzője saját korának vitáira válaszol.

Ez volt a kortárs kritikusok egyik fő kifogása is. Sokan úgy érezték, Conan Doyle regényt ígér, de értekezést

vagy propagandaművet ad. A szereplők bizonyos jelenetekben kevésbé hús-vér emberek, inkább álláspontok hordozói. Challenger a materializmus, Malone a nyitott vizsgálódás, a spiritiszták pedig Conan Doyle különböző érveinek megszólaltatói.

Mégis hiba volna ezért egyszerűen rossz regényként félretenni. Irodalmi értékénél talán fontosabb életrajzi értéke. A kód földje olyan, mintha Conan Doyle saját gondolkodásának térképét rajzolná fel. Megmutatja, hogyan látja a spiritiszta mozgalmat. Megmutatja, mit gondol kritikusaikról. Megmutatja, milyen bizonyítékot tart döntőnek. És mindenekelőtt megmutatja azt az utat, amelyen szerinte a becsületes szkeptikusnak végül el kell jutnia ugyanoda, ahová ő eljutott. Innen érthető a regény különös hangvétele is.

Conan Doyle 1926-ban már nem ugyanaz az író volt, aki három évtizeddel korábban Sherlock Holmes első történeteit írta. Nem azért, mert elvesztette írói képességét, hanem mert más lett számára az irodalom feladata.

A spiritizmus ügyében nem elsősorban szórakoztatni akart. Meggyőzni akart.

A regénynek tehát funkciója lett. Conan Doyle olvasókat szeretett volna elvezetni a „ködön” keresztül egy olyan felismerésig, amelyet ő maga már világosságnak látott.

A cím ebből a szempontból különösen találó. A köd nem feltétlenül maga a spiritizista világ.

A köd az a bizonytalanság, amelyben a modern ember él, amikor nem tudja, mi történik a halál után. Conan Doyle számára a spiritizmus éppen ezt a ködöt oszlatta el.

A regény utolsó szakaszában Challenger már nem az a harsány materialista, aki a történet elején volt. Személyes tapasztalata megváltoztatja. A természetfeletti nem egyszerűen egy új tudományos adatként kerül világképébe, hanem erkölcsi és egzisztenciális jelentést kap.

Conan Doyle saját történetének visszhangja félreismerhetetlen. Ő is azt mondta magáról: nem hinni kezdett, hanem bizonyítékok révén tudni. Ő is úgy érezte: az új tudás vallási következményeket hordoz. És ő is meg volt győződve arról, hogy aki tisztességesen végigjárja ugyanezt az utat, jó eséllyel ugyanarra a következtetésre jut. Éppen ezért különös, hogy a regény kéziratából

eltűnt egy fejezet. Nem mellékes jelenet néhány mondata.

Kilenc kéziratoldal maradt fenn egy olyan részletből, amelynek címe később *The Darker Side*, vagyis *A sötétebb oldal* lett. A cím már önmagában izgatónak volna bármely Conan Doyle-kéziraton. Ebben a regényben azonban szinte ellenállhatatlan. Miféle sötétebb oldal maradt ki abból a könyvből, amelynek feladata éppen a spiritizmus igazságának megmutatása volt?

A kérdés nagyon könnyen csábít bennünket túl messzire. Elképzelhetnénk, hogy Conan Doyle olyan fejezetet írt, amely saját kételyeit tárta fel, majd meggondolta magát. Feltételezhetnénk, hogy a kiadó túl veszélyesnek vagy túl radikálisnak találta. Lehetne belőle elveszett vallási vallomás, spiritizista botrány vagy a szerző titkos válságának bizonyítéka.

Csak hogy ezek egyike sem következik abból, amit valóban tudunk. Itt az Irodalmi nyomozónak éppen azt kell tennie, amit Conan Doyle néha elmulasztott. Nem szabad az ismeretlen helyére azonnal történetet építeni. Előbb le kell tenni az asztalra a fennmaradt bizonyítékokat.

15. A sötétebb oldal

A kézirat kilenc lapból áll. Ez az első biztos tény.

A lapok vonalas papírra készültek, Conan Doyle saját kézírásával. Számozásukból látható, hogy eredetileg legalább tíz oldalból álló egységről lehetett szó, de a harmadik lap hiányzik. Vagyis még az a szöveg sem teljes, amely ma „elveszett fejezetként” fennmaradt.

A második biztos tény sokkal furcsább. A XIII - The Darker Side fejezetszámot és címet nem Conan Doyle írta a kéziraatra. Más kézírás, más tinta került a lapokra. Valaki később azonosította vagy nevezte el így a szöveget.

Ez rögtön óvatosságra int. Nem állíthatjuk teljes bizonyossággal, hogy Conan Doyle maga A sötétebb oldal címet szánta a fejezetnek.

A cím ugyan régóta a kézirathoz kapcsolódik, és így vonult be a Conan Doyle-bibliográfiába, de eredete későbbi. Éppen ezért minden olyan értelmezés, amely a cím alapján próbál Conan Doyle lelkiállapotára következtetni, bizonytalan alapra épülne.

A harmadik biztos adat a lapokon található rövid megjegyzés. Eszerint a fejezet „valamilyen különös módon elveszett”, és ezért sohasem jelent meg a

könyvben. A mondat tökéletesen hangzik egy irodalmi rejtélyhez. Talán túlságosan is tökéletesen.

A „különös módon” megfogalmazás szinte azonnal titkot sugall. Valaki eltüntette? Conan Doyle visszavonta? A kiadó hagyta el? Szerkesztési hiba történt? Egyszerűen rossz helyre került a kézirat?

A megjegyzés ezek egyikére sem ad választ. Csak azt állítja, hogy a fejezet elveszett, és nem került a könyvbe. Maga a szöveg valamivel többet árul el.

A fennmaradt rész Edward Malone és Lord John Roxton párizsi útjához kapcsolódik. A két ismert Challenger-szereplő beszélgetése és tapasztalatai a spiritizmus, illetve a keresztény egyházak állításainak viszonyát érintik. Vagyis a fejezet nem valamiféle titkos, sötét szeánsz horrorjelenete volt, ahogyan a későbbi cím alapján képzelhetnénk.

Ez fontos felismerés. A „sötétebb oldal” nem feltétlenül jelenti Conan Doyle spiritizmusának sötét titkát. A fennmaradt tartalom inkább vallási, filozófiai és apologetikus problémákhoz kapcsolódik. A kézirat tehát már az első vizsgálatnál lerombolja a legcsábítóbb elméletet. Nem találtunk Conan Doyle titkos vallomására. Nem találtunk olyan fejezetet, amelyben

hirtelen bevallja, hogy kételkedik saját spiritiszta hitvallásában.

És semmi nem bizonyítja, hogy a rész azért maradt ki, mert tartalma veszélyeztette volna a könyv fő üzenetét. A hiány ettől még érdekes. Sőt, talán éppen így érdekes igazán. Meg kell vizsgálnunk, hová kerülhetett volna.

A nyomtatott *The Land of Mist* fejezeteinek számozása folyamatos. A könyvben létezik XIII. fejezet, de más címmel és más tartalommal: ebben Challenger nyíltan harcba indul a spiritiszta kérdés körül. A kézirat elveszett egységének későbbi XIII-as jelölése ezért nem jelenti azt, hogy egyszerűen ugyanannak a fejezetnek egy korábbi változatát tartjuk a kezünkben.

A regény szerkezete a kézirat kialakulása során változhatott. Fejezetek kerülhettek át. Egyes részek kimaradhattak. A számozás módosulhatott. Mindez egy hosszabb prózai mű munkafolyamatában teljesen hétköznapi. Az elveszett fejezet különlegessége abból fakad, hogy önálló egységként fennmaradt, miközben a végleges könyvből hiányzik. De mikor tűnt el? Erre nincs biztos válasz. Lehetséges, hogy még Conan Doyle szerkesztette ki.

Lehetséges, hogy a kézirat továbbításakor maradt hátra. Lehetséges, hogy a folyóirat- vagy könyvkiadás szerkesztési folyamatában vészett el. És elvileg az is lehetséges, hogy Conan Doyle tudott a hiányáról, de nem tartotta szükségesnek visszailleszteni. Ezek azonban lehetőségek. Nem bizonyított események. Az Irodalmi nyomozó szempontjából különösen fontos ezt kimondani, mert maga a könyvünk arról szól, milyen könnyű a bizonyíték határát átlépni.

Egy hiányzó fejezet szinte kéri a történetet. Az emberi elme nem szereti az üres helyet. Ha két ismert pont között rés van, ösztönösen összekötjük őket. Conan Doyle hitt a spiritizmusban. A fejezet címe A sötétebb oldal. A rész kimaradt. E három adatból szinte automatikusan megszületik egy negyedik állítás: „Conan Doyle eltitkolt valamit a spiritizmus sötét oldaláról.” Csakhogy ez már nem adat. Ez történet. Pontosan ugyanaz a különbség, amelyet a tündérfotóknál láttunk.

A negatívon látható valami. Ez adat. Azt mondani, hogy ez a valami tündér, már értelmezés. A kéziratból kimaradt egy fejezet. Ez adat. Azt mondani, hogy azért maradt ki, mert Conan Doyle vagy kiadója el akart titkolni valamit, már értelmezés. A jó nyomozásnak éppen ezen a ponton kell megállnia. A fejezet története

később maga is kalandos lett.

A *The Land of Mist* teljes kéziratát Conan Doyle halála után családja őrizte. Az elveszett rész a huszadik század közepén már dokumentálhatóan felbukkant a kézirat kereskedelmi történetében. 1955-ben New Yorkban a regény teljes kéziratával együtt árverésre került, majd 1966-ban ismét gazdát cserélt.

Évtizedekkel később a fejezet önálló egységként jelent meg a műtárgypiacon. július 10-én a Christie's londoni árverésén kínálták eladásra. A becslés 3000-5000 font volt. A leütési ár végül 11 000 font lett, a díjakkal számított ár pedig ennél is magasabb. A vevő kilétét nyilvánosan nem közölték. Ez teremti meg a történet jelenlegi paradoxonát. Tudjuk, hogy a szöveg létezik. Tudjuk, hány lapból áll. Tudjuk, hogy az egyik lap hiányzik.

Ismerjük a fennmaradt egység kezdetét és általános tartalmát. Tudjuk, hogy árverésre került. De a teljes fejezetet a nagyközönség továbbra sem olvashatja. Egy százéves Conan Doyle-szöveg tehát nem azért „elveszett”, mert fizikailag megsemmisült volna. Megvan. Csak nincs nyilvánosan hozzáférhető kiadásban. Ez egészen másfajta elveszettség.

Az irodalomtörténet tele van valóban megsemmisült művekkel. Kéziratok égtek el, szerzők dobták tűzbe őket, háborúk pusztítottak el levéltárakat, örökösök semmisítettek meg hagyatékokat. Ilyenkor csak idézetekből, levelekből vagy kortársak visszaemlékezéseiből próbáljuk rekonstruálni, mi lehetett bennük.

A sötétebb oldal esetében a szöveg fizikailag létezik. Valaki elolvashatja. Csak nem mi.

Ez furcsa feszültséget teremt a kutató és a dokumentum között. Nem azért nem tudjuk a választ, mert a bizonyíték eltűnt, hanem mert a bizonyítékhoz való hozzáférés korlátozott.

Maga a Christie's leírás azonban elegendő ahhoz, hogy egy fontos félreértést elkerüljünk. A fejezetet nem helyes egyszerűen „betiltott fejezetnek” nevezni. Arra sincs bizonyíték, hogy Conan Doyle tudatosan „elhallgatta” volna.

Az aukciósház „suppressed chapter”, vagyis kihagyott, elhagyott fejezetként írta le, de ebből nem következik cenzúra. A kézirathoz kapcsolódó korabeli vagy későbbi megjegyzés inkább elveszésről beszél.

A kettő között jelentős különbség van. Ha szerkesztőként dramatizálni szeretnénk a történetet, nagyon könnyű volna azt mondani: „Conan Doyle megírta a spiritizmus sötét oldalát, aztán valaki eltüntette.” Remek mondat volna. És jelenlegi tudásunk alapján nem volna tisztességes. A valós történet kevésbé látványos, de érdekesebb.

Conan Doyle egy spiritiszta regény megírása során létrehozott egy fejezetet, amely végül nem került a nyomtatott változatba. A fennmaradt kéziratrész vallási és spiritiszta kérdésekhez kapcsolódik, de teljes tartalmát nem ismerjük. Nem tudjuk biztosan, ki döntött a kihagyásról, sőt azt sem, tudatos döntés történt-e.

Ez az a pont, ahol a nyomozásnak becsületesen ki kell mondania: nem tudjuk. És ez talán fontosabb mondat az egész könyvben, mint elsőre gondolnánk. Conan Doyle és Houdini vitájának mélyén éppen a „nem tudom” státusa állt.

Houdini számára elfogadható volt, hogy valamely médiumi jelenség módszerét nem tudja megfejteni. Ebből nem következett a szellem.

Conan Doyle egyre gyakrabban gondolta úgy, hogy ha megfelelően kizárták a természetes magyarázatokat,

akkor a fennmaradó lehetőség már pozitív bizonyítékot jelenthet. Az elveszett fejezet most ugyanezt a próbát teszi elénk. Nem tudjuk, miért maradt ki. Kitalálhatunk több magyarázatot. De egyik sem válik igazsággá attól, hogy érdekes. A kézirat még egy másik szempontból is különösen értékes.

Megmutatja, hogy A köd földje keletkezése nem olyan egyszerű folyamat volt, amelyben Conan Doyle folyamatosan írta a kész propagandaszöveget. Volt szerkesztés, elhagyás, átrendezés. A végleges könyv is választások eredménye. Ez nyilvánvalónak tűnhet minden regény esetében, mégis fontos.

Amikor egy művet szerzője világnézetének dokumentumaként olvasunk, könnyen megfeledkezünk arról, hogy a mű nem napló. Conan Doyle nem feltétlenül minden gondolatát írta bele, és amit egyszer megírt, azt sem feltétlenül akarta végül megtartani.

Az elveszett fejezet ezért nem biztos, hogy titkot rejt. De valódi hiányt igen. És egy valódi hiány mindig korlátozza következtetéseinket.

2026-ban, száz évvel A köd földje könyvkiadása után különös módon éppen ez a hiány teszi újra elevenné a regényt. A mű Conan Doyle kevésbé olvasott könyvei

közé tartozik, messze nem rendelkezik Sherlock Holmes történeteinek ismertségével. A kézirat azonban olyan kérdést hagyott maga után, amely tökéletesen illik szerzője egész késői életéhez.

Mi számít bizonyítéknak? Mit tehetünk, ha a bizonyíték hiányos? Mikor mondhatjuk ki, hogy tudjuk a választ? És mikor kell megállnunk annál, hogy csak valószínűsítünk? Ezek nem csupán kézirat történeti kérdések. Ugyanezeket kellett volna Conan Doyle-nak feltennie William Hope fényképeinél, a Cottingley-tündéreknél és a médiumok vallomásainál. Most mi kerültünk ugyanabba a helyzetbe. A legcsábítóbb magyarázat azt mondaná, hogy A sötétebb oldal valami olyat tartalmazott, amit Conan Doyle nem akart megmutatni.

A rendelkezésre álló bizonyíték ennél jóval szerényebb következtetést enged. Volt egy fejezet. Kimaradt. Egy lapja elveszett. A többi fennmaradt. A teljes szöveg ma sincs publikálva.

A nyomozás ezen a ponton nem jut látványos leleplezéshez, és éppen ettől válik hitelessé. Az elveszett XIII. fejezet marad a könyv valódi, megoldatlan rejtélye, miközben Conan Doyle nagyobb történetének

megfejtéséhez egyre közelebb kerülünk.

Mert a kéziratnál nem tudjuk, mi történt, és ezt el tudjuk fogadni. Conan Doyle életének nagy kérdésében viszont már látjuk, milyen nehéz volt számára ugyanezt a bizonytalanságot tartósan elviselni. A spiritizmus végül nem csupán reményt adott neki, hanem lezárta azt a kérdést, amely talán minden emberi kérdés közül a legnehezebben viseli el a nyitottságot: hogy mi következik a halál után.

1926-ban ezért a regény önmagában már nem volt elegendő. Conan Doyle ugyanabban az évben két vaskos kötetben az egész spiritizma mozgalom történetét is megírta, hogy megmutassa: amit ő személyes tapasztalatként és irodalmi történetként igaznak látott, annak szerinte történeti bizonyítékai is vannak.

A nyomozó ezzel új szerepbe lépett. Történetíró lett.

16. A spiritizmus történetírója

1926 Conan Doyle spiritizma pályájának különleges csúcspontja volt. Ugyanabban az évben, amikor könyv alakban megjelent A köd földje, két vaskos kötetben napvilágot látott A spiritizmus története is. A két mű első pillantásra egészen különböző vállalkozás. Az egyik

regény, a másik történeti áttekintés. Mégis ugyanazt a célt szolgálták: Conan Doyle meg akarta győzni olvasóit arról, hogy a spiritizmus nem különös szekta, nem mulandó divat és nem csalók gyűjtőhelye, hanem egy nagy, történelmileg kibontakozó felismerés.

Ekkorra már nem elégítette ki saját megtérésének elbeszélése. Az új kinyilatkoztatásban még elsősorban azt mutatta be, hogyan jutott el személyesen a materializmustól a spiritizmusig. Az életbevágó üzenetben megfogalmazta a vallási következményeket. A köd földjében regényhőseit vezette végig hasonló úton. A spiritizmus történetével azonban sokkal nagyobb állítást tett: azt akarta bebizonyítani, hogy saját felismerése nem elszigetelt személyes élmény, hanem egy több évtizedes, sőt bizonyos értelemben évszázados történeti folyamat része.

Ez rendkívül fontos változás. Egy ember személyes tapasztalata megtámadható azzal, hogy tévedett. Egy médium produkciójára rá lehet mutatni, hogy csalás lehetett. Egy fényképről ki lehet deríteni, hogy manipuláltak. De ha egymástól független korszakokban, országokban és társadalmi közegekben újra és újra ugyanazokhoz hasonló jelenségek jelennek meg, Conan Doyle szerint már nehezebb mindent egyetlen

magyarázattal elutasítani.

A spiritizmus története ezért tulajdonképpen ugyanazt a kumulatív bizonyítási modellt alkalmazta nagyobb léptékben, amelyet Conan Doyle egyedi eseteknél is szeretett. Egyetlen különös jelenség kevés. Száz év különös jelenségei már történelmet alkothatnak.

A könyv jelentős része természetesen az 1848-as hydesville-i eseményektől, a Fox nővérek történetétől indul. Conan Doyle számára ezek jelentették a modern spiritizmus látványos kezdetét. A kopogások, a médiumi kommunikáció gyors elterjedése, majd a mozgalom amerikai és európai terjedése olyan folyamatként jelent meg nála, amelyet egyszerű divatként nem lehetett megmagyarázni.

A történetben újra felbukkantak azok a nevek, amelyekkel Conan Doyle saját kutatásai során is találkozott: Daniel Dunglas Home, William Crookes, Alfred Russel Wallace, Oliver Lodge, Frederic Myers és mások. Különösen fontosak voltak számára azok a tudósok, akik valamely pszichikai vagy spiritishta jelenséget komolyan vettek. Ez nem véletlen.

Conan Doyle tisztában volt azzal, hogy ellenfelei egyik legerősebb érve a spiritizmus tudománytalansága. Ezért

újra és újra megmutatta, hogy nem csupán hiszékeny laikusok és gyászoló családtagok foglalkoztak vele. Ha egy Crookes vagy Wallace rangú tudós komolyan vett egy médiumot, Conan Doyle ezt erős ellenérvként használhatta azokkal szemben, akik a teljes területet nevetségesnek tartották.

A retorikai módszer hatékony. De itt ismét pontos különbséget kell tennünk.

Az, hogy kiváló tudósok hittek bizonyos spiritiszta jelenségekben, bizonyítja, hogy a kérdés kulturálisan és intellektuálisan nem volt olyan egyszerű, ahogyan az utókor hajlamos ábrázolni. Nem bizonyítja azonban magukat a jelenségeket.

Egy nagy tudós saját szakterületén lehet rendkívüli elme, miközben egy bűvész trükkjét ugyanúgy nem veszi észre, mint bárki más. Houdini éppen ezt mutatta meg újra és újra. Conan Doyle történetírói módszerének egyik gyengesége abból fakadt, hogy a spiritizmus történetét nagyrészt olyan eseménysorként rendezte el, amely egy előre ismert igazság fokozatos felismeréséhez vezetett. Ez a történetírás egyik klasszikus veszélye. Ha tudjuk, hová akarunk eljutni, a múlt eseményeit könnyen úgy válogatjuk, hogy oda vezessenek.

Egy történész például, aki egy politikai rendszer összeomlását utólag elkerülhetetlennek látja, minden korábbi válságot a bukás előjelének tekinthet. Olyan események is jelentőséget kapnak, amelyek saját korukban talán csak egyek voltak sok lehetséges irány közül.

Conan Doyle ugyanígy tekintett vissza a spiritizmus történetére. Mivel 1926-ban ő már biztos volt abban, hogy a túlvilági kommunikáció valóságos, a korábbi esetek nagy része ennek a felismerésnek előzménye lett. A történet nem nyitott kérdések sorozataként jelent meg, hanem egy igazság fokozatos kibontakozásaként.

Ez a szerkezet különösen jól látható abban, ahogyan a csalásokat kezeli. Conan Doyle nem hallgatta el, hogy médiumokat lepleztek le. Nem állította, hogy valamennyi történeti szereplő megbízható volt. Éppen ellenkezőleg, többször elismerte a csalást, sőt hangsúlyozta, mennyi kárt okoznak a hamis médiumok.

Csak hogy ezek az esetek történeti narratívájában rendszerint nem magát a spiritizmust gyengítik. Inkább akadályok. Mellékutak. Szennyeződések. A valódi jelenség mellett megjelenő utánzatok.

Ebben a gondolkodásban ismét felbukkan a hamis bankjegy hasonlata. Attól, hogy van hamis pénz, még van valódi is. Sőt a hamisítás bizonyos értelemben azt is feltételezi, hogy létezik olyan eredeti, amelyet érdemes utánozni.

Az érvelés logikailag tetszetős. De csak akkor működik, ha előzőleg már függetlenül bebizonyítottuk a valódi „bankjegy” létezését. Ha ezt még nem tettük meg, akkor száz hamisítványból nem következik automatikusan, hogy kell léteznie eredetinek. Conan Doyle éppen ezt az előfeltételt tekintette már eldöntöttnek. Ezért történetében a csalások nem cáfolatok. Csak mellékjelenségek. A könyv másik sajátossága, hogy a spiritizmust szinte vallástörténeti reformmozgalomként mutatja be.

Conan Doyle szerint a hagyományos kereszténység túl sok dogmával terhelte meg az eredeti erkölcsi üzenetet. A modern ember elveszítette bizalmát számos olyan tanításban, amelyet a tudományos világképpel összeegyeztethetetlennek érzett. A spiritizmus szerinte lehetőséget kínált arra, hogy a vallást megtisztítsa a fölösleges dogmáktól, miközben a halál utáni életet tapasztalati alapon igazolja.

Ezért a spiritizmus története nála nem csupán médiumok és szeánszok története. Egy új vallási korszak előtörténete.

Conan Doyle számára az emberiség olyan pillanatban állt, amelyhez a reformáció vagy a korai kereszténység nagy átalakulásai hasonlíthatók. A halál utáni élet tudományos bizonyítása szerint alapvetően változtathatta meg az erkölcsöt, a vallást és a társadalmat.

Ez a meggyőződés magyarázza azt a szenvedélyt, amellyel könyvét írta. Ha egyszer valóban ezt gondoljuk, akkor nem lehet félvállról venni a feladatot. Conan Doyle nem egy külön érdekklődési terület történetét szeretne megírni. Saját szemében az emberiség egyik legfontosabb felismerésének krónikását játszotta. Itt különös párhuzam jelenik meg Sherlock Holmes világával.

Holmes történeteiben a nyomozó összegyűjti a szétszórt részleteket, majd olyan összefüggést mutat fel közöttük, amelyet mások addig nem láttak. Conan Doyle A spiritizmus történetében ugyanezt teszi nagy léptékben. Kopogások, médiumok, tudományos kísérletek, fényképek, személyes beszámolók és vallási

tanítások kerülnek egyetlen narratívába.

A kérdés azonban most is ugyanaz. Valóban egyetlen történetet alkotnak? Vagy az író kapcsolta össze őket azért, mert már ismerte a megfejtést? Ez nem jelenti azt, hogy Conan Doyle történeti munkája értéktelen. Éppen ellenkezőleg.

Rendkívül fontos dokumentuma annak, hogyan látta magát és mozgalmát a két világháború közötti spiritizmus egyik legnagyobb tekintélye. Információkat, korabeli nézőpontokat, vitákat és olyan szereplőket őrzött meg, amelyek nélkül sokkal nehezebb volna rekonstruálni a mozgalom önképét.

De másképpen kell olvasni, mint egy semleges történeti monográfiát. Nemcsak azt kell figyelnünk, mit mond. Azt is, hogyan rendezi el az anyagot. Mely eseteket tekinti mérföldkőnek. Mely csalásokat tart jelentéktelennek. Mely tudósokat emeli ki. Mely ellenvetéseket látja rosszhiszeműnek. És mindenekelőtt azt, hogy az egész történet milyen végpont felé tart. A végpont természetesen maga Conan Doyle kora.

A spiritizmus szerinte hosszú üldöztetés és gúny után eljutott oda, hogy komoly társadalmi és tudományos figyelmet követelhet. A mozgalom egyre szervezettebbé

vált, egyre több országban jelent meg, és olyan embereket is megnyert, akik korábban materialisták vagy hagyományos keresztények voltak.

Conan Doyle számára mindez történeti igazolást jelentett. A mozgalom túlélte botrányait. Túlélte a médiumleleplezéseket. Túlélte a sajtó gúnyát. Sőt a világháború után új lendületet kapott. Ebből szerinte az következett, hogy valamilyen erősebb igazságnak kell mögötte állnia. De társadalmi mozgalmak fennmaradása önmagában nem bizonyítja állításaik igazságát.

Vallások, politikai mozgalmak, téves tudományos elméletek és összeesküvés-hiedelmek is képesek hosszú ideig fennmaradni. Az emberi közösségek túlélését nem kizárólag az határozza meg, hogy tételeik megfelelnek-e a valóságnak.

Conan Doyle viszont a spiritizmus történeti erejét gyakran összekapcsolta bizonyító erejével. Ez ugyanaz a gondolkodási minta volt, amely egész pályáján végigkísérte. Sok eset. Sok tanú. Sok ország. Sok év. A mennyiség lassan minőséggé válik.

Az 1926-os kétkötetes mű ezért különleges helyet foglal el nyomozásunkban. Megmutatja, hogy Conan Doyle már nem egy-egy médiumi produkciót védelmezett,

hanem egész alternatív történelmet épített. A spiritizmus számára nem vitatott állítások halmaza volt többé, hanem olyan történeti valóság, amelynek ő maga is szereplőjévé vált.

És ettől kezdve személyes tétje még nagyobb lett. Ha William Hope csaló, az kellemetlen. Ha Cottingley hamisítvány, az kínos. Ha egy szeánsz téves, az csalódás. De ha az egész történeti narratíva rossz, akkor Conan Doyle életének utolsó nagy küldetése kerül veszélybe. Minél többet fektetett bele időben, pénzben, hírnévben és érzelemben, annál nehezebb lett volna visszafordulni. 1926-ra azonban semmi nem utalt arra, hogy vissza akar fordulni. Éppen ellenkezőleg.

A történetíró hamarosan ismét útra kelt, mert könyvek önmagukban nem voltak elegendők. Conan Doyle úgy érezte, az embereknek személyesen kell elmondania mindazt, amit igaznak tart, és ehhez hajlandó volt a világ másik végére is elutazni.

A spiritizmus immár nem egy fejezet volt életében, hanem életének központi vállalkozása lett. A következő években úgy dolgozott érte, ahogyan egy politikai mozgalom vezetője, egy vallási prédikátor és egy fáradhatatlan újságíró dolgozik egyszerre, miközben

mindvégig azt állította, hogy nem hitet terjeszt, hanem bizonyított tényeket ismertet.

17. Conan Doyle, a misszionárius

Conan Doyle spiritiszta elköteleződésének valódi nagyságát nehéz pusztán könyvei alapján érzékelni. Aki csak Az új kinyilatkoztatást, Az életbevágó üzenetet vagy A spiritizmus történetét látja, könnyen úgy gondolhatja, hogy az író idős korában új témára talált, amelyről néhány könyvet publikált.

A valóság ennél sokkal szélsőségesebb volt. Conan Doyle utazott. Folyamatosan.

Nagy-Britanniában előadásokat tartott, majd Európába, Észak-Amerikába, Ausztráliába és más térségekbe vitte üzenetét. Olyan korban vállalt hosszú tengeri utakat, amikor egy kontinenseken átívelő előadókörút nem néhány repülőjáratot, hanem heteket vagy hónapokat jelentett.

Nem egyszer családtagjai is vele tartottak. Utazásait sokszor jelentős szervezés előzte meg. Termeket kellett bérelni, sajtókapcsolatokat építeni, helyi spiritiszta szervezetekkel egyeztetni, jegyeket értékesíteni, majd egymás után városról városra fellépni.

Conan Doyle ezekre a körutakra nem a könnyű szórakozás kedvéért vállalkozott. Már hatvanas éveiben járt. Egészsége sem volt mindig kifogástalan. Mégis újra és újra színpadra állt, sokszor nagy közönség előtt, és ugyanazt az alapvető üzenetet mondta el: a halál nem vég, a személyiség tovább él, és a túlélésre vonatkozó bizonyítékokat bárki megvizsgálhatja, aki hajlandó komolyan foglalkozni velük. Beszédeinek egyik érdekes sajátossága az volt, hogy gyakran nem vallási tekintélyre hivatkozott.

Nem azt mondta: fogadják el, mert a Biblia így tanítja. Nem azt: higgyenek nekem, mert én vagyok Conan Doyle. Éppen ellenkezőleg. Saját szavaival arra biztatta közönségét, hogy vizsgálják meg az eseteket. Olvassanak. Menjenek el szeánszokra. Nézzék meg a bizonyítékokat. Ez a retorika különösen hatékony volt, mert a modern, tudományos ember önképére épített. Conan Doyle nem akarta, hogy hívei hiszékenynek érezzék magukat.

Azt akarta, hogy kutatónak érezzék magukat. A spiritizmus ezáltal nem visszatérésnek tűnt egy babonás múltba, hanem előrelépésnek egy új tudományos vallás felé. Ez volt Conan Doyle egyik legnagyobb kommunikációs ereje. Nem tagadta a modernitást.

Megpróbálta kisajátítani.

A távíró, a rádió, a fényképezés és más technikai felfedezések rendszeresen megjelentek spiritisza hasonlatokban. Ha láthatatlan rádióhullámok képesek kontinenseken át információt közvetíteni, miért volna eleve nevetséges egy másik, még ismeretlen közvetítő közeg? Ha az emberiség néhány évtized alatt olyan természeti erőket tanult meg használni, amelyek korábban láthatatlanok voltak, miért ne létezhetnének továbbiak?

Az érv önmagában természetesen nem bizonyította a spiritizmust. Azt azonban kiválóan megmutatta, miért nem érezte Conan Doyle úgy, hogy tudományellenes világképbe menekült volna. Saját szemében éppen a túl óvatos tudomány volt konzervatív. Ő képviselte a nyitottságot. A világjáró előadásokon újra és újra felbukkant egy másik motívum is: az emberiség erkölcsi válsága.

Az első világháború nem egyszerűen személyes tragédiákat okozott számára. Conan Doyle úgy látta, hogy a civilizáció egész erkölcsi rendszere kudarcot vallott. Az európai keresztény nemzetek éveken át gyilkolták egymást ipari méretekben, miközben az

egyházak saját országaik hadseregeit áldották meg.

Ebből radikális következtetést vont le. A vallás, ahogyan az emberiség addig gyakorolta, nem volt elegendő. Új bizonyosságra van szükség.

Ha az emberek valóban tudnák, hogy tetteik következményeit a halál után is magukkal viszik, talán másképpen élnének. Conan Doyle szerint a spiritizmus éppen ezt a bizonyosságot kínálta.

Itt már világosan látható, hogy küldetése messze túlhaladt a szeánszokon. Nem az érdekelte igazán, lehet-e megmozdítani egy asztalt. Az sem, megjelenhet-e egy szellem egy fényképen. Ezek csupán belépőpontok voltak. A valódi cél erkölcsi reform. Ez magyarázza, miért viselte olyan rosszul a gúnyt.

Ha valaki tündérfotókon nevetett, Conan Doyle nem csupán saját tévedésének lehetőségét látta. Úgy érezhette, egy sokkal nagyobb igazságot tesznek nevetségessé olyanok, akik nem hajlandók megvizsgálni a bizonyítékokat. A sajtó azonban bőségesen adott okot sértettségre.

Sherlock Holmes és a tündérek ellentéte túl jó újságírói történet volt ahhoz, hogy kihagyják.

Karikatúrák készültek, csípős megjegyzések jelentek meg, és az író neve egyre gyakrabban kapcsolódott össze olyan esetekkel, amelyeket a nagyközönség komikusnak tartott.

Conan Doyle mindezt nagyrészt vállalta. Ez személyiségének egyik legfigyelemreméltóbb vonása.

Sok híres ember magánéletben vall különös nézeteket, de közben ügyel arra, hogy azok ne veszélyeztessék társadalmi tekintélyét. Conan Doyle éppen ellenkezőleg tett. Tudta, hogy Sherlock Holmes hírneve figyelmet biztosít neki, ezért ezt a hírnevet tudatosan a spiritizmus szolgálatába állította.

Az irodalmi tőkéjét átváltotta mozgalmi tőkévé. Ez anyagi áldozatokkal is járt. Spiritisza rendezvényeket támogatott, szervezeteket segített, könyveket és brosúrákat finanszírozott, utazott, és jelentős összegeket fordított arra, hogy az ügy minél nagyobb közönséghez jusson el. Későbbi becslések gyakran hangsúlyozzák, hogy vagyonának számottevő részét költötte erre. A pontos összegnél fontosabb maga a tény. Conan Doyle nem azért hirdette a spiritizmust, mert pénzt keresett vele.

Sokkal inkább pénzt veszített rajta. Ez megint lényeges a motiváció megértéséhez. Nem egyszerű szélhámos történetét írjuk. Nem olyan emberét, aki felismert egy jövedelmező piacot, és Sherlock Holmes nevével eladta a túlvilágot. Conan Doyle valóban hitt abban, amit mondott. És éppen ettől válik története nehezebbé. Az őszinteség ugyanis nem az igazság garanciája. Ez az egész könyv egyik legfontosabb tanulsága. Egy ember lehet teljesen becsületes, áldozatkész és erkölcsileg motivált, miközben egy alapvető ténykérdésben téved.

Sőt, az áldozat időnként megerősítheti a tévedést. Minél többet adunk valamiért, annál nehezebb elfogadni, hogy talán nem érte meg. Ez nem szükségképpen tudatos önigazolás.

Az emberi pszichológia természetes mechanizmusa. Ha évek munkáját, pénzt, barátságokat és hírnevet fektetünk valamibe, az ellenkező bizonyíték már nem pusztán információként érkezik. Egész korábbi életünk értelmére veszélyt jelenthet.

Conan Doyle-nak 1920 után egyre több ilyen befektetése volt. Könyvei. Előadásai. Világkörüli utazásai. A médiumok, akiket nyilvánosan védelmezett. A

gyászoló emberek, akiknek azt mondta, hogy szeretteik tovább élnek. Saját fia és öccse, akikről meg volt győződve, hogy létezésük folytatódik. Ha egyszer komolyan felmerül benne, hogy az egész spiritizma alaptétel téves, nem csupán egy tudományos hipotézist kellett volna elengednie.

Saját gyászának egyik legfontosabb támaszát is. Nem állíthatjuk, hogy ezért nem változtatta meg véleményét. Ez pszichológiai spekuláció volna, amelyet nem lehet bizonyítani.

De azt látjuk, hogy a spiritizmus egyre több funkciót töltött be az életében. Tudományos kérdésből vallás lett, vallásból erkölcsi küldetés, küldetésből pedig személyes identitás.

Conan Doyle már nem egyszerűen hitt a spiritizmusban. Ő lett a spiritizmus egyik legismertebb arca. Ezért különösen érdekes, hogy még életének utolsó éveiben is bizonyítékokról beszélt. Nem mondta, hogy immár pusztán hitből folytatja. Továbbra is úgy tekintett magára, mint aki ellenőrzött tényeket képvisel. Ez az önkép köti össze egész életét. Az orvostanhallgatót. Sherlock Holmes alkotóját. George Edalji védelmezőjét.

A médiumokat vizsgáló férfit. És a világot járó spiritiszta előadót. Mindegyik szerepében volt egy közös meggyőződés: ha elegendő ténymagyűjtünk össze, az igazság felismerhető. A különbség az volt, hogyan döntötte el, melyik tény mennyit ér. A spiritiszta körutak ezért nem valamilyen különös időskori kitérőt jelentettek Conan Doyle életében. Ő maga éppen ellenkezőleg látta. Úgy vélte, korábbi pályája készítette fel erre.

Orvosi képzettsége megtanította megfigyelni. Írói munkája megtanította összerendezni az adatokat. A bűnügyi ügyek megtanították arra, hogy a hivatalos vélemény tévedhet. Sherlock Holmes sikere pedig olyan világhírnevet adott neki, amelynek segítségével végül milliókhoz beszélhetett. Conan Doyle szemében tehát nem szakadás, hanem folytonosság volt életének első és második fele között. Mi éppen ezt a folytonosságot próbáljuk megérteni. Mert csak így válaszolhatunk arra a kérdésre, amely a könyv elejétől kísér bennünket: hogyan férhetett meg ugyanabban az emberben Sherlock Holmes és a cottingley-i tündérek?

A válaszhoz most vissza kell térnünk azokhoz az esetekhez, ahol Conan Doyle nem fikcióban, hanem a való életben játszotta a nyomozó szerepét. Ott ugyanis kiderül, hogy egyáltalán nem vesztette el azt a

képességét, amelyet Holmes alakjába épített.

Bizonyos ügyekben éppen ő látta meg azt, amit rendőrök, ügyészek és bírák nem. Ez teszi az ellentmondást igazán élessé.

18. Melyik Conan Doyle volt az igazi?

George Edalji nem volt olyan ember, akit a brit közvélemény könnyen hősnek választott volna. Ügyvédként dolgozott, apja indiai származású anglikán lelkész volt, családjuk pedig Staffordshire-ben élt. 1903-ban Edaljit azzal vádolták, hogy éjszakánként állatokat sebesített meg, valamint névtelen fenyegető leveleket írt.

Az ügy különös és zavaros volt. A környéken valóban történtek kegyetlen állatcsonkítások. A rendőrség pedig egyre inkább Edaljira gyanakodott. Bizonyítékaik azonban gyengék voltak.

Amikor Conan Doyle néhány évvel később megismerte az esetet, nem egyszerűen közéleti kampányt indított. Személyesen találkozott Edaljival, elolvasta az iratokat, megvizsgálta a körülményeket, és hamarosan feltűnt neki egy alapvető részlet. Edalji látása rendkívül rossz volt.

Conan Doyle szinte az első találkozáskor észrevette, mennyire közel kell tartania az újságot a szeméhez. Az író számára rögtön felmerült a kérdés: mennyire hihető, hogy ez az ember éjszakai sötétségben mezőkön járva állatokat üldöz és támad meg?

Ez tiszta Sherlock Holmes-i pillanatnak tűnik. Valaki meglát egy fizikai részletet. Mások nem tulajdonítottak neki elegendő jelentőséget. A részlet azonban megváltoztatja az egész történet valószínűségét.

Conan Doyle ezután a névtelen leveleket is vizsgálta, összevetette az írásmódot, a fenyegetéseket és a rendőrség állításait. Arra jutott, hogy Edalji ellen súlyos előítéletek működtek, a nyomozók pedig túl korán rögzítették saját elméletüket.

Ismerős probléma. A rendőrség kiválasztott egy gyanúsítottat. Ezután a bizonyítékokat egyre inkább úgy értelmezte, hogy azok beleilleszkedjenek a már kialakult hipotézisbe. Conan Doyle felismerte a megerősítési torzítás működését, még ha nem is ezen a néven nevezte.

Az ügyben végzett munkája közvetve hozzájárult ahhoz, hogy Edalji helyzetét újraértékeljék. A teljes rehabilitáció nem úgy és nem olyan mértékben történt meg, ahogyan Conan Doyle kívánta, de a hivatalos

álláspont részben megváltozott, és az ügy nagy szerepet játszott abban a társadalmi vitában is, amely végül a brit büntető igazságszolgáltatás reformját segítette.

Conan Doyle itt valóban nyomozóként működött. Nem csupán azért, mert bizonyítékokat vizsgált. Hanem azért is, mert képes volt szembefordulni az uralkodó történettel. Ez különösen fontos. Cottingley-ben Conan Doyle-t azért kritizálhatjuk, mert már kialakult spiritizista világképébe illesztette a fényképeket. Edalji esetében viszont éppen ő volt az, aki azt mondta: a hivatalos történet nem áll össze. Az igazság nem attól igaz, hogy a rendőrség, bíróság és közvélemény egyaránt elfogadta. Egy másik ügy még látványosabban mutatta meg ezt a tulajdonságát.

Oscar Slater 1909-ben ítélték el egy idős glasgow-i nő, Marion Gilchrist meggyilkolásáért. Slater német zsidó származású, kétes életmódú ember volt, aki könnyen válhatott a gyanú célpontjává.

Az ügy bizonyítékai azonban súlyos problémákat tartalmaztak. A tanúazonosítás megbízhatósága kérdéses volt. A feltételezett indíték gyenge. A vád története több ponton bizonytalan. Conan Doyle itt is kampányt indított. 1912-ben könyvet írt az ügyről, amelyben részletesen

elemezte a bizonyítékokat, és arra jutott, hogy Slater elítélése súlyos igazságtalanság. Ez a küzdelem sokkal tovább tartott, mint Edalji esetében.

Slater végül hosszú börtönbüntetés után szabadult, és ügyét hivatalosan is újravizsgálták. Conan Doyle elégtételt érezhetett: ismét bebizonyosodott, hogy a jogrendszer képes súlyosan tévedni, és egy kívülálló következetes bizonyítékelemzéssel felismerheti ezt.

Ez a két ügy döntő jelentőségű a könyvünk szempontjából. Megakadályozza a legegyszerűbb magyarázatot. Nem mondhatjuk, hogy Conan Doyle időskorára elvesztette kritikai képességét. Nem mondhatjuk, hogy soha nem értette, hogyan kell bizonyítékot vizsgálni. Nem mondhatjuk azt sem, hogy pusztán regényíróként tudott logikus lenni, a valóságban nem. Edalji és Slater bizonyítja az ellenkezőjét. Ugyanaz az ember képes volt valós bűnügyekben feltárni hatósági tévedéseket, miközben spiritiszta kérdésekben olyan bizonyítékokat fogadott el, amelyeket más területen talán sokkal szigorúbban vizsgált volna.

Ettől a rejtély nehezebbé válik. És érdekesebbé. Talán nincs két Conan Doyle. Nincs külön racionális és irracionális személyiség. Ugyanaz az ember gondolkodik

mindkét esetben, csak más előzetes feltételezésekkel és más érzelmi tétellel. Edalji ügyében Conan Doyle a hivatalos elmélettel szemben állt. Ez ösztönözte arra, hogy keresse a hibákat. A rendőrség azt mondta: ez az ember bűnös. Conan Doyle azt kérdezte: biztosan?

Minden ellentmondás érdekelte. Minden gyenge láncszem fontos lett. Minden alternatív magyarázat lehetőséget jelentett. Spiritiszta ügyekben azonban az 1910-es évek végétől a helyzet megfordult. Conan Doyle maga rendelkezett alapelmélettel. A személyiség túléli a halált. Bizonyos médiumok valóban kommunikálnak a túlvilággal. Léteznek olyan pszichikai jelenségek, amelyeket a materialista tudomány nem tud megmagyarázni.

Most az ellenfelek támadták az ő történetét. És Conan Doyle azt tette, amit Edalji ügyében a rendőrség védelmezőin számon kért: újra és újra megmagyarázta, miért nem döntőek az ellentmondások. Nem azért, mert képmutató volt. Hanem mert megváltozott a helyzete a hipotézishez képest. Egyszer kívülről támadta az elméletet. Máskor belülről védte. Ez talán az egész Conan Doyle-rejtély egyik legfontosabb kulcsa. A jó gondolkodás nem pusztán intelligencia kérdése.

Nem elég tudni, hogyan kell hibát keresni. Azt is el kell dönteni, hol keressük a hibát. A másik ember elméletében nagyon könnyű. A sajátunkban sokkal nehezebb. Conan Doyle ráadásul erős személyiség volt.

Rendkívüli önbizalommal rendelkezett, szeretett ügyek mellé állni, és ha egyszer igazságtalanságot érzett, nehezen engedett. Ez tette képessé arra, hogy Edaljiért és Slaterért éveken át harcoljon.

És ugyanez tehette hajthatatlanná a spiritizmus ügyében. Egy tulajdonság nem önmagában erény vagy hiba. A makacsság lehet kitartás, ha igazunk van. És vakság, ha tévedünk. A rendszerrel szembeni bizalmatlanság lehet bátorság, ha a rendszer valóban hibázik. És összeesküvéses gondolkodás, ha minden ellenkező bizonyíték mögött rosszhiszemű támadót látunk. Conan Doyle életében ugyanazok az erények és kockázatok folyamatosan átfordultak egymásba.

Ezért nem helyes úgy beszélni róla, mintha spiritiszta korszakában „megszűnt volna Sherlock Holmes szerzőjének lenni”. Éppen ellenkezőleg. Bizonyos értelemben túlságosan is az maradt. Újra és újra egy nagy, rejtett összefüggést keresett. A felszínen látható világ mögött valami mást. Olyan igazságot, amelyet a

többség nem vesz észre. Egy hivatalos történet hibáját. Egy elhallgatott lehetőséget. Egy titkot, amelynek nyomai mindenütt ott vannak, csak megfelelő szem kell hozzájuk.

Ez Sherlock Holmes világának alapmintája. És a spiritizmus Conan Doyle-i értelmezésének is. A különbség abban állt, hogy Holmes történeteiben Conan Doyle maga rendelkezett a valódi megoldással. Ő tudta, melyik lábnyom fontos. Ő tudta, melyik tanú hazudik. Ő tudta, hol van a titkos ajtó. Ő tudta, ki a gyilkos. A valóságban azonban nincs szerző, aki garantálja, hogy minden nyom egyetlen elegáns megoldás felé vezet. A világ tele van zajjal.

Véletlennel. Tévedéssel. Félreértett emlékekkel. Csalással. És olyan jelenséggel, amelynek egyszerűen nem tudjuk a magyarázatát. A detektívtörténet ígérete az, hogy a végén minden összeáll. A valóság ezt nem ígéri. Conan Doyle talán éppen ezt viselte nehezen. A halál kérdésében különösen.

Sherlock Holmes számára egy megoldatlan ügy átmeneti állapot. Ha elegendő információt gyűjtünk, a megfejtés előkerülhet.

A halál azonban egészen más rejtély. Aki elveszít valakit, nem feltétlenül kap új tanút, új dokumentumot vagy új laboreredményt. Lehet, hogy a kérdés egész életében nyitva marad. Conan Doyle spiritizmusa ezt a nyitottságot szüntette meg. Választ adott. Sőt nem egyszerűen választ, hanem olyan választ, amelyet ő bizonyított ténynek érzett. Szerettei élnek. A halál átmenet. Az ember személyisége folytatódik. Az erkölcsi fejlődés nem ér véget.

És időnként üzenet érkezhet a másik oldalról. Ezek a tételek egyszerre rendezték el számára a tudomány, a vallás és a személyes gyász problémáját. Túlágosan kényelmes magyarázat volt? Lehet. De abból, hogy egy gondolat vigasztaló, még nem következik, hogy hamis. Ugyanúgy, ahogyan abból sem következik az igazsága, hogy vigasztal. A bizonyításnak ettől függetlennek kell maradnia. Conan Doyle történetének tragikus szépsége éppen abban rejlik, hogy ezt elméletben tökéletesen értette.

A gyakorlatban azonban saját életének legfontosabb kérdésénél nem mindig tudta alkalmazni. Melyik Conan Doyle volt tehát az igazi? Az orvos? A történelmi regények írója? Sherlock Holmes alkotója? Az Edalji-ügy nyomozója? Oscar Slater védelmezője? A cottingley-i

tündérek híve? William Hope védője? Harry Houdini ellenfele? A világjáró spiritishta misszionárius? Mindegyik. Nem kell választanunk közöttük. Éppen az volna a tévedés, ha életét két ember történetére bontanánk azért, mert nehezen férnek el egymás mellett.

Az emberi személyiség nem logikai rendszer. Ellentmondásokkal él. Ugyanaz a tulajdonság különböző helyzetekben egészen más eredményhez vezethet. Conan Doyle kíváncsisága megteremtette Sherlock Holmest, és közel vitte a spiritizmushoz. Igazságérzete segített Edaljin és Slateren, és arra készítette, hogy üldözött médiumokat védjen. Makacssága valódi igazságtalanságokkal szemben hősiesség volt, téves meggyőződés mellett viszont akadály.

Fantáziája nagy irodalmat teremtett, ugyanakkor segíthette abban is, hogy szétszórt esetekből egységes, nagy történetet építsen. Conan Doyle nem azért érdekes, mert egy okos ember néha ostobaságot hitt.

Hanem azért, mert megmutatja: az intelligencia nem különálló védőpajzs a tévedéssel szemben. Az ember mindig egész személyiségével gondolkodik, múltjával, veszteségeivel, lojalitásaival, reményeivel és azzal együtt, amit már korábban igaznak fogadott el.

A történet végéhez közeledve ezért már nem az a legfontosabb kérdés, hogy miért nem viselkedett Conan Doyle mindig úgy, mint Sherlock Holmes. Inkább az, hogy vajon Sherlock Holmes egyáltalán képes lett volna-e úgy gondolkodni, ha valódi ember. A detektív nem öregszik ugyanúgy. Nem veszít el gyermeket. Nem költ évtizedeket egy ügy védelmére. Nem válik saját elméletének társadalmi jelképévé. És mindenekelőtt olyan világban él, amelyet szerzője úgy épített fel, hogy végül megfejthető legyen. Arthur Conan Doyle nem ilyen világban élt.

Életének utolsó nagy rejtélyére mégis úgy kereste a választ, mintha léteznie kellene egy végleges megfejtésnek. Meggyőződése szerint meg is találta, és már csak egyetlen lépés maradt: saját halála után neki magának kellett átlépnie abba a világba, amelynek létezését évtizedeken át bizonyította.

Ezzel története különös, végső kísérlethez érkezett. Ha Conan Doyle-nak igaza volt, 1930-ban nem ért véget semmi. Csak a bizonyítás következő szakasza kezdődött.

19. A halál utáni bizonyíték

Arthur Conan Doyle 1930 nyarán már hosszabb ideje szívproblémákkal küszködött. Az előző években sem

kímélte magát: utazott, előadásokat tartott, vitákba kapcsolódott be, és olyan életkorban vállalt újabb spiritiszta körutakat, amikor orvosai inkább pihenést javasolhattak volna neki. Saját testi állapotát jól ismerte, de a halál lehetőségéről egészen másként gondolkodott, mint az emberek többsége.

Nem azt állította, hogy nem fél, mert bátor. Azt állította, hogy nincs mitől félnie, mert tudja, mi történik utána.

Utolsó hónapjaiban készült interjúiban és beszélgetéseiben továbbra is ugyanazt a meggyőződést hirdette, amely az előző másfél évtizedben egész életét meghatározta. A halál számára nem megszűnés volt, hanem átlépés egy másik létformába. Az ember személyisége nem oldódik fel, emlékei és kapcsolatai nem semmisülnek meg, hanem egy másik világban folytatódnak.

Conan Doyle ezt nem költői metaforának szánta. Szó szerint értette.

július 7-én halt meg sussexi otthonában, Windleshamben. Hetvenegy éves volt. Felesége és gyermekei mellette voltak. Korabeli beszámolók szerint utolsó szavai Jeanhez szóltak: azt mondta neki, hogy

„csodálatos”.

Egy átlagos életrajzban itt következne a lezárás. A művek felsorolása. A pálya értékelése. A temetés. Az örökség. Conan Doyle esetében azonban saját világképe szerint éppen itt kellett kezdődnie a legfontosabb bizonyításnak.

Ha mindaz igaz volt, amit évtizedeken át hirdetett, akkor Arthur Conan Doyle július 7-én nem szűnt meg létezni. Csupán olyan állapotba került, amelyről korábban más halottak médiumokon keresztül beszéltek. Most már ő maga láthatta azt a világot, amelynek létezését földi életében olyan szenvedélyesen próbálta bebizonyítani.

És ha a halottak valóban kapcsolatba léphetnek az élőkkel, ki volna alkalmasabb erre, mint ő? A kérdés már életében is kézenfekvő volt.

Harry Houdini esetében külön jelrendszert dolgoztak ki arra, hogy halála után egy médiumi üzenetet ellenőrizni lehessen. Conan Doyle ugyan nem épített egész későbbi életét egyetlen hasonló nyilvános kódra, családja és hívei azonban természetesnek tekintették, hogy valamilyen módon megpróbál majd jelentkezni. A halála utáni napokban máris érkeztek ilyen állítások.

Médiumok különböző országokból jelezték, hogy Conan Doyle kapcsolatba lépett velük. Egyesek üzeneteket közvetítettek, mások látomásokról számoltak be. Az író alig néhány napja volt halott, amikor spiritiszta körökben már az a kérdés foglalkoztatta az embereket, sikerült-e neki végrehajtania azt, aminek lehetőségét egész késői életében bizonyította.

A leglátványosabb esemény hat nappal halála után következett. július 13-án spiritiszta emlékünnepséget rendeztek számára a londoni Royal Albert Hallban. A hatalmas teremben több ezren gyűltek össze. A színpadon Conan Doyle családtagjai és a brit spiritiszta mozgalom ismert alakjai foglaltak helyet.

Egy szék azonban üresen maradt. Rajta Conan Doyle neve.

Az üres szék látványos, szinte színpadszerű jelkép volt. Nem egyszerűen az elhunyt hiányát jelölte. A spiritiszta értelmezés szerint azt fejezte ki, hogy bár Conan Doyle fizikai teste nincs jelen, ő maga valamilyen más formában továbbra is részt vehet az összejövetelen.

A közönség ezért nem csak megemlékezésre érkezett. Bizonyos értelemben kísérletre is.

Estelle Roberts, a korszak ismert brit médiuma az esemény során azt állította, érzékeli Conan Doyle jelenlétét. A beszámolók szerint az üres székre irányította figyelmét, és közölte, hogy az író ott van. Jean Conan Doyle elfogadta az üzenetet.

A család később azt állította, hogy olyan személyes részletet is kaptak, amely megfelelt valamilyen előzetes ellenőrzési feltételnek. A tartalmat azonban túl személyesnek minősítették ahhoz, hogy nyilvánosságra hozzák.

Ez emberileg teljesen érthető. Bizonyítási szempontból azonban ugyanazt a problémát teremti meg, amelyet már korábbi szeánszoknál láttunk. Ha az ellenőrző információ titkos, kívülálló nem tudja megvizsgálni. A család lehet teljesen őszinte. A médium is lehet őszinte. Az élmény lehet számukra meggyőző. De a történész vagy kívülálló vizsgáló számára nem válik ellenőrizhető bizonyítékká. A különbség újra a személyes bizonyosság és a nyilvánosan vizsgálható bizonyítás között húzódik.

Jean Conan Doyle hamarosan más esetekről is beszámolt. Azt mondta, családtagjai érzik férje közelségét, és biztos abban, hogy kommunikálni fog velük. Heti szeánszokat terveztek, és a következő

hónapokban egyre több olyan üzenet érkezett, amelyet Conan Doyle-tól származónak tekintettek.

Az egyik különösen érdekes eset egy kanadai médiumhoz kapcsolódott. A nő állítólag azt közvetítette, hogy Conan Doyle egy bizonyos időpontban látta feleségét egy kis helyiségben, amint iratokkal foglalkozott. Jean szerint a részlet pontos volt, és a médium több ezer kilométer távolságból nem tudhatta, mit csinált ő abban az órában.

Lady Doyle ezt „próbabizonyítéknak” tekintette. Az ilyen esetek valóban közelebb állnak ahhoz a típushoz, amelyet Houdini is követelt volna. Nem egyszerű vigasztaló általánosságot tartalmaznak, hanem konkrét, elvileg ellenőrizhető információt.

Csak hogy ismét meg kell vizsgálni az egész információs láncot. Mikor született pontosan az üzenet? Mikor jegyezték le? Mit tudott a médium Conan Doyle családjáról? Kivel állt kapcsolatban? Lehetett-e a megfogalmazás tágabb, mint ahogyan utólag emlékeztek rá? Valóban csak egyetlen konkrét eseményre illett? E kérdések nélkül az eset érdekes marad, de bizonyító ereje bizonytalan. Conan Doyle maga valószínűleg erős bizonyítéknak tekintette volna.

Houdini valószínűleg további ellenőrzést követelt volna. És pontosan ugyanahhoz a vitához érkeztünk vissza, amelyet életükben folytattak. A halott Conan Doyle szinte saját korábbi módszerének vizsgálati tárgya lett.

Jean később részletesebben is írt azokról az élményekről, amelyek szerint férjétől származtak. A bizonyítékok között nem kizárólag médiumi üzenetek szerepeltek. Jelek, különös egybeesések és személyes jelentőségű események is megerősítették benne azt az érzést, hogy férje továbbra is figyel és segíti családját.

Ezek közül az egyik legszebb történet egy kerti ülőalkalmatossághoz kapcsolódott. Jean Conan Doyle még férje életében vásárolt egy kényelmes kerti fekvőhelyet, amelyen a betegeskedő író pihenhetett volna. Conan Doyle halála után azonban az asszony nem tudta elviselni a tárgy látványát, ezért félretette.

Később Afrikából érkezett hozzá egy levél. Egy ottani szeánsz résztvevője azt állította, Conan Doyle üzenetet küldött: az ülőhelyet a folyó vagy patak egy bizonyos kanyarulatánál kellene felállítani, és Jean használja pihenésre.

Lady Doyle számára a történet azért volt különösen meggyőző, mert a levél küldője szerint nem ismerhette sem az ülőalkalmatosság történetét, sem a kertnek azt a részét, amelyre az üzenet utalt. Ez az eset ismét világosan megmutatja, milyen különbség van kívülálló és személyes érintett között. Jean számára a részletek jelentése hatalmas volt. A tárgyhoz közös terv kapcsolódott. A kert konkrét pontja személyes emléket hordozott. Az üzenet ezért nem hideg adatként érkezett hozzá, hanem férje jelenlétének élményeként.

A kívülálló azonban ismét információs lehetőségeket próbálna rekonstruálni. Tudhatott-e valaki a tárgyról? Elhangozhatott-e korábban? Pontosan hogyan szólt az eredeti médiumi közlés? Az üzenet előbb érkezett-e, mint hogy az eseményt hozzákapcsolták?

Ezek a kérdések nem érzéketlenségből fakadnak. Éppen a bizonyítás természetéből. A személyes jelentőség és az objektív bizonyító érték két különböző dolog. Ezt Conan Doyle saját életében újra és újra nehezen választotta szét.

Talán azért, mert számára a spiritizmus egyik legfontosabb érve éppen a személyes tapasztalat volt. Az ember, aki egy szeánszon olyan részletet hallott, amelyet

csak ő és elhunyt hozzátartozója ismerhetett, nem statisztikai valószínűséget érzett.

Bizonyosságot. És Conan Doyle azt gondolta, hogy sok ilyen személyes bizonyosság együtt már tudományos bizonyítékhoz közelít. A kritikus viszont azt mondaná: minden egyes esetet külön kell ellenőrizni, és a résztvevő meggyőződése nem helyettesítheti az ellenőrzést. Conan Doyle halála után tehát semmi nem oldotta fel a régi vitát. Éppen ellenkezőleg. Saját túlvilági üzenetei ugyanazokat a módszertani kérdéseket vetették fel, amelyeket ő évtizedeken át mások üzeneteinél vizsgált.

A család bizonyos üzeneteket hitelesnek fogadott el. Másokat nem. Ez fontos részlet.

Jean Conan Doyle nem állította, hogy minden médium valóban férjét közvetíti. Éppen ellenkezőleg, maga is különbséget tett meggyőző és kétes üzenetek között. Úgy érezte, vannak olyan részletek, amelyek elég specifikusak ahhoz, hogy férje személyazonosságát igazolják.

A probléma így újra nem a kritikai gondolkodás teljes hiánya volt. Hanem a mérce. Mennyire specifikus egy adat? Mennyire zárható ki más információforrás? Mekkora szerepe van az utólagos értelmezésnek? Hány

sikertelen vagy téves közlés előzte meg a találó részletet? Egyetlen jó találat mennyit ér sok homályos vagy hibás kijelentés között?

Ezeket a kérdéseket ma médiumi tesztek, pszichológiai vizsgálatok és statisztikai módszerek segítségével jóval szigorúbban lehetne kezelni, mint Conan Doyle korában. De az alapvető probléma már akkor is érthető volt.

Ha valaki tíz állítást tesz, és egy pontosnak bizonyul, nem értékelhetjük úgy az egy találatot, mintha csak azt az egyetlen állítást tette volna. Sherlock Holmes ezt ösztönösen értené. A bizonyítékot nem lehet kivágni abból a környezetből, amelyben keletkezett. Conan Doyle halála utáni médiumi kommunikációk ezért különös végső vizsgát jelentenek. Ha egész spiritiszta világképe igaz volt, ezek között elvileg megtalálható lehetett volna az a bizonyíték, amelyet egész életében keresett.

Egy üzenet, amely egyértelmű. Ellenőrizhető. Független. Olyan információt tartalmaz, amelyet a médium semmilyen természetes úton nem szerezhetett meg. És amelyet Conan Doyle személyazonosságának más magyarázat nélkül tulajdoníthatunk. Létezett ilyen? Hívei szerint igen. Kritikusai szerint nem.

A történész ennyi évtized távlatából ennél óvatosabb következtetésre kényszerül. A fennmaradt beszámolók között vannak érdekes, személyesen meggyőzőnek tekintett esetek, de nincs olyan nyilvánosan ellenőrizhető, minden lényeges alternatív magyarázatot kizáró bizonyíték, amely lezárta volna a vitát.

Conan Doyle tehát halála után sem oldotta meg saját ügyét úgy, ahogyan Sherlock Holmes egy regény végén megoldotta volna. Nem érkezett olyan pillanat, amikor minden szereplő összegyűlik a szalonban, a detektív feláll, és egyetlen magyarázatba rendezi az összes nyomot. A vita folytatódott. Spiritisták továbbra is idézték Conan Doyle állítólagos üzeneteit. Szkeptikusok továbbra is alternatív magyarázatokat kerestek. A család számára azonban a kérdés lényegében lezárult.

Jean Conan Doyle nem özvegyként gondolt magára abban az értelemben, hogy férje megszűnt volna létezni. Gyászolt, hiányzott neki férje fizikai jelenléte, de saját meggyőződése szerint kapcsolatuk folytatódott.

Ez talán a spiritizmus legnagyobb emberi ereje. Nem azt ígéri, hogy a halál kevésbé fáj. Azt ígéri, hogy a búcsú nem végleges.

Conan Doyle ezért tudott olyan hatalmas szenvedéllyel harcolni érte. Nem egy elméletet védett, amelyről az ember nyugodtan vitatkozhat egy klub foteljében. Olyan világképet képviselt, amely saját szemében milliók legmélyebb fájdalmára adott választ.

Ez azonban a bizonyítási probléma legveszélyesebb részét is megmagyarázza. Minél nagyobb szükségünk van arra, hogy valami igaz legyen, annál szigorúbban kellene ellenőriznünk. És annál nehezebb szigorúan ellenőrizni. Conan Doyle története ezért nem végződhet azzal az egyszerű ítélettel, hogy tévedett a tündérekben, tehát minden másban is tévedett. A Cottingley-fotókról valóban kiderült, hogyan készültek. William Hope körül súlyos bizonyítékok merültek fel.

Houdini számos médiumi módszert reprodukált vagy leleplezett. Ezek konkrét ügyek. A halál utáni élet általános metafizikai kérdését azonban egyikük sem képes logikailag végleg lezárni. Azt mondhatjuk, hogy Conan Doyle bizonyítékai nem elegendők ahhoz a bizonyossághoz, amellyel ő állította igazukat. Ez más mondat, mint azt mondani, hogy minden elképzelése bizonyítottan lehetetlen. A jó nyomozónak ezt a különbséget is meg kell őriznie.

Conan Doyle talán éppen itt lépett túl saját bizonyítékain. Sok esetben abból, hogy egy természetes magyarázatot nem ismert vagy nem tartott elégségesnek, túl gyorsan jutott el egy konkrét természetfeletti következtetéshez. Ezzel a „nem tudjuk” és a „tudjuk, hogy szellem volt” közötti teret szűkítette le.

Életének utolsó nagy paradoxona ezért különösen szép. Egész pályáján az ismeretlen megfejtését kereste. Halálakor pedig ő maga lett az ismeretlen egyik szereplője. Hívei szerint visszatért. Kritikusai szerint nem. A bizonyíték pedig nem kényszerítette az egész világot közös ítéletre.

Conan Doyle valószínűleg csalódott volna ebben. Egész spiritiszta küldetése azt a reményt hordozta, hogy egyszer a bizonyítékok tömege áttöri a szkepticizmust, és a halál utáni élet ugyanolyan elfogadott tényvé válik, mint bármely más természeti jelenség.

Ez nem történt meg. Sherlock Holmes azonban talán nem csalódott volna. Ő csak annyit mondott volna, hogy az ügyet addig nem lehet lezárni, amíg a bizonyíték nem elég erős.

És ezzel elérkeztünk Conan Doyle utolsó rejtélyének legfurcsább tanulságához. A világ leghíresebb fiktív

nyomozója talán nem azért különbözött alkotójától, mert intelligensebb volt nála, hanem mert Conan Doyle olyan luxust adott neki, amelyet saját magának nem adhatott meg: Holmesnak nem kellett hinni abban, hogy minden nagy kérdésre még az életében választ kap.

HÁTTÉRGYÁR

EPILÓGUS

Holmes utolsó kérdése

Valahol ma is létezik kilenc kéziratlap. Arthur Conan Doyle kézírása fut rajtuk, a harmadik oldal hiányzik, és egy másik kéz valamikor ráírta: XIII – The Darker Side. A sötétebb oldal.

A fejezet nem jelent meg A köd földjében. Nem tudjuk teljes bizonyossággal, miért. Nem tudjuk, Conan Doyle maga hagyta-e ki, valamilyen szerkesztési folyamat során maradt-e el, vagy egyszerűen elveszett, ahogyan a hozzá kapcsolt későbbi megjegyzés állítja.

A szöveg nagy része mégis fennmaradt. Valaki birtokolja. Valaki talán most is kinyithatja a dossziét, és elolvashatja azt, amit mi nem. Ez megfelelő befejezés egy Conan Doyle-ról szóló nyomozáshoz. A rejtély ugyanis nem teljesen megoldható. Pedig nagyon könnyű volna megoldást kitalálni. Elmondhatnánk, hogy Conan Doyle felfedezte a spiritizmus „sötétebb oldalát”, majd visszariadt tőle. Elmondhatnánk, hogy kiadója cenzúrázta.

Elmondhatnánk, hogy olyan titkot írt le, amely veszélyeztette volna egész spiritiszta küldetését.

Mindegyik változat izgalmasabb volna annál, amit bizonyítani tudunk. Éppen ezért egyik mellett sem dönthetünk. A könyv elején azért indultunk el, hogy megfejtsünk egy nagyobb rejtélyt is. Hogyan lehetett Sherlock Holmes megteremtője az az ember, aki valódinak fogadta el a cottingley-i tündérfotókat? A kérdésben kezdettől rejtőzött egy feltételezés.

Mintha két egymással összeegyeztethetetlen emberről volna szó. Az egyik Conan Doyle megteremti a racionális nyomozót. A másik Conan Doyle szellemekben, médiumokban és tündérekben hisz. Valahol tehát el kellett volna romlania valaminek. Csakhogy nyomozásunk végére ez a kép már nem tartható.

Conan Doyle fiatalon sem volt egyszerű materialista racionalista, idős korában pedig nem vált gondolkodásra képtelen fanatikussá. Spiritisza érdeklődése évtizedeken át fejlődött, jóval fia halála előtt elkezdődött, és saját szemében végig vizsgálódás eredménye maradt.

Ő nem azt hitte, hogy félretette Joseph Bell módszerét. Azt hitte, tovább alkalmazza. Tanúkat vizsgált. Beszámolókat hasonlított össze. Fényképeket nézett. Kísérleteket olvasott. Médiumokkal találkozott. Tudósok véleményét gyűjtötte. És ugyanazt tette, amit Sherlock

Holmes: szétszórt nyomokat próbált egyetlen magyarázatba rendezni. A különbség nem a módszer külső formájában rejlett. Hanem abban, hogyan értékelte a nyomokat.

Holmes világában a szerző garantálja, hogy a helyes megoldás létezik. Minden fontos részletnek van helye. A szokatlan sárfolt egy konkrét helyről érkezett. A különös cigarettahamu egy bizonyos dohányfajtából származik. A kutya azért nem ugatott, mert ismerte az éjszakai látogatót. Nincs véletlenül odaírt részlet. A valóság azonban nem detektívregény. Tele van fölösleges információval. Különös egybeesésekkel. Rosszul emlékező tanúkkal.

Homályos fényképekkel. Olyan részletekkel, amelyek semmit sem jelentenek. És olyan eseményekkel, amelyek magyarázatát egyszerűen nem ismerjük. Conan Doyle talán túl jó történetmesélő volt ahhoz, hogy könnyen elfogadja ezt a rendezetlenséget. Ha sok különös esetet látott, történetet épített belőlük. Ha több médium hasonló túlvilágról beszélt, összefüggést látott. Ha tudósok különböző országokban pszichikai jelenségeket vizsgáltak, mozgalom rajzolódott ki.

Ha egy fényképen ismeretlen alak jelent meg, nem elégedett meg sokáig azzal, hogy nem tudja, mi az. A világ számára megfektendő ügy volt. És a legnagyobb ügy a halál. Ebben az egy kérdésben különösen nehéz lehetett elfogadnia a bizonytalanságot.

Nemcsak filozófiai kíváncsiságról volt szó. Mire spiritiszta küldetése teljes erejével kibontakozott, Conan Doyle elveszített rokonokat, barátokat, fiát és öccsét. A világháború egész nemzedékét látta eltűnni.

A „nem tudom, mi történt velük” emberileg más súlyú mondat, mint egy megoldatlan bűnügyben az, hogy „nem tudom, ki volt a tettes”. A spiritizmus választ adott. Sőt Conan Doyle számára bizonyított választ.

És ettől kezdve nem csupán saját magát kellett volna meggyőznie az ellenkezőjéről, ha kételkedni kezd. Mindazokhoz is vissza kellett volna térnie, akiknek éveken át azt mondta, hogy szeretteik tovább élnek.

Ez nem bizonyítja, hogy ezért hitt. Csak megmutatja, milyen nagy lett a tét. A Cottingley-fotók története ezért olyan fontos. Ott olyan ügyet vizsgálhatunk, amelynek ma már ismerjük a technikai megoldását. Papírfigurák. Rajzok. Kalaptűk. Egy kamera. Semmi természetfeletti. Mégis éppen ez az egyszerűség csapta be Conan Doyle-t.

Nem azért, mert képtelen lett volna elképzelni csalást. Elképzelte.

Hanem mert a csalás magyarázatát kevésbé tartotta valószínűnek, mint mi. Az ő világában ekkor már léteztek spiritishta jelenségek. Létezett a túlélő tudat. Léteztek médiumi képességek. Egy ismeretlen természetlény ezért kisebb ugrást jelentett számára, mint annak, aki mindezt eleve bizonyítatlannak tartotta. A bizonyítékot mindig valamilyen előzetes világképen keresztül értelmezzük. Ez nem Conan Doyle különös hibája.

Mindannyiunké. A nyomozás tanulsága ezért nem az, hogy csak az ostoba ember hisz képtelenséget. Éppen ellenkezőleg. Az intelligens ember is tévedhet, sőt intelligenciája segítségével rendkívül kifinomult érveket építhet tévedése védelmére. A műveltség sem ad automatikus védettséget. Conan Doyle orvos volt. Olvasott tudományos irodalmat. Személyesen ismert jelentős kutatókat. Valódi bűnügyekben figyelemre méltó kritikai érzékről tett tanúbizonyságot.

Edalji és Slater ügye bizonyítja, hogy képes volt észrevenni azt, amit hivatalos nyomozók nem. Éppen ezért túl egyszerű volna azt mondani: Sherlock Holmes szerzője valójában nem volt olyan racionális, mint hőse. A

valóság érdekesebb. Holmesnak egyetlen tulajdonsága volt, amelyben Conan Doyle-nál feltétlenül erősebb lehetett: nem volt személyes élete a nyomozás mögött. Nem gyászolt úgy, mint szerzője. Nem kellett megvédenie évtizedek nyilvános állásfoglalásait.

Nem költötte vagyonát saját elméletének terjesztésére. Nem kötötte hozzá vallási reményét. És nem kellett attól félnie, hogy egy hipotézis összeomlása saját életének egész jelentését is átírja. Holmes tökéletesen szabad volt attól, amit ma érdekkonfliktusnak neveznénk. Conan Doyle nem lehetett az. Ezzel visszaérünk a könyv címéhez. Sherlock Holmes alkotójának utolsó rejtélye. Az utolsó rejtély nem az, léteznek-e szellemek. Erre ez a könyv sem ad metafizikai végső választ.

Nem is az, hogy hogyan készültek a cottingley-i fényképek. Azt már tudjuk.

Nem Houdini és Conan Doyle vitájának eldöntése, mert egyetlen barátság története nem döntheti el a halál utáni élet kérdését. A valódi rejtély Conan Doyle maga. Hogyan gondolkodunk, amikor nagyon szeretnénk, hogy valami igaz legyen? Mikor válik a bizonyíték megerősítővé? Mikor kezdünk szigorúbb mércét

alkalmazni az ellenfélre, mint saját magunkra? Mikor lesz a hosszú vizsgálódásból olyan befektetés, amelyet már nehéz feladni?

És mikor változik a „lehetséges” észrevétlenül „bizonyítottá”? Ezekre a kérdésekre nincs olyan látványos megfejtés, mint egy Holmes-történet végén. Talán éppen ezért fontosabbak.

Conan Doyle életét ugyanis nem kívülről szemlélő különc ember történeteként kell olvasnunk. Sokkal nyugtalanítóbb, ha felismerjük benne saját gondolkodásunk lehetőségét.

Mindenkinek vannak meggyőződései, amelyekhez érzelmileg kötődik. Mindenki könnyebben észrevesz bizonyos bizonyítékokat, mint másokat. Mindenki tud olyan témát, amelyben az ellenfél hibáját azonnal felismeri, saját oldaláét pedig magyarázni kezdi. Conan Doyle csak azért különösen látványos eset, mert megteremtette azt az irodalmi alakot, aki állandóan ott áll mellette ellenpéldaként. Sherlock Holmes mintha száz éve ugyanazt a kérdést tenné fel alkotójának:

Mi cáfolná meg az elméletedet? Ez talán fontosabb kérdés annál, hogy mi bizonyítja. Mert egy olyan elmélet, amelyet semmilyen lehetséges tapasztalat nem képes

megcáfolni, könnyen kikerül a bizonyítás világából.

Conan Doyle spiritisza pályájának több pontján éppen ezt láttuk. Ha a médium sikeres volt, az bizonyíték lehetett. Ha rajtakapták, lehetett időszakosan csaló valódi médium. Ha a szeánszon nem történt semmi, rosszak lehettek a körülmények. Ha a fényképet manipuláció gyanúja érte, elfogult lehetett a vizsgáló.

Mindegyik magyarázat külön-külön elképzelhető. Együtt azonban olyan rendszert alkothatnak, amelynek egyre nehezebb vereséget szenvednie. Holmes valószínűleg ezt nem engedte volna meg. Nem azért, mert minden természetfelettit eleve kizárt. Hanem mert ragaszkodott volna ahhoz, hogy az elmélet kockáztasson. Legyen valami, ami mellett kimondhatjuk: tévedtem. Ez a szó Conan Doyle életének utolsó nagy ügyében ritkán hangzott el.

Pedig máskor képes volt rá. Éppen ezért nem valamiféle tragikus szellemi hanyatlás történetét láttuk. Sokkal emberibb történetet. Egy nagy intelligenciájú emberét, aki bizonyos ügyekben kiválóan kételkedett, másokban kevésbé. Egy író, aki a világ rendezetlenségében összefüggést keresett. Egy gyászoló apát és testvért, aki nem tudta elfogadni, hogy szerettei

egyszerűen eltűntek. Egy vallási reformert, aki őszintén úgy gondolta, az emberiséget megszabadíthatja a halálfélelemtől.

És egy makacs nyomozót, aki élete végére biztos lett abban, hogy megtalálta a választ. Talán tévedett. Bizonyos konkrét esetekben biztosan tévedett. De az a mód, ahogyan tévedett, sokkal érdekesebb annál, hogy egyszerűen ne vessünk rajta. Mert Conan Doyle történetének legfontosabb tanúja végül nem a médium. Nem a fénykép. Nem Elsie Wright. Nem Frances Griffiths. Nem Houdini. És nem is Sherlock Holmes. Hanem az emberi elme.

Az a különös szerkezet, amely képes felismerni mások hibáját, miközben sajátját elrejtí ön maga elől. Amely bizonyítékot keres, de közben jelentést is akar. Amely tudni akarja az igazságot, de ugyanakkor azt is szeretné, hogy az igazság elviselhető legyen.

A The Darker Side kéziratának hiányzó harmadik lapja ezért különösen megfelelő jelkép. Van előttünk egy történet. Majdnem teljes. De nem egészen. Látjuk, mi volt előtte és mi következett utána, ezért csábító volna kitölteni a hiányt saját képzeletünkkel. A nyomozó feladata azonban nem ez. A nyomozó feladata néha

éppen az, hogy üresen hagyja a hiányzó lap helyét. És odaírja mellé azt a két szót, amelyet Arthur Conan Doyle életének legnagyobb rejtélyénél talán Sherlock Holmes használt volna a legóvatosabban: Nem tudjuk.

HÁTTÉRGYÁR

KRONOLÓGIA

Arthur Conan Doyle, Sherlock Holmes és a spiritizmus

1859. május 22. - Arthur Ignatius Conan Doyle Edinburgh-ban megszületik ír katolikus családban. Gyermekkori vallási neveltetése később azért válik fontossá, mert fiatal felnőttként eltávolodik a katolikus dogmáktól, miközben a halál utáni élet és az emberi személyiség fennmaradásának kérdését soha nem tekinti végleg lezártnak.

1876 - Megkezdí orvosi tanulmányait az Edinburgh-i Egyetemen. Itt találkozik Joseph Bell professzorral, akinek megfigyelési és következtetési módszere később Sherlock Holmes alakjának egyik legfontosabb mintájává válik.

1880-1881 - Conan Doyle hajóorvosként is dolgozik, majd 1881-ben megszerzi orvosi diplomáját. A természettudományos képzettség és az orvosi diagnosztika logikája egész későbbi gondolkodásában jelen marad, ezért spiritizma pályája sem magyarázható egyszerűen a racionalizmus elutasításával.

1882 - Southsea-ben orvosi rendelőt nyit. A kezdetben kevés beteg miatt jelentős szabadidő áll rendelkezésére,

amelyet írásra, olvasásra és különböző intellektuális érdeklődési területek felfedezésére fordít.

1882 - Londonban megalakul a Society for Psychical Research. A társaság a telepátia, a kísértetjelenségek, az automatikus írás, a médiumi kommunikáció és más vitatott pszichikai jelenségek módszeres vizsgálatát tűzi ki célul, és fontos közeget teremt azok számára, akik nem kívánják egyszerűen sem elfogadni, sem elutasítani a természetfelettinek tűnő állításokat.

1885-1886 körül - Conan Doyle első komolyabb asztalmozgató és spiritiszta kísérletei. Ekkor még nem tekinti magát spiritisztának, de bizonyos tapasztalatokat már nem tud egyszerűen félresöpörni, és hosszabb vizsgálódásba kezd.

1887 - Megjelenik A bíborvörös dolgozószoba, Sherlock Holmes első története. Ugyanebben az időszakban Conan Doyle már levelezik spiritiszta lapokkal is, vagyis a Holmes-féle racionalizmus és a pszichikai jelenségek iránti érdeklődés nem egymást követő, hanem részben párhuzamos szál életében.

1891 - A Strand Magazine közölni kezdi Sherlock Holmes rövid történeteit. A detektív gyorsan kulturális jelenséggé válik, Conan Doyle pedig olyan nemzetközi

hírnévre tesz szert, amelyet később spiritiszta küldetésének szolgálatába is állít.

1893 - Conan Doyle belép a Society for Psychical Researchbe. Ugyanebben az évben meghal apja, Charles Altamont Doyle, első feleségénél, Louise-nál pedig tuberkulózist diagnosztizálnak, ám ezek a személyes megrázkódtatások még nem vezetnek azonnali spiritiszta megtéréshez.

1893. december - Az utolsó esetben Conan Doyle a reichenbachi vízesésnél „megöli” Sherlock Holmest. A közönség tiltakozása később visszahozza a detektívet, de az eset jól mutatja, hogy az író már ekkor szabadulni szeretne attól a figurától, amely egyre inkább elhomályosítja történelmi és más irodalmi műveit.

1902 - Megjelenik A sátán kutyája. A történet különösen érdekes a későbbi spiritiszta Conan Doyle felől olvasva, mert a természetfelettinek tűnő fenyegetés mögött végül nagyon is emberi csalás és számítás áll.

1906 - Meghal Conan Doyle első felesége, Louise. Az író hosszú éveken át gondoskodott róla, és a veszteség újabb személyes találkozást jelent a halállal, de még ekkor sem beszélhetünk teljes nyilvános spiritiszta elköteleződésről.

1907 – Conan Doyle feleségül veszi Jean Leckie-t. Jean később maga is spiritisza tevékenységet folytat, automatikus írást gyakorol, és férje spiritisza küldetésének egyik legfontosabb társa lesz.

1907–1908 – George Edalji ügyében Conan Doyle valóságos nyomozó szerepét vállalja. A bizonyítékok újravizsgálásával és a rendőrségi elmélet gyenge pontjainak feltárásával megmutatja, hogy a valós bűnügyekben is képes olyan kritikai gondolkodásra, amelyet Sherlock Holmeshez szokás kapcsolni.

1912 – Conan Doyle könyvet jelentet meg Oscar Slater ügyéről. Itt ismét szembeszáll egy hivatalosan elfogadott bűnügyi történettel, és éveken át küzd azért, hogy az ítéletet újravizsgálják.

1914 – Kitör az első világháború. Conan Doyle intenzíven bekapcsolódik a brit háborús közéletbe, miközben családjában és közvetlen környezetében egyre több veszteség történik.

1914. augusztus – Jean öccse, Malcolm Leckie elesik. Conan Doyle spiritisza gondolkodásának későbbi fejlődésében fontos szerepet kapnak azok az automatikus írással közvetített üzenetek, amelyeket a család Malcolmhoz kapcsol.

1915-1916 - Lily Loder-Symonds automatikus írásának tapasztalatai jelentősen erősítik Conan Doyle hitét a túlélő személyiségben. A pontos kronológia forrásonként némileg eltér, de 1916-ra Conan Doyle már lényegében meggyőződéses spiritisztának tekinthető.

1916 - Conan Doyle nyilvánosan is egyre határozottabban áll ki a spiritizmus mellett. Ezzel végleg tarthatatlanná válik az a későbbi leegyszerűsítés, amely szerint fia halála „tette spiritisztává”.

1917. október 25. - A London Spiritualist Alliance rendezvényén Conan Doyle nagy nyilvánosság előtt ismerteti spiritiszta meggyőződését és az ahhoz vezető hosszú utat. Ez a dátum jól használható nyilvános elköteleződésének egyik fontos mérföldköveként.

1918 - Megjelenik The New Revelation, vagyis Az új kinyilatkoztatás. Conan Doyle itt már nem pusztán pszichikai jelenségekről ír, hanem új vallási és erkölcsi üzenetet lát a halál utáni élet szerinte tapasztalati bizonyításában.

1918. október 28. - Meghal fia, Kingsley Conan Doyle, az influenzát követő tüdőgyulladásban. A tragédia nem létrehozza Conan Doyle spiritiszta hitét, hanem rendkívüli személyes erővel megerősíti a már korábban

kialakult meggyőződést.

1919. február – Meghal Conan Doyle öccse, Innes Doyle. A rövid időn belül bekövetkező családi veszteségek egyre inkább személyes küldetéssé teszik számára azt a hitet, hogy a halál nem végleges elválás.

1919 – Megjelenik *The Vital Message*. Conan Doyle ebben már szélesebb vallási reformprogramot fogalmaz meg: a spiritizmusnak szerinte a modern ember számára tapasztalati alapot kell adnia a túlvilág és az erkölcsi fejlődés gondolatához.

1920 – Conan Doyle megismeri a cottingley-i tündérfotókat. Edward Gardner közvetítésével kerülnek hozzá az 1917-ben készült képek, és az író viszonylag gyorsan arra hajlik, hogy hitelesnek tekintse őket.

1920 – Elsie Wright és Frances Griffiths három újabb tündérfotót készít Gardner által biztosított fényképezőgépekkel és lemezekkel. Conan Doyle számára az új sorozat megerősíti az első két kép hitelességét, noha az ellenőrzés nem zárja ki a kamera elé helyezett mesterséges figurák lehetőségét.

1920. december – A *Strand Magazine* közli Conan Doyle első nagy írását a cottingley-i tündérekről. Különös

történelmi irónia, hogy ugyanaz a folyóirat, amely Sherlock Holmest világhírűvé tette, most Conan Doyle támogatásával tündérfotókat mutat be bizonyítékként.

1921-1922 – Conan Doyle amerikai és más külföldi spiritiszta előadókörutakat vállal. Világhírnevét tudatosan használja arra, hogy a spiritizmust széles közönség elé vigye.

1922 – Megjelenik *The Coming of the Fairies*. Conan Doyle ebben összegzi a Cottingley-ügy dokumentumait, fényképeit, szakértői véleményeit és saját érveit.

1922 – Harry Price vizsgálata során William Hope egyik fényképezési kísérletében a titokban megjelölt lemez helyett másik lemez kerül elő. Price csalásra következtet, Conan Doyle viszont Hope védelmére kel, és a vizsgálók tisztességét kérdőjelezi meg.

1922. június – Atlantic Cityben Jean Conan Doyle automatikus írással állítólag Harry Houdini elhunyt édesanyjától közvetít üzenetet. Conan Doyle a szeánszot fontos bizonyítéknak tekinti, Houdini azonban a keresztény szimbólumok, az angol nyelv és a kizárólagos személyes azonosító információ hiánya miatt nem fogadja el.

1923 - Conan Doyle megjelenteti *The Case for Spirit Photography* című könyvét. A mű lényegében William Hope és a spiritisza fényképezés védőirata, és jól példázza, milyen erősen azonosul már azokkal a médiumokkal, akiket szerinte igazságtalanul üldöznek.

1924 - Houdini kiadja *A Magician Among the Spirits* című könyvét. A két férfi korábbi barátsága ekkorra már súlyosan megromlott, mert ugyanazokat a médiumi jelenségeket gyökeresen eltérő bizonyítási mércével értékelik.

1925-1926 - *The Land of Mist* először folytatásokban jelenik meg. A regény Professor Challenger spiritisza megtérésén keresztül Conan Doyle saját gondolkodási útjának irodalmi változatává válik.

1926 - *The Land of Mist* könyv alakban is megjelenik. A 2026-os századik évforduló ezért különösen erős aktualitást ad Conan Doyle spiritisza korszakának újravizsgálásához.

1926 - Megjelenik Conan Doyle kétkötetes *The History of Spiritualism* című műve. Ebben már nem csupán saját tapasztalatait, hanem az egész modern spiritisza mozgalmat egy történelmi felismerés kibontakozásaként értelmezi.

1926. október 31. – Harry Houdini meghal Detroitban. Halála után számos médium állítja, hogy kapcsolatba került vele, de a Houdini és felesége között előre meghatározott ellenőrző jelrendszer nem szolgáltat olyan eredményt, amely általános meggyőző erővel lezárná a vitát.

1930. július 7. – Arthur Conan Doyle meghal Crowborough-i otthonában. Spiritishta hívei számára halála nem pályájának lezárása, hanem annak próbája lesz, hogy képes-e ő maga is kapcsolatba lépni az élőkkel.

1930. július 13. – A londoni Royal Albert Hallban több ezres spiritishta emlékünnepséget tartanak Conan Doyle tiszteletére. Egy számára fenntartott üres széket helyeznek el a színpadon, Estelle Roberts médium pedig azt állítja, hogy érzékeli az elhunyt író jelenlétét.

1930-as évek – Jean Conan Doyle és más spiritiszták több alkalommal állítják, hogy Arthur Conan Doyle túlvilági üzeneteket küldött. Ezek a család számára személyes bizonyosságot jelenthettek, de nem születik olyan nyilvánosan ellenőrizhető bizonyíték, amely a spiritizmus körén kívül is lezárná a kérdést.

1980-as évek eleje – Geoffrey Crawley fotográfiai szakíró részletesen újravizsgálja a Cottingley-ügyet.

Elemzései egyre erősebben mutatják, hogy a tündérfigurák egyszerű, kamera elé helyezett kivágások lehettek.

1983 körül – Elsie Wright és Frances Griffiths elismeri, hogy a legismertebb Cottingley-fotók mesterségesen előállított figurákkal készültek. Frances ugyanakkor az ötödik kép hitelességéhez továbbra is ragaszkodik, ami érdekes, de önmagában nem változtatja meg a sorozat bizonyítási helyzetét.

2019. július 10. – A Christie's londoni árverésén kalapács alá kerül a *The Land of Mist* kiadatlan, később „*The Darker Side*” címmel azonosított fejezetének kilenc fennmaradt kéziratlapja. A leütési ár 11 000 font, a kézirat pedig továbbra sem kerül teljes egészében nyilvános kiadásba.

2026 – Száz éve jelent meg könyv alakban *The Land of Mist*. Conan Doyle spiritishta korszakának története száz év távlatából már nem pusztán különcséggként érdekes, hanem annak látványos példajaként is, hogyan változik meg a bizonyíték értelmezése, amikor világnézet, személyes veszteség és intellektuális meggyőződés találkozik.

FONTOS SZEREPLŐK

Arthur Conan Doyle

1859-ben született Edinburgh-ban, orvosnak tanult, majd Sherlock Holmes megteremtőjeként vált világhírűvé. Irodalmi munkássága azonban jóval szélesebb volt a Holmes-történeteknél: történelmi regényeket, kalandregényeket, politikai és hadtörténeti munkákat, valamint később nagyszámú spiritisza könyvet és cikket írt.

Spiritizmusra nem idős kori hirtelen fordulatként alakult ki. Már az 1880-as években kísérletezett pszichikai jelenségekkel, és több évtizedes út után, 1916-1917-re vált nyilvánosan is meggyőződéses spiritisztává. Élete utolsó másfél évtizedében egyre fontosabbnak tekintette ezt a küldetést, és jelentős időt, pénzt és társadalmi tekintélyt áldozott arra, hogy a halál utáni élet szerinte bizonyított valóságáról másokat is meggyőzzön.

Joseph Bell

Az Edinburgh-i Egyetem orvosprofesszora volt, akinek diagnosztikai módszere mély benyomást tett a fiatal Conan Doyle-ra. Bell néhány megfigyelt részletből

gyakran meglepően pontos következtetéseket vont le betegek foglalkozására, életmódjára vagy korábbi tartózkodási helyére.

Conan Doyle később többször elismerte, hogy Bell Sherlock Holmes egyik legfontosabb valós mintája. A professzor ezért nem csupán életrajzi érdekesség, hanem az egész könyv alapkérdésének kulcsfigurája: az ő módszeréből nőtt ki az a bizonyítékokra építő detektív, akinek alkotója később egészen más típusú bizonyítékokat is elfogadott.

Jean Conan Doyle

Conan Doyle második felesége, Jean Leckie 1907-ben ment hozzá az íróhoz. Kapcsolatuk már évekkel korábban elkezdődött, de Conan Doyle első felesége életében egyikük sem akarta átlépni az általuk erkölcsileg elfogadhatónak tartott határt.

Jean férje spiritiszta korszakának aktív résztvevője lett. Automatikus írást gyakorolt, és Conan Doyle teljesen megbízott médiumi képességében. Az 1922-es atlantic city-i Houdini-szeánszban éppen ő közvetítette az állítólagos üzenetet, férje halála után pedig maga is több olyan esetet ismertetett, amelyet Conan Doyle túlvilági kommunikációjának tekintett.

Harry Houdini

1874-ben Budapesten, Weisz Erik néven született, majd családjával az Egyesült Államokba emigrált. Szabadulóművészként és illuzionistaként világhírré tett szert, és szakmai tudása különösen alkalmassá tette arra, hogy felismerje a médiumok által alkalmazott rejtett technikákat.

Houdini nem pusztán cinikus ellensége volt a túlvilági kapcsolat gondolatának. Édesanyja halála után valódi bizonyítékot szeretett volna találni, de újra és újra csalással vagy reprodukálható bűvésztechnikával találkozott. Conan Doyle-lal kezdetben baráti kapcsolatot ápolt, ám a spiritizmus bizonyítási mércéjéről vallott alapvető nézetkülönbségük végül szétrombolta kapcsolatukat.

Elsie Wright

A cottingley-i tündérfotók egyik készítője. Elsie jól rajzolt, és ez később fontos szerepet kapott annak megértésében, hogyan készülhettek a fényképeken szereplő figurák.

Apja már az első fotó elkészülésekor csalásra gyanakodott, miközben anyja nyitottabb volt a teozófiai és természetfeletti értelmezésekre. Elsie évtizedekkel

később elismerte, hogy a képeken szereplő tündéreket rajzok és kivágott figurák segítségével állították elő.

Frances Griffiths

Elsie Wright unokatestvére, aki Dél-Afrikából érkezett családjával Angliába. Az első híres Cottingley-képen Frances látható a négy táncoló tündér előtt.

Idős korában ő is elismerte a legismertebb felvételek mesterséges eredetét, de az ötödik fényképről továbbra is azt állította, hogy valódi. Ez a részlet életben tartotta az ügy egyik kisebb rejtélyét, bár a négy bevallott hamisítás után az ötödik kép bizonyító erejét már egészen más mércével kell értékelni.

Arthur Wright

Elsie apja és amatőr fényképész. Rendkívül fontos szereplő, mert első reakciója éppen az volt, amelyet utólag a kritikus nyomozótól várnánk: papírfigurákat és más egyszerű csalási lehetőséget keresett.

Wright nem próbált pénzt keresni a fényképekből, és alapvetően szkeptikusan kezelte lánya állításait. Jelenléte ezért azt is mutatja, hogy a csalási hipotézis nem utólagos találmány volt, hanem már a történet kezdetén kézenfekvő lehetőségként felmerült.

Edward Gardner

Brit teozófus, aki kulcsszerepet játszott abban, hogy a Cottingley-fotók családi különlegességből nemzetközi szenzációvá váltak. Gardner már a képek megismerése előtt is nyitott volt a tündérek és más természetlénnyek létezésére, ezért a fényképeket olyan bizonyítékként értelmezte, amely összhangban állt korábbi világképével.

Ő szervezte a képek szakértői vizsgálatát, kapcsolatot tartott a családdal, és további fényképezési próbákat kezdeményezett. A történet szempontjából azért különösen fontos, mert rajta keresztül jutottak el a fotók Conan Doyle-hoz.

William Hope

A brit spiritiszta fényképezés egyik legismertebb alakja, a Crewe Circle központi személyisége. Felvételein gyakran jelentek meg „extrák”, vagyis olyan elmosódott emberalakok vagy arcok, amelyeket a résztvevők elhunyt személyek képmásának tekintettek.

Conan Doyle mélyen megbízott Hope-ban, és 1922-ben akkor is védelmére kelt, amikor Harry Price titkos lemezjelölési kísérlete súlyos csalásgyanút vetett fel. Hope esete jól példázza, hogyan kapcsolta össze Conan Doyle a médium személyes becsületességéről alkotott

benyomását az általa előállított bizonyíték technikai hitelességével.

Harry Price

Brit pszichikai kutató, aki később a Borley Rectory kísértetházával vált különösen ismertté. Pályája maga is vitatott volt, de William Hope 1922-es vizsgálatában egy viszonylag egyszerű és erős kontrollmódszert alkalmazott: titokban megjelölte a felhasznált fényképlemezt.

Amikor az előhívott lemezen nem jelent meg a jel, Price cserére és csalásra következtetett. Conan Doyle viszont nem fogadta el a vizsgálatot tisztességesnek, ami tovább mélyítette bizalmatlanságát a spiritisza jelenségek hivatalos vagy szkeptikus kutatóival szemben.

Estelle Roberts

A huszadik század első felének ismert brit médiuma. Conan Doyle halála után, az 1930. július 13-i Royal Albert Hall-i megemlékezésen ő állította, hogy érzékeli az író jelenlétét. Roberts szereplése jelképesen lezárja Conan Doyle spiritisza történetét: az író, aki évtizedeken át más halottak médiumi kommunikációját védelmezte, halála után maga vált ilyen közlések állítólagos

forrásává.

Professor Challenger

Fiktív szereplő, mégis nélkülözhetetlen a könyv megértéséhez. Conan Doyle Az elveszett világban kérlelhetetlen, harsány, materialista tudósként mutatta be, majd A köd földjében ugyanazt az embert spiritiszta megtérésen vezette végig.

Challenger azért különösen fontos, mert Conan Doyle rajta keresztül mutatta meg, milyen utat kellene szerinte végigjárnia az őszinte szkeptikusnak. A regényben a megfelelően erős személyes bizonyíték végül áttöri a tudós ellenállását, vagyis Challenger megtérése Conan Doyle saját spiritiszta önértelmezésének irodalmi sűrítője.

FELHASZNÁLT ÉS AJÁNLOTT IRODALOM

Arthur Conan Doyle elsődleges művei

Arthur Conan Doyle: *The Land of Mist*. A kötet központi irodalmi forrása. Nemcsak az 1926-os évforduló miatt fontos, hanem azért is, mert Conan Doyle itt regény formájában dolgozza fel a spiritizma megtérés folyamatát, és Professor Challenger alakján keresztül saját korábbi racionalista világképével is vitába száll.

Arthur Conan Doyle: *The New Revelation*. Conan Doyle spiritizma megtérésének egyik legfontosabb önértelmezése. Különös értéke, hogy az író saját korábbi szkepticizmusát hangsúlyozva próbálja meggyőzni olvasóját arról, hogy hitvallása hosszú vizsgálódás eredménye.

Arthur Conan Doyle: *The Vital Message*. A spiritizmus vallási és erkölcsi következményeinek rendszerezése. Jól mutatja azt a pontot, amikor Conan Doyle már nem pusztán egy pszichikai jelenséget akar bizonyítani, hanem az egész modern vallási élet megújításának lehetőségét látja benne.

Arthur Conan Doyle: *The Coming of the Fairies*. A Cottingley-ügy első számú elsődleges forrása. Conan Doyle közli a fényképeket, levelezéseket, szakértői véleményeket és ellenérveket, miközben saját értékelése egyre világosabban a képek hitelessége felé hajlik.

Arthur Conan Doyle: *The Case for Spirit Photography*. William Hope és a spiritisza fényképezés védelmének legfontosabb dokumentuma. Különösen jól használható annak elemzésére, hogyan reagált Conan Doyle olyan bizonyítékokra, amelyek egy általa megbízhatónak tartott médium ellen szóltak.

Arthur Conan Doyle: *The History of Spiritualism*, I-II. Conan Doyle spiritisza történetértelmezésének nagy összegzése. Nem semleges modern történeti műként, hanem a mozgalom önképének és Conan Doyle kumulatív bizonyítási módszerének fontos forrásaként használható.

Arthur Conan Doyle: *Memories and Adventures*. Az író önéletrajza, amelyből különösen edinburgh-i éveiről, Joseph Bell hatásáról, írói pályájáról és saját önértelmezéséről nyerhetünk fontos adatokat. Mint minden önéletrajzot, ezt is érdemes más forrásokkal összevetve olvasni.

Levelezés és életrajzok

Jon L. Lellenberg – Daniel Stashower – Charles Foley szerk.: Arthur Conan Doyle: A Life in Letters. A kötet egyik legértékesebb forrása, mert lehetővé teszi, hogy Conan Doyle gondolkodását ne kizárólag későbbi visszaemlékezéseiből rekonstruáljuk. A levelek különösen fontosak a spiritiszta meggyőződés fokozatos kialakulásának, Houdinihez fűződő kapcsolatának és családi életének vizsgálatában.

Andrew Lycett: Conan Doyle: The Man Who Created Sherlock Holmes. Részletes modern életrajz, amely Conan Doyle egész pályáját társadalmi és családi környezetében tárgyalja. Jó kontrollforrás annak elkerülésére, hogy a spiritiszta korszakot elszigeteljük az író életének többi részétől.

Daniel Stashower: Teller of Tales: The Life of Arthur Conan Doyle. Olvasmányos, de kutatásra is jól használható életrajz. Különösen értékes Conan Doyle személyiségének, írói ambícióinak, Holmeshoz fűződő ambivalens kapcsolatának és spiritiszta „keresztes hadjáratának” bemutatásában.

Kelvin I. Jones: Conan Doyle and the Spirits: The Spiritualist Career of Sir Arthur Conan Doyle. A jelen könyvhöz talán a legközvetlenebbül kapcsolódó

másodlagos forrás. Conan Doyle spiritiszta pályáját önálló témaként vizsgálja, és segít pontos időrendet kialakítani a korai érdeklődéstől a nyilvános misszióig.

Fényképezés, Cottingley és a vizuális bizonyíték

Bernd Stiegler: Arthur Conan Doyle and Photography: Traces, Fairies and Other Apparitions. Különösen fontos modern elemzés, mert a fényképet nem pusztán illusztrációként kezeli, hanem Conan Doyle bizonyítékfogalmának részeként. A szellemfotózás, Cottingley, Sherlock Holmes és a fotográfia hitelességének problémája egyetlen elemzési keretbe kerül benne.

Conan Doyle Encyclopedia – Cottingley- és The Land of Mist-anyagok. Hasznos bibliográfiai és kronológiai segédanyagok, különösen az elveszett „The Darker Side” fejezet történetéhez. Az ilyen online összefoglalókat azonban lehetőség szerint aukciós katalógusokkal, korabeli sajtóval és elsődleges dokumentumokkal kell ellenőrizni.

Houdini

Harry Houdini: A Magician Among the Spirits. A Conan Doyle-i spiritiszta érvelés legfontosabb korabeli

ellenpontja. Houdini nem filozófiai alapon akarja bizonyítani a természetfeletti lehetetlenségét, hanem konkrét médiumi módszereket, színpadi trükköket és ellenőrzési hibákat mutat be.

Christopher Sandford: Masters of Mystery: The Strange Friendship of Arthur Conan Doyle & Harry Houdini. A két férfi kapcsolatának részletes feldolgozása. Különösen jól használható annak bemutatására, hogy barátságuk nem egyszerűen „hívó kontra szkeptikus” történet volt, hanem két erős személyiség eltérő bizonyítási mércéjének fokozatos összeütközése.

ZÁRÓ MEGJEGYZÉS A FORRÁSOKRÓL

A Conan Doyle körüli spiritiszta irodalom különösen nagy óvatosságot igényel, mert a kortárs források jelentős része maga is valamelyik oldal mellett foglal állást. A spiritiszta kiadványok gyakran bizonyított tényként kezelnek olyan eseteket, amelyeket a kritikusok csalásnak vagy ellenőrizetlen beszámolónak tartanak, míg a szkeptikus irodalom időnként ugyanolyan gyorsan tekint lezártnak olyan ügyeket, amelyek dokumentációja valójában hiányos.

Ezért a könyvben követett módszer nem az volt, hogy előre eldöntsük, Conan Doyle minden spiritiszta állítása hamis, majd ehhez gyűjtsünk példákat. Ugyanilyen hiba volna az is, ha saját beszámolóit automatikusan megbízható bizonyítékként kezelnénk. A cél inkább annak megmutatása volt, milyen adat állt rendelkezésére, hogyan értelmezte azt, milyen alternatív magyarázatok léteztek, és mely esetekben tudjuk ma már konkrétan, hogy tévedett.

A Cottingley-fotók különleges szerepe éppen abból fakad, hogy itt a történetnek valódi megfejtése van. A papírfigurák elkészítésének módszere ismertté vált, a

képek készítői maguk is beismerték a trükköt, ezért utólag összevethetjük Conan Doyle érvelését a tényleges megoldással. Ez ritka lehetőséget ad arra, hogy ne pusztán véleményt mondjunk bizonyítási módszeréről, hanem konkrétan megvizsgáljuk, hol tért el a következtetése a valóságtól.

Más ügyeknél ennél óvatosabbnak kell maradnunk. Az, hogy valamely százéves szeánszot ma nem tudunk igazolni, nem azonos annak bizonyításával, hogy pontosan tudjuk, mi történt. Az elveszett The Darker Side fejezet esetében pedig még kevesebb állítható: maga a kézirat fennmaradt, de teljes tartalma nincs publikálva, kihagyásának oka pedig jelenlegi ismereteink szerint nem bizonyítható.

Ez a forráskritikai különbségtétel egyben a könyv tárgyának legfontosabb tanulsága is. A történelmi és irodalmi nyomozásnak nem az a feladata, hogy minden üres helyet kitöltsön, hanem az, hogy pontosan jelezze, meddig vezetnek a bizonyítékok, és hol kezdődik az értelmezés. Conan Doyle története éppen azért különösen alkalmas ennek bemutatására, mert életének nagy részében maga is ugyanezt a határvonalat kereste – csak nem mindig ugyanott húzta meg.

Arthur Conan Doyle, Sherlock Holmes megteremtője élete második felében a spiritizmus egyik lelelkesebb hívévé vált. Halottakkal próbált kapcsolatba lépni, médiumokat védelmezett, elfogadta a cottingley-i tündérfotókat, és összeütközésbe került Harry Houdinivel.

Ez az irodalmi nyomozás azt kutatja, hogyan juthatott el a világ legracionálisabb detektívjének alkotója a szellemek, szeánszok és tündérek világába. Arthur Conan Doyle története egyszerre irodalomtörténet, eszmetörténet és emberi dráma.

A kötet középpontjában ott áll a legnagyobb paradoxon: miközben Sherlock Holmes minden természetfeletti látszat mögött földi magyarázatot keresett, alkotója egyre inkább hitt abban, hogy a látható világon túl is létezik valami.

Háttérgyár